

Национална стратегија за развој на концептот за едно општество и интеркултурализмот 2020-2022 година

ВЕРЗИЈА 3 - ОКТОМВРИ 2019 ГОДИНА

Содржина

1. ВОВЕД И МЕТОДОЛОГИЈА	3
Зошто ни е потребна Стратегија за едно општество и интеркултурализам?	3
Визија	7
Процес на подготовка и структура на Стратегијата	7
2. Стратешки области	8
2.1 Правна Рамка	8
2.1.1. Анализа на состојба	8
2.1.2 Клучни приоритети и цели	11
2.2 Образование	13
2.2.1. Анализа на состојбата	13
2.2.2. Клучни приоритети и цели	20
2.3. Локална самоуправа	21
2.3.1. Анализа на состојбата	21
2.3.2 Клучни приоритети и цели	28
2.4 Култура	29
2.4.1. Анализа на состојбата	29
2.4.2. Клучни приоритети и цели	34
2.5 Млади	36
2.5.1 Анализа на состојбата	36
2.5.2 Клучни приоритети и цели	40
2.6 Медиуми	41
2.6.1. Анализа на состојбата	41
2.6.2 Клучни приоритети и цели	51
2.7 Општествена кохезија	53
2.7.1. Анализа на состојбата	53
2.7.2 Клучни приоритети и цели	59
3. Спроведување на стратегијата	60
3.1. Политичко ниво	60
3.2. Координација, следење, известување и ризици за остварување	60
Анекс 1: Акциски план – во прилог	63

Листа на кратенки

ААВМУ	Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги
АМС	Агенција за млади и спорт
АОПЗ	Агенција за остварување на правата на заедниците
БРО	Биро за развој на образованието
ВРСМ	Влада на Република Северна Македонија
ДПИ	Државен просветен инспекторат
ЕК	Европска комисија
ЕКЧП	Европска конвенција за човекови права
ЕЛС	Единици на локалната самоуправа
ЕКРИ	Европска комисија за борба против расизам и нетолеранција при Советот на Европа
ЕПМЈ	Европска повелба за регионални и малцински јазици
КОМЗ	Комитет за односи меѓу заедниците
ЗЕЛС	Заедницата на единиците на локалната самоуправа на Република Северна Македонија
ЗНМ	Здружение на новинари на РСМ
ЗУЗПЗ	Закон за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението
КЗД	Комисија за заштита од дискриминација
КМ	Комитет на министри
МВР	Министерство за внатрешни работи
МИМ	Македонски институт за медиуми
МЛС	Министерство за локална самоуправа
МОН	Министерство за образование и наука
МП	Министерство за правда
МРТ	Македонска радио-телевизија
МТСП	Министерство за труд и социјална политика
МЦГО	Македонски центар за граѓанско образование
МЗ	Министерство за здравство
НДЦ	Нансен дијалог центар
НМИЕ	Нансен модел за интеркултурно образование
НМСМ	Национален младински совет на Македонија
НП	Народен правобранител
НПАА	Национална програма за усвојување на правото на Европската Унија
НРТ	Национална радио-телевизија
ОН	Обединети нации
ОБСЕ	Организација за безбедност и соработка на Европа
ОРД	Охридски рамковен договор
ПМИО	Проект на УСАИД за меѓуетничка интеграција во образованието
РКЗНМ	Рамковна конвенција за заштита на националните малцинства
РМ	Република Македонија
РСМ	Република Северна Македонија
СоЕ	Совет на Европа
СЕММ	Совет за етика во медиумите
ССНМ	Самостоен синдикат на новинари и медиумски работници
СК	Советодавен комитет за примена на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства
ССРД	Секретаријатот за спроведување на Рамковниот договор
УАУКПЗ	Управа за афирмирање и унапредување на културата на припадниците на заедниците
УРУОПЗ	Управа за развој и унапредување на образованието на јазиците на припадниците на заедниците
ЦРМ	Центар за развој на медиумите
ЦССО	Центар за стручно образование и обука

1. ВОВЕД И МЕТОДОЛОГИЈА

На 93-тата седница, одржана на 08.10.2018 година, Владата на Република Македонија ја усвои информацијата за потребата од изработка на Национална стратегија за развој на концептот за едно општество и интеркултурализам. Изготвувањето и спроведувањето на Стратегијата е во согласност со програмата на Владата, како и во согласност со стратешките приоритети на Владата за 2020 та година. Нејзината цел е да се подобри интеркултурната комуникација во Република Северна Македонија меѓу различните култури и заедници, како и преку неа да се спроведат препораките на меѓународните тела на Обединетите нации, Советот на Европа, Европската комисија, како и Организацијата за безбедност и соработка во Европа.

Националната стратегија за развој на концептот за едно општество и интеркултурализмот е документ кој прв пат се подготвува во Република Северна Македонија, а е од особено значење, имајќи ја предвид поделеноста на општеството по различни основи. Овој стратешки плански документ треба да иницира активности и да ги зајакне процесите на комуникација и соработка меѓу заедниците во насока на создавање на општество во кое секој ќе се чувствува како припадник на „едно општество“. Главната цел е од поделено да се промовираме во општество кое е и фер и правично и ги прави граѓаните поеднакви и порамноправни.

Во согласност со определбата на Владата на Република Северна Македонија за партнерство со граѓанското општество во процесот на креирање и спроведување политики, како и директно и суштинско учество на граѓанските организации во изготвување на овој стратешки документ, формирани беа работни групи составени од претставници на институциите и граѓанското општество, кои активно учествуваа во целокупниот процес на подготовка на Стратегијата.

Националната **Стратегија за развој на концептот за едно општество и интеркултурализмот** е проектирана на три години по кои повторно ќе се преиспитаат процесите и ќе се направи анализа за натамошните чекори. Документот се состои од седум стратешки области, кои имаат анализа на состојба, приоритети и цели, како и акциски дел. Овие секторски документи треба секоја во својот дел да ги декларираат приоритетите како и, од нив, произлезените цели кои треба да придонесат со активности кои на оваа стратегија треба да ѝ овозможат менување на општествената реалност преку иницирање процеси за поинтегрирано општество. Секоја стратешка област е потребно да се концентрира на постоечките јазови и документи и да ги пронајде заборавените проекти или одново да ги придвижи забавените процеси кои треба да овозможат поголема комуникација и соработка на ниво на општествени сектори.

Зошто ни е потребна Стратегија за едно општество и интеркултурализам?

Потребата за оваа стратегија во Република Северна Македонија произлезе од широко распространетите проценки дека државата функционира преку поделени и одвоени општества. **Примарна оска** на таа поделба е **етничката припадност** (што честопати се совпаѓа со религиозната поделба). Таа поделба е забележана од многу меѓународни организации и нивните тела, вклучително Европската комисија (ЕК), Советодавниот комитет на Рамковната конвенција за националните малцинства¹, како и останатите мониторинг механизми на Советот на Европа (CoE) и Обединетите нации (ОН), но и во анализи спроведени на национално ниво. На пример, последното мислење на Советодавниот комитет на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства (РКНМ) на CoE итно препорачува државата „да ги преземе сите неопходни мерки за градење интегрирано општество кое е цврсто базирано на владеење на правото, заштита на човековите права, вклучително и малцинските права, почитување на различностите, како и да се отфрли ексклузивистичката етнонационалистичка политика која дополнително го зацврстува формирањето на паралелни општества“.² Прегледот за спроведување на Охридскиот рамковен

¹Терминот малцинство во оваа стратегија се користи во оригиналните имиња на конвенции, како и во директни цитати.

²<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d23e3>

договор (ОРД) подготвен во 2015 година ја посочува кривката меѓуетничка ситуација, недостатокот на доверба меѓу заедниците, како и потребата од континуирано внимание на социјалната кохезија.³ Воедно, теренските истражувања во оваа област континуирано укажуваат дека меѓуетничките односи се важни и лично (78,4 %) и за државата (86,3 %).⁴

Второ, покрај етничката припадност како оска на поделба на македонското општество, оваа стратегија ја зема **еднаквоста и недискриминацијата** како еден од основните свои принципи. Овој пристап е во согласност со **предусловите** за реализација на интеркултурализмот според СоЕ, кои ги вклучуваат: човековите права, демократијата и владеењето на правото, еднаквото достоинство и заемната почит, родовата еднаквост, совладувањето на бариерите што го спречуваат меѓукултурниот дијалог и земањето предвид на религиозната димензија. Дополнително, *Недискриминацијата и ефективната еднаквост* се еден од структурните принципи и се предуслови за ефективен придонес на сите за општото добро предвидени во Насоките од Љубљана за интеграција на разнолики општества на ОБСЕ.⁵ Според овие насоки, забраната за дискриминација повлекува еднаквост пред законот и еднаква заштита со закон, и подразбира отстранување на пречките за ефективна еднаквост. Обезбедувањето ефективна еднаквост, според законот и во практиката, исто така, подразбира позитивна обврска за усвојување целни политики и, секогаш кога е потребно, посебни мерки.⁶

Во Република Северна Македонија правната рамка за недискриминација и за еднаквост ја сочинуваат: Уставот, законите и ратификуваните меѓународни договори. Темелни вредности на нашиот уставен поредок се: основните слободи и права на човекот и на граѓанинот признати со меѓународното право и утврдени со Уставот. Правото на недискриминација и на еднаквост е содржано во членот 9 од Уставот, каде што се содржани основните слободи и права на човекот и граѓанинот: „Граѓаните на Република Северна Македонија се еднакви во слободите и во правата, независно од полот, расата, бојата на кожата, од националното и социјалното потекло, од политичкото и верското уверување, од имотната и општествената положба“. Согласно ова, мисијата на **Национална стратегија за еднаквост и недискриминација 2016-2020** која ја поддржува и оваа стратегија е „Ефикасна заштита од дискриминација и почитување на принципот на еднакви можности и забраната на дискриминација на кое било лице и/или група лица, врз основа на нивните лични карактеристики, особено ранливите социјални групи“.⁷ Во иста насока, **Стратегијата за родова еднаквост 2013-2020** претставува стратешки документ кој обезбедува рамка за целосна еднаквост на жените и мажите како крос-секторски, хоризонтален и универзален социјален и политички приоритет. Исто така, овој документ ги постави основните чекори и специфичните насоки за целосно постигнување на родовата еднаквост во Република Северна Македонија.

Сепак, и покрај правните гаранции, извештајот од 2018 на Европската мрежа на експерти за недискриминација утврдува мноштво недостатоци, како во однос на законодавството во оваа област, така и во однос на неговото спроведување во пракса. Тие ги вклучуваат *недостатокот на усогласеност во рамките на националното законодавство и меѓународните стандарди, вклучително изоставувањето на сексуалната ориентација како основа во законодавството,*

³Преглед на Охридскиот договор за социјална кохезија“, Влада на Република Македонија, Секретаријат за спроведување на ОРД, Скопје 2015

⁴Клековски Сашо, 2011 Меѓуетничките односи во Република Македонија, Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка.

⁵ОБСЕ, Висок комесар за национални малцинства, Насоки од Љубљана за интеграција на разнолики општества со образложение, ноември 2012 година, достапни на: <https://www.osce.org/mk/hcnm/100449?download=true>

⁶Ibid.

⁷ Стратегијата ги набројува следните групи: *етничките заедници, жени, ЛГБТИ-лицата, лицата со ментална и телесна попреченост, стари лица, деца, бегалци, лица со понизок социјален статус, внатрешно раселени лица, како и други ранливи групи, членови на верски заедници и секое лице коешто е третирано различно без оправдани причини и легитимна цел*. Види: Министерство за труд и социјална политика *Национална стратегија за еднаквост и недискриминација 2016-2020*,

http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/dokumenti/7.7_Strategija%20za%20ednakvost%20i%20nediskriminacija.pdf

недоволно финансирање на националните институции за заштита на човекови права, култура на неказливост на злосторства од говор од омраза, прашања на владеење на правото и намалена доверба во институциите, вклучително и правосудството, како и недостаток на независност на националото тело за еднаквост, и напади над граѓанското општество и активистите како критички гласови.⁸

Исто така, суштинско значење за развој на концептот за едно општество и интеркултурализам има **јазикот и неговата употреба во секоја од седумте стратешки области**. Јазикот претставува главно средство и *sine qua non* за комуникација и интеракција помеѓу поединците, различните општествени групи и заедници во државата. Преку јазикот се изразува и негува идентитетот и се поврзуваат различностите во општеството. За таа цел, постојано треба да се промовираат вредностите на јазичниот плуралитет и неговата кохезивна улога. Стратегијата нагласува дека е потребно да се обезбедат сите услови за ефективна и квалитетна употреба на македонскиот јазик, на службените и другите јазици во сите сфери на национално и локално ниво согласно Законот за употреба на јазиците (Сл. весник на РМ бр. 07/2019) и согласно Законот за употребата на македонскиот јазик. Треба да се јакнат капацитетите на Агенцијата за примена на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од населението во Република Северна Македонија и на другите надлежни органи и институции. Треба да се имплементираат препораките на Советот за македонски јазик на Владата на РСМ. Истовремено, следејќи ги Насоките од Љубљана за интеграција на разнолики општества на ОБСЕ, потребно е да се градат инклузивни јазични политики и да се преземаат позитивни мерки со кои „ќе се постигне баланс помеѓу употребата на службените јазици како заедничка основа за меѓукултурен дијалог и интеграција на општеството, од една страна и заштитата и унапредувањето на јазичните права на секој поединец во приватниот и јавниот живот од друга страна“.

⁸Kotevska, Biljana. 2018 Country report Non-discrimination, available at: <https://bit.ly/2GW5nvD> Сепак, мораме да укажеме дека новиот закон ги содржи сите детектирани недостатоци на предходниот закон и претставува правна гаранција за спроведување на концептот на еднаквост и недискриминација.

Оваа стратегија го гледа интеркултурализмот како одговор на предизвиците на македонското општество опишани погоре. Во меѓународниот контекст, интеркултурализмот го предводи СоЕ како организација посветена на заштитата на човековите права. Во 2008 г. оваа организација ја објави Белата книга за меѓукултурен (интеркултурен) дијалог, според која „предизвикот на заедничкиот живот во разновидното општество може да се совлада единствено ако можеме да живееме заедно достоинствено и како еднакви поединци.“⁹ Според истиот документ „интеркултурниот дијалог се однесува на отворената и достоинствена размена на мислења меѓу поединци, групи со различно етничко, културно, верско и јазично потекло и наследство врз основа на заемното разбирање и почитување“.¹⁰ Истовремено со овој документ, Европската комисија ја прогласи 2008 година за година на интеркултурниот дијалог. Општо гледано, во мноштво документи на ЕУ и Советот на Европа, **интеркултурализмот е поврзан со вредности како што се човековите права, демократија, култура на мир и дијалог, како и европски идентитет.**

Во најголема мера интеркултурализмот е пристап од кој се очекува да надмине дел од недостатоците на мултикултурализмот. Мултикултурализмот повеќе се посветува на принципите, регулативите и политиките во едно мултикултурно општество што формално се признаваат и го афирмираат постоењето на различностите и посебните заедници, етаблираат и ги гарантираат нивните (посебни) права, еднаков статус и соодветната заштита. Негова централна цел е да создава услови за коегзистенција и соработка на сите одделни заедници и индивидуи што им припаѓаат ним, како и да стимулира заштита и развој на нивните одделни култури.¹¹

Интеркултурализмот покрај вклучувањето на претходните искажани постулати за мултикултурализмот, посебно внимание посветува на испреплетеното постоење на посебните заедници, нивните заеднички интереси и активности што водат кон нови практики и култури во контекст на постојан аеволуција на културите и заедничкото постоење во сите сфери на современите разнолики општества. Централна цел на интеркултурализмот е да овозможи испреплетување, соработка и активна заедничка (ко)егзистенција, имајќи предвид дека во такви процеси посебните култури и идентитети постојано се развиваат и се трансформираат и дека можат да водат до создавање и развој на нови.¹² Според Booth *интеркултурализмот е пристап чија задача е да развива кохезивни граѓански општества преку трансформација на едnodимензионални во повеќедимензионални идентитети и преку развој на заеднички вредносен систем и јавна култура.*¹³ **Предностите** кои го карактеризираат овој пристап се **интеракција и дијалог, стремеж кон заедништво и силна социјална кохезија.**¹⁴

⁹ СОВЕТ НА ЕВРОПА (2008), Комитет на министри, Бела книга за меѓукултурниот дијалог „Живееме заедно еднакви во достоинството“ достапен на: <https://rm.coe.int/16804ec73d>

¹⁰ СОВЕТ НА ЕВРОПА (2008), Комитет на министри, Бела книга за меѓукултурниот дијалог „Живееме заедно еднакви во достоинството“ достапен на: <https://rm.coe.int/16804ec73d>

¹¹ Kymlicka W, 1995, Multicultural citizenship a liberal theory of minority rights, Oxford)

¹² Basic, Zagar, Tatalovic (2018), Multiculturalism in Public Policies, Institute for Social Sciences, Beograd, p. 18-22

¹³ Booth, T (200) Book review of: Interculturalism, Education and Inclusion, British Journal of Educational Studies, 51 (4) pp: 432–433.

¹⁴ Nasar Meer & Tariq Modood (2012) How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?, Journal of Intercultural Studies, 33:2, 175-196, DOI: 10.1080/07256868.2011.618266

Визија

Република Северна Македонија изградена врз концептот „Едно општество за сите“ со развиена интеркултурност.

За нас *Едно општество за сите* подразбира: признавање на сите различности, гарантирање и обезбедување еднаквост, социјална правда, правичност, еднакви можности на жените и мажите, вклученост и учество на граѓаните во одлучувањето и постигнување општествена кохезија.

Процес на подготовка и структура на Стратегијата

За изработка на оваа нацрт-стратегија и акцискиот план седумте работни групи одржуваа редовни состаноци на кои ги дискутираа анализите на постоечката состојба и ги дефинираа заедничките приоритети, цели, мерки и активности. Партиципативност на процесот на изработка беше клучниот аспект на кој се потпира овој стратешки плански документ и е основа за делумно различните пристапи во стратешките области.

Секоја од стратешките области најпрвин ја анализира состојбата преку проценка на стратешките документи, институции и чинители, надворешното опкружување и дава заклучоци за предизвиците. Анализата за состојбата е основа за разработените приоритети и приоритетни цели во секоја од стратешките области, кои понатаму се доработени во конкретни мерки и активности во акцискиот план на оваа нацрт-стратегија.

Овој документ беше предмет на широки консултации и дискусии во периодот мај – јуни 2019 година со граѓаните, претставниците на државните институции, граѓанскиот сектор, академската заедница и останати засегнати страни. Во истиот се вградени и голем дел од доставените коментари, сугестии и дополнувања на јавните дискусии ширум земјата. Документот беше и предмет на дискусија на меѓународна конференција одржана во октомври 2019 година, а во истиот се вградени и забелешки од меѓународни рецензенти. Преку овој процес документот во најголема можна мера ги отсликува чекорите кои се потребни за да ја оствариме неговата визија за *Едно општество за сите*.

2. Стратешки области

2.1 Правна Рамка

2.1.1. Анализа на состојба

За анализата на состојбата, се потпираме на податоците кои произлегуваат од стручните анализи на меѓународните организации како што се: ООН, ОБСЕ, Советот на Европа (СоЕ) и Европската Унија, односно нивните органи и соодветните мониторинг тела. Темелната база за анализа на состојбата се потпира на Извештајот на групата експерти на високо ниво на Европската комисија (од 2015 и 2017 година) предводени од Г.Прибе (т.н. Извештај на Прибе) и последните извештаи на ЕК за остварениот напредок. Дополнително, консултирани се извештаите на Европската комисија за борба против расизам и нетолеранција на Советот на Европа (т.е. ЕКРИ), Препораките на Советодавниот комитет на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства (РКНМ) при Советот на Европа, од декември 2016 год. (и резолуциите на КМ на СоЕ донесени врз основа на овие препораки), како и Националната стратегија за еднаквост и недискриминација (2016-2020) и Прегледот на Охридскиот рамковен договор за социјална кохезија од 2015 год. Кон ова се приклучуваат и заклучоците и препораките од Комитетот за човекови права на ОН (за спроведување на обврските на државата од Меѓународниот пакт за политички и граѓански права) и Комитетот за економски, социјални и културни права на ОН (Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права). Исто така, основата за анализа ја дополнува и информацијата за потребата од изработка на Националната стратегија за развој на концептот за Едно општество и интеркултурализмот.¹⁵

Оттука, а посебно имајќи ги предвид заложбите дека оваа стратегија принципиелно ќе се фокусира на реални, остварливи и мерливи параметри, а не на преамбициозни цели, во оваа анализа на состојбата фокусот е ставен на неколку приоритетни проблеми непосредно поврзани со стратешката област и правната рамка.

Позитивен елемент во случајот на Република Северна Македонија е фактот што е земја - страна на сите најважни меѓународни конвенции донесени од ОН и СоЕ¹⁶ во областа на човековите права, кои имаат голема поврзаност и се предуслов за воспоставување на интеркултурализмот во општеството. Како уставно загарантирани права, тие се дел од македонскиот правен поредок. Но, и покрај тоа, главен именител на критиките за состојбите во нашата држава е неспроведување на преземените обврски од меѓународните документи (не се имплементираат или недоволно се имплементираат во практика¹⁷), во подолг временски период на набљудување од страна на странските експерти.

Најпрвин, Извештајот на Прибе констатира неколку состојби кои бараат ургентно и константно делување: обезбедување правда, целосна примена на принципот владеење на правото и елиминирање на неказнивоста. Последниот извештај на ЕК за напредокот на земјата од 2018¹⁸, забележува дека Прегледот врз спроведувањето на Охридскиот рамковен договор (во понатамошниот текст: ОРД), со кој заврши конфликтот во 2001 година и се обезбеди рамка за меѓуетничките односи, треба да се следи на транспарентен и инклузивен начин; а дополнително, утврдува дека во однос на јавната администрација и управување со човечките ресурси, помалубројните заедници сè уште се

¹⁵Подготвена од посебниот советник за развој на мултикултурно општество, интеркултурализмот и интеркултурните комуникации – Канцеларија на ПВРСМ, др. Рубин Земон

¹⁶МК ги има ратификувано сите најважни конвенции за ЧП на ООН, а има ратификувано и 93 конвенции на Советот на Европа, од кои последната е т.н. Истанбулска конвенција.

¹⁷Извадок од Извештајот на Прибе: „Често, постојната правна рамка не создава никакви посебни проблеми и генерално поставеноста е добра. Но, како и да е, има голем недостаток од соодветна, објективна и непристрасна имплементација. Значителната празнина помеѓу законската рамка и нејзината имплементација треба ургентно да се разгледа и да се надмине“. Види: Извештај на експертска група за прашања од систематско владеење на правото во врска со следењето на комуникациите откриено во пролет 2015 година, Брисел 8 јуни 2015 година, достапен на: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/news_corner/news/news-files/20150619_recommendations_of_the_senior_experts_group.pdf

¹⁸Извештај на ЕК за РМ 2018 година, достапен на: <https://bit.ly/2qJP0Kv>

недоволно застапени во јавниот сектор, од една страна, а од друга страна, долго време наназад има ситуација во која голем број државни службеници се платени без да се појават на работното место. Слично, во делот посветен пак на „правата“, покрај другото се забележува дека севкупната рамка за заштита на етничките заедници е воспоставена преку ОРД, но дека релевантните институции нецелосно ги спроведуваат политиките поврзани со помалите етнички заедници. Ова се должи на нејасниот мандат на институциите, отсуството на меѓуинституционална соработка (или непостоење на координација), недостатокот на ресурси и недостатокот на политичка волја. Етничките заедници кои што претставуваат помалку од 20% од населението не се доволно вклучени во креирањето политики и донесувањето одлуки на национално ниво. Во тој правец, се бара РСМ да одговори на препораките издадени од Советодавниот комитет на РКНМ од последниот извештај во декември 2016 година¹⁹.

Со други зборови, иако со ОРД, уставно е загарантирана мултикултурната нормативна рамка во правец да се зачува мултиетничкиот карактер на општеството, **како таква таа не е доволна за да обезбеди социјална кохезија, односно интеграција во општеството.** Потребно е целосна имплементација на сите други нормативни решенија од законскиот систем (обврски преземени од меѓународните договори), како предуслов да се има поголем опфат на сите маргинализирани и ранливи категории луѓе кои страдаат од исклученост од општеството и недоволна заштита. Всушност во таа насока водат и наодите од ЕК, но и од експертската јавност. За таа цел оваа надзорска стратегија ќе се раководи од постојано советодавно тело на политичко ниво кое ќе обединува мноштво институции и чинители со цел да се оствари нејзината визија.²⁰

Дополнително, измените и дополнувања на Законот за организацијата и работата на органите на државната управа и формирањето на ново министерство - Министерство за политички систем и односи меѓу заедниците, кое го наследи Секретаријатот за имплементирање на ОРД ќе треба да преземе силна обврска за адресирање на едно комплексно **прашање за координацијата на институциите, кои имаат посредна или непосредна надлежност во спроведувањето на ОРД, но и други нормативни документи.**

Заклучок од сите горенаведени извештаи е **прво, дека постои недоволно развиен капацитет на надлежните институции и судството во контекст на зголемена потреба од градење на капацитетите на одговорните институции,** како: Комисија за заштита од дискриминација, Народниот правобранител, инспекторати др., за водење бази на податоци разделени по етничка припадност, пол, но и други параметри, и детална анализа на законодавството и политиките и нивно унапредување. **Второ, дека постои недоверба во судството кај припадниците на немнозинските заедници.** Дополнително, во условите предвидени од Законот за судовите, воочливо е дека при изборот на судии, покрај тоа што се забранува дискриминација врз основа на: полот, расата, етничкото и социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба (член 43, став 1); слично како и во Законот за академија за судии и јавни обвинители (член 9, во овој случај при селекцијата на кандидатите за прием во почетната обука на Академијата), во критериумите од овие закони, се предвидува и обезбедување соодветна и правична застапеност на граѓаните од сите заедници во Република Северна Македонија“. **Меѓутоа, не се уредени прашањата: кој врши надзор над таа примена, што ќе се случи доколку не се применува правилото, или како се постапува во случај на немање соодветни кандидати од одредени етнички заедници.**

Анализата на состојбата, покажува и еден друг проблем поврзан со интеграцијата на општеството, односно, дека помалите етнички заедници се недоволно вклучени во креирањето на политиките на национално ниво. Релевантните институции недоволно ги спроведуваат гарантираните уставни категории, а, исто така, и политиките поврзани со помалите заедници, споредено со двете поголеми етнички заедници. Последниот извештај на ЕКРИ²¹, препорачува донесување **сеопфатна**

¹⁹За повеќе види ги извештаите на <https://www.coe.int/en/web/minorities/country-specific-monitoring>

²⁰За повеќе види дел 3. Следење.

²¹Види на: <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/country-monitoring>

стратегија за нивна интеграција и соодветна вклученост во сите општествени процеси и јавниот живот, што донекаде е предвидена во Законот за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои сочинуваат помалку од 20% од населението, но, тоа е недоволно и не се имплементира целосно.

Слично на ова, ЕКРИ утврдува дека Комисиите за односи меѓу заедниците (КОМЗ) би можеле да бидат значаен механизам за интеграција, како и за добивање советодавни мислења. ЕКРИ се залага и за надминување на проблемот којшто произлегува од фактот дека мислењето на овие комисии не ги обврзува советите на општините и Советот на градот Скопје. ОРД предвидува голем број механизми кои треба да обезбедат интересите на граѓаните и заедниците да бидат земени предвид во процесот на донесување политички одлуки, особено на барањето за двојно мнозинство (**Бадентеров принцип**), за одлуките кои се сметаат како чувствителни за односи меѓу заедниците. Овие два механизми, принципот Бадентер и КОМЗ на централно и на локално ниво, треба да се стимулираат и да бидат повеќе користени и за зајакнување на односите меѓу заедниците. И покрај препораките на РКНМ на Советот на Европа (декември 2016 година), во кои постои цела низа наоди, препораки и предлог-мерки, што се во надлежност на повеќе институции во системот, заклучокот е, дека степенот на меѓусебна координација меѓу институциите е многу низок и не постојат конкретни активности од страна на надлежните министерства и институции на Владата, за спроведување на тие препораки.

Поради таа причина и ЕК повеќепати има констатирано дека *„релевантните институции се слаби во спроведувањето на политиките поврзани со малцинствата“*.²² Во законодавниот дом, т.е. во Собранието на Република Северна Македонија, постои **Комитетот за односи меѓу заедниците**, формиран врз основа на Уставот. Поточно, со амандманот XII на Уставот на членот 78²³, Собранието е должно да ги разгледува мислењата и предлозите на Комитетот и да донесе одлука во врска со нив. Меѓутоа, од формирањето на Комитетот досега, ова тело не успеа да се наметне како еден од важните органи во политичкиот систем на Република Северна Македонија за целосна интеграција на мултикултурното и мултиетничкото општество, бидејќи е нефункционално. Во неколку извештаи на ЕК во изминатите години е силно критикуван поради неговата нефункционалност и неможност да одговори на уставните и законските надлежности. Исто така, очигледна е исклученоста и контрадикторноста на практиката со амандманот VI на Уставот кој гарантира соодветна и правична застапеност на сите заедници во државните органи и институции. Со точно дефинираната бројка членови во Комитетот, не се дава целосна можност и припадниците на „другите“ заедници коишто живеат во Република Северна Македонија да имаат свој претставник кој ќе ги застапува интересите на 10% од немакедонското и неалбанското население, и покрај тоа што во мандатот што му е даден на Комитетот се разгледуваат прашања кои директно ги засегаат интересите на граѓаните - припадници на заедниците. Исто така, во „Прегледот на Охридскиот договор за социјална кохезија“ од 2015, се препорачува *„...да се стави посебен акцент на постоењето на Комитетот за односи помеѓу заедниците во Собранието на РМ во функција на развивање на конструктивни меѓуетнички односи, како и поттикнување континуирани дебати и консензус за меѓуетничките односи и интеграција на општеството, не само при итни интервенции во тензични ситуации. ...да се има предвид проширувањето на составот на собраниската комисија за односите меѓу етничките*

²²Цитирано според информација за потребата од изработка на Националната стратегија за развој на концептот за Едно општество и интеркултурализмот, изготвена од др. Рубин Земон – посебен советник за развој на мултикултурно општество, интеркултурализмот и интеркултурните комуникации - КПВРСМ.

²³Комитетот го сочинуваат 19 члена, седум се Македонци и Албанци од редот на пратениците во Собранието и по еден член од редот на пратениците Турци, Власи, Роми, Срби и Бошњаци. Доколку некоја од заедниците нема пратеници, Народниот правобранител, по консултации со релевантните претставници на тие заедници, ќе ги предложи другите членови на Комитетот. Собранието ги избира членовите на Комитетот. Комитетот разгледува прашања од односите меѓу заедниците во Републиката и дава мислења и предлози за нивно решавање.

заедници, со цел да се обезбеди простор и за број на помалите заедници (категијата „останати“, во преамбулата на Уставот).“²⁴

Собранието оваа година го изгласа новиот законски текст за недискриминација. Во Законот за спречување и заштита од недискриминација се прошируваат основите за дискриминација и се вклучени нови одредби од кои се очекува да се обезбеди поефикасна заштита од дискриминација. Со нив, се менува и подобро се дефинира поимникот и дефиницијата за дискриминација, се професионализира Комисијата за заштита од дискриминација, а се менува називот и надлежноста на Комисија за спречување и заштита од дискриминација, бидејќи се очекува да работи и на превенцијата, покрај на заштита од дискриминацијата. Едно од клучните дополнувања е вклучувањето на сексуалната ориентација како основа за дискриминација. Со предвидените услови и начин на избор на членовите на Комисијата, користењето нови докази во судските постапки и *actio popularis*, понатаму ослободувањето од судските трошоци во судските постапки, се очекува да се надминат слабостите на претходниот закон, кои со години наназад беа евидентирани од релевантните меѓународни организации како сериозен недостаток во смисла на непочитување на принципот на еднаквост, на забраната на нееднаквиот третман и воопшто сериозните забелешки за тесното поставување на дискриминацијата.

Работната група за стратешката област на правна рамка, смета дека ова законско решение е исклучително важно, бидејќи ги содржи сите детектирани недостатоци на стариот закон и претставува правна гаранција за спроведување на концептот на еднаквост и недискриминација. Оттука, и неговата доследна имплементација претставува предизвик и за оваа стратегија. Во таа смисла, се чини дека итен приоритет е доследната примена на новото законско решение и нужноста од координација и синхронизација на активностите кои произлегуваат од Законот. Ова посебно се однесува на потребата од редовните комуникации и координирана активност меѓу: Комисијата за спречување и заштита од дискриминација, Народниот правобранител, и постојана анкетна комисија за заштита на слободите и правата на граѓанинот, во поглед на исполнување на законските обврски.

Имајќи предвид дека во 2020 година истекува рокот за спроведувањето на *Националната стратегија за еднаквост и недискриминација (2016-2020)*, а исто така и донесеното ново законско решение за борбата против дискриминација, се чини дека ова отвора поширока можност за нови приоритети во областа на политиките кои се занимаваат со борбата против дискриминација. Тие мора да бидат рефлектирани при донесувањето и на новата *Национална стратегија за еднаквост и недискриминација*. Оттука, несомнено произлегува дека приоритет на Националната стратегија за развој на концептот за Едно општество и интеркултурализмот е сугерирање за итно донесување **нова Национална стратегија за еднаквост и недискриминација (2021-2026)**, која ќе поведе сериозна сметка за сите погоре наведени аспекти.

2.1.2 Клучни приоритети и цели

Приоритет 1: Ревитализација на институциите во државата од законодавната, извршната и судската власт во функција на изградба и афирмација на концептот „Едно општество за сите со развиен интеркултурализам“

Цел 1.1. Зајакнати функционални институции кои континуирано го етаблираат и развиваат концептот „Едно општество за сите со развиен интеркултурализам“

Цел 1.2. Воспоставување функционална мрежа за соработка и интеракција на институциите одговорни за концептот „Едно општество за сите со развиен интеркултурализам“

Приоритет 2. Воспоставен ефикасен и функционален систем за доследно спроведување на правната регулатива која обезбедува еднакво општество за сите

²⁴ „Преглед на Охридскиот договор за социјална кохезија“, Влада на Република Македонија, Секретаријат за спроведување на ОРД, Скопје 2015, стр.11

Цел 2.1. Хармонизирана домашна правна регулатива со меѓународните документи кои се во духот на концептот „Едно општество за сите и интеркултурализам“

Цел 2.2. Воспоставување пракса на *ex ante* и *ex post* евалуација на законската регулатива

Цел 2.3. Воспоставување постојано советодавно тело за координација и евалуација на спроведувањето на законската регулатива и функционалноста на институциите за развој на концептот „Едно општество за сите и интеркултурализам“

2.2 Образование

2.2.1. Анализа на состојбата

Вовед

Во Концепцијата за деветгодишно основно воспитание и образование²⁵, се наведени повеќе принципи на кои треба да се базира образованието, меѓу другото и принципите на *демократија, недискриминација, почитување на индивидуалните разлики меѓу учениците*, како и *принципот на разбирање на „другите“ и мултикултурност*, со што јасно се укажува на тоа дека содржините, методите и активностите што се реализираат во училиштата треба да ги промовираат толеранцијата и почитувањето на разликите како вредности, како и да овозможат стекнување знаења и вештини за разбирање и почитување на другите. Во визијата на двата последни стратешки документи од областа на образованието (Концепцијата за интеркултурно образование²⁶, и Стратегија за образованието 2018-2025²⁷) јасно е истакната определбата за почитување на различностите, од која било природа. Така, визијата на Концепцијата за **интеркултурно образование**, се состои во „создавање воспитно-образовен амбиент во кој ќе се негуваат интеркултурни односи и интеграциски процеси и во кој ќе се промовираат културните разлики и нивното премостување во поширок општествен мултиетнички и мултикултурен контекст“²⁸. Концепцијата се залага за преиспитување на воспитувањето и образованието во правец на зајакнување на комуникацијата, соработката и разбирањето меѓу припадниците на различните етнички заедници во воспитно-образовните установи, и вооедно бара интеркултурното образование да е долгорочен стратешки приоритет на општеството. Од друга страна, пак, во најновата *Стратегија за образованието 2018-2025 и акциски план* како визија на Стратегијата се истакнува „зачежбата да се обезбеди сеопфатно, инклузивно и интегрирано образование насочено кон „ученикот“, со современи програми што овозможуваат идните генерации да се стекнат со знаења, вештини и компетенции согласно потребите на демократското мултикултурно општество, пазарот на трудот и новите предизвици во глобалниот научно-технолошки амбиент“²⁹. Понатаму, меѓу другото, според визијата, стратегијата ќе биде насочена и кон прифаќањето на мултикултурализмот, меѓуетничката интеграција, почитувањето на различностите и демократските вредности.³⁰ Ако се разгледа претходниот Закон за основно образование³¹ меѓу повеќето цели на основното воспитание и образование се истакнати и следниве: *i) воспитување за меѓусебна толеранција, соработка, почитување на различноста, за основните човекови слободи и права, како и ii) развивање свест кај учениците за припадност на Република Македонија и негување на сопствениот национален и културен идентитет*. Во меѓувреме, додека се изготвуваше оваа стратегија, донесен е и усвоен нов Закон за основно образование³², во кој како едни од начелата на основно образование се наведуваат: „еднаквост, достапност, пристапност и инклузивност“ и „почитување на сличностите и прифаќање на различностите, интеркултурност, мултикултурализам, интеркултурализам и мултикултурност“. Но, се поставува прашањето колку образованието навистина овозможува стекнување на овие знаења, вредности, начела и вештини, односно на пропишаните цели.

Во последниве десетина години подготвени се бројни истражувања кои идентификуваат различни проблеми во самиот образовен систем во однос на тоа колку образованието им овозможува на учениците кои се различни по која било основа да се сретнат, спријателат и да соработуваат.

²⁵Концепција на деветгодишно основно воспитание и образование – Биро за развој на образованието, Министерство за образование и наука, 2007

²⁶ Концепција за интеркултурно образование. МОН, 2015
[<http://www.mon.gov.mk/images/Koncepcija-mk.pdf>]

²⁷Стратегија за образованието 2018-2025 со акциски план. МОН, 2017

²⁸Концепција за интеркултурно образование, стр. 4

³⁰ Ibid

³¹Закон за основното образование, Службен весник на Република Македонија бр. 103/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015 и 145/2015 (член 3)

³² Закон за основното образование, Службен весник на Република Македонија бр.161/2019 од 5.08.2019 г.(член 4)

Најпрво, уште во 2009 година во *Студијата на УНИЦЕФ за мултикултурализмот и меѓуетничките односи во образованието*³³ се утврдува тренд на намалување и на повеќејазичните училишта, како и на бројот на учениците од сите јазици на кои се изведува наставата кои учат во повеќејазични училишта на сметка на еднојазичните училишта. Истото се потврдува и во истражувањето од 2012 година за *Појдовната состојба со меѓуетничката интеграција во образованието*³⁴, во склоп на Проектот на УСАИД за меѓуетничка интеграција во образованието (ПМИО). Имено, истражувањето укажува на тоа дека повеќето ученици учат во еднојазични училишта, и, како резултат на тоа, немаат можности за меѓусебна интеракција. Дури и учениците од различни јазици на кои се изведува наставата во повеќејазичните училишта немаат загарантирана можност за контакт со оглед на тоа што учат во различни згради (централни наспроти подрачни училишта), во различни делови од иста зграда или во различни смени.³⁵ Од друга страна, и наставниците и родителите, па и самите ученици имаат амбивалентен став во однос на можноста за директен контакт помеѓу учениците од различни јазици на кои се изведува наставата.³⁶ Во таа насока се и податоците наведени во Концепцијата за интеркултурно образование повикувајќи се на официјални податоци од МОН за учебната година 2014/2015, при што се посочува дека само 19% од вкупниот број училишта во државата се двојазични, а 4,75% се тројазични.³⁷ Од друга страна, голем број од двојазичните училишта имаат голема диспропорција помеѓу учениците што учат на различни јазици на кои се изведува наставата, а исто така, има и голем број училишта кои само навидум се повеќејазични бидејќи наставата на различни јазици се одвива во различни објекти (централни наспроти подрачни училишта).³⁸

Според податоците собрани од електронското истражување во рамки на проектот на УСАИД за меѓуетничка интеграција во образованието³⁹, од учениците што учат на македонски наставен јазик само 21% учат во двојазични или тријазични училишта, а од учениците што учат на албански наставен јазик, помалку од половината (47,6%) од учениците учат во повеќејазични училишта.⁴⁰ Изнесените податоци се доволен показател за заклучување дека учениците растат во паралелни светови, изолирани еден од друг, без многу можности за меѓусебни контакти. Ако се има предвид дека и во повеќејазичните училишта просторно-временската организација на наставата се реализира на тој начин што ги превенира контактите помеѓу учениците што учат на различни јазици на кои се изведува наставата, тогаш тој процент на ученици од различни јазици на кои се изведува наставата кои навистина се среќаваат, спријателуваат и соработуваат додека се во училишните клупи станува занемарлив.

Во студијата *Како до вистински интегрирано образование во Република Македонија*⁴¹, се укажува на тоа дека постоечката сегрегација во образовниот систем е резултат на напорите за избегнување на конфликтите -помеѓу ученици што учат на различни јазици на кои се изведува наставата, а од друга страна тоа резултирало во зајакнување на стереотипите и предрасудите кон етнички „другите“.

³³ Петроска-Бешка, В., Најчевска, М., Кениг, Н., Балажи, С., Томовска, А. *Студија за мултикултурализмот и меѓуетничките односи во образованието*. Скопје: Канцеларија на УНИЦЕФ, 2009

³⁴ Истражување на појдовната состојба во врска со меѓуетничката интеграцијаво образованието. [http://mk.pmio.mk/wp-content/uploads/2013/04/IIEP-BASELINE-STUDY_MAC.pdf]

³⁵ Ibid, стр. 32

³⁶ Ibid,

³⁷ Концепција за интеркултурно образование, стр.6

³⁸ Ibid, стр.7

³⁹ Извештај од електронско истражување за реализација на ПМИО.

[<http://pmio.mk/wp-content/uploads/2016/12/Electronic-survey-report-MAK.pdf>]

⁴⁰ Ibid, стр.7

⁴¹ Бакиу, Б., Димитрова, М. & Брава, А. *Како до вистински интегрирано образование во Република Македонија?* Дијалози за визија: Како до интегрирано образование во Република Македонија, 2016, достапно на: http://epi.org.mk/docs/D4V_Social%20cohesion_mk.pdf

Во *Преглед на Охридскиот рамковен договор за социјалната кохезија*⁴², од 2015 година, во однос на областа образование се истакнува дека и покрај усвојување на некои стратешки документи за интегрирано образование од страна на Владата на РМ, сепак поделбата по етнички линии останала присутна дури и во повеќејазичните училишта со организирање на наставата во различни смени за различните јазици на кои се изведува наставата.⁴³ Во *Прегледот* се посочува и тоа дека учениците од различни јазици на кои се изведува наставата главно комуницираат меѓусебе преку воннаставни активности, поддржани од странски донатори.⁴⁴ Од друга страна, како друга слабост се идентификува непочитувањето на критериумите за оценување на содржината на учебниците од аспект на мултикултурализмот и родовата еднаквост што резултира со учебници кои не придонесуваат за јакнење на социјалната кохезија.⁴⁵

За жал, повеќето истражувања укажуваат на потребата од интервенција во оваа област со цел да им се овозможи на учениците да се запознаат со различните од себе и да изградат став за прифаќање и почитување на сите различности не само преку директни контакти, туку и посредно, преку тоа што се нуди во учебниците и преку самите наставни планови и програми. Во спомнатата студија на Унисеф од 2009 година за Мултикултурализмот во образованието се укажува на тоа дека мултикултурализмот, односно можноста припадниците на различните заедници да учат нешто едни за други, во наставниот план за деветолетката се обезбедува главно преку изборните предмети.⁴⁶ Но, прашање е дали таквите изборни предмети, воопшто, се избираат во училиштата и дали постапката за избор на изборен предмет доследно се почитува. Преку анализата на списокот на лектири во Студијата се потенцира дека во основното образование, учениците што учат на македонски наставен јазик имаат можност да се сретнат само со еден автор припадник на турската заедница и еден на српската, а ниту еден на албанската.⁴⁷ Во списокот на лектири кој е објавен на веб-страницата на Бирото за развој на образованието за учебната година (2018/19)⁴⁸ нема големи промени. Како други проблеми на учебниците во Студијата се истакнуваат: а) градењето етноцентризам наместо давање основи за усвојување на граѓански односно национален идентитет, б) отсуство на содржини, ликови, слики и автори за запознавање со културата и традицијата на другите етнички заедници и увидување на заедничките основи; в) не се промовира каков било облик на интеракција помеѓу припадниците на различните етнички заедници, туку се потхранува паралелизмот по етничка линија. Од страна на Бирото за развој на образованието во 2010 година беше подготвена *Концепција за изработка на учебник и методологија за вреднување на учебник*⁴⁹, во која се вклучени барања и насоки како да се вклучи мултикултурната перспектива во речиси сите учебници, но, сепак, недостасува механизам за практичната примена на овие препораки.

Во една понова студија насловена *Од етнички кон граѓански национализам преку основното образование*⁵⁰, од Центарот за човекови права и разрешување конфликти, се истакнува дека учебниците во основно образование и на македонски и на албански јазик придонесуваат кон развивање етнички национализам, и тоа, и преку содржината и преку пристапот.

За важноста на наставните содржини и нивното влијание врз меѓугрупните односи говорат бројни научни истражувања. Проширениот контакт (кога припадниците на различните заедници

⁴²*Преглед на Охридскиот рамковен договор за социјалната кохезија* (МОН, 2015)

<http://www.siofa.gov.mk/data/file/dokumenti/ATT01290.docx>

⁴³*Преглед на ОРД*, стр.39

⁴⁴*Ibid*

⁴⁵*Ibid*, стр.40

⁴⁶ Петроска-Бешка, В., и сор. *Студија за Мултикултурализмот*, стр.31

⁴⁷ *Ibid*, стр.42

⁴⁸ <https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2019/03/Список-со-лектири-од-второ-до-деветто-одделение-мкд.pdf>

⁴⁹*Концепција за изработка на учебник и методологија за вреднување на учебник*. Биро за развој на образованието, Скопје, 2010

⁵⁰Петроска-Бешка, В. и Најчевска, М., (2018). *Од етнички до граѓански национализам*. Скопје: Центар за човекови права и разрешување конфликти.

немаат директен контакт, туку учат едни за други преку разни наставни содржини) покажал позитивен ефект кога истражувачи им читале приказни на учесниците во кои имало интеракција меѓу припадници на различни групи,⁵¹ како и при дискусија по читање книги кои опфаќале меѓугрупен контакт.⁵² Проширениот контакт особено добива значење како алатка што може да се користи во етнички хомогените средини, додека во хетерогените средини може да се користи како подготовка на групите за стапување во директен контакт.⁵³

Посебено внимание, во нашиот образовен систем, треба да се обрне на користењето на различните јазици на кои се изведува наставата. Моментално во државата се користат пет јазици на кои се изведува наставата (македонски, албански, турски, српски и, од неодамна, босански). Но, во услови на познавање само на мајчиниот јазик, и непознавање на другите јазици самите контакти меѓу припадниците на различните заедници стануваат потешки за реализирање во отсуство на заеднички јазик. Поаѓајќи од овој проблем, во стратегијата *Чекори кон интегрирано образование во образовниот систем на Република Македонија*⁵⁴ се препорачува посериозно бавење со јазиците преку учење на македонскиот јазик за учениците што учат на немакедонски јазик уште од прво одделение, и започнување со учење на јазиците на заедниците што е можно порано (за учениците што учат на македонски јазик). Со постоечкиот наставен план, македонскиот јазик за учениците што учат на немакедонски наставен јазик се воведува во четврто одделение, додека учениците што учат на македонски јазик може да изберат (како изборен предмет) учење албански јазик, но не и на јазиците на другите заедници, почнувајќи од шесто одделение. Во таа насока, во Концепцијата за интеркултурно образование, самото интеркултурно образование се гледа не само во обезбедување образование на мајчин јазик туку и можност за учење на јазикот на другиот со што би се постигнало запознавање, зближување и интегрирање на припадниците на различните заедници, но само доколку во училиштето се стимулира интересот за запознавање на јазикот и културата на „другите“, од нашето непосредно опкружување⁵⁵.

Анализа на рамка на јавни политики

Стратешки приоритети на Владата на Република Македонија во 2019 година.⁵⁶ Со овој документ, меѓу другите стратешки приоритети, се предвидува да се внесат и реформи во образованието, меѓу кои, спроведување на реформи во образованието преку развивање интегриран систем на образование. Во *Програма за работа на Владата 2017-2020*⁵⁷, образованието се гледа како важна алка за остварување на концептот за едно општество за сите. Така, се укажува дека во таа насока една од главните цели ќе биде да се изгради толерантно општество преку поддржување на програми и мерки во образованието со кои ќе се унапреди комуникацијата меѓу младите. Во *Стратешкиот план на МОН за 2019-2021 година*⁵⁸, меѓу другите приоритети на МОН, за наведениот период се истакнуваат и реформите во основното и средното образование со дефинирани повеќе цели, меѓу кои, и подобрување на меѓуетничката интеграција во основното и средното образование. *Извештај на Европската комисија за Република Македонија за 2018 година*⁵⁹: проценка на

⁵¹Lindsey Cameron and Adam Rutland, Extended Contact through Story Reading in School: Reducing Children's Prejudice toward the Disabled, *Journal of Social Issues*, Vol. 62, No. 3, 2006, pp. 469--488

⁵²Vezzali, L., Capozza, D., Stathi, S., & Giovannini, D. (2012). Increasing outgroup trust, reduced inhumanization, and enhancing future contact intentions via imagined intergroup contact (Vol. 48). <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.09.008>

⁵³Ibid.

⁵⁴*Чекори кон интегрирано образование во образовниот систем на Република Македонија*, Скопје: МОН, 2010

⁵⁵Концепција за интеркултурно образование, стр. 27

⁵⁶Влада на Република Македонија. 2018. *Одлука за утврдување на стратешките приоритети на Владата на Република Македонија во 2019 година*. Скопје: Службен весник на РМ, бр. 84 од 9.5.2018 година

⁵⁷ <https://vlada.gov.mk/programa>

⁵⁸http://mon.gov.mk/images/Florentin_MON/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%98%D0%B0/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%88%D0%BA%D0%B8_%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD__2019-2021_.pdf

⁵⁹Извештај на ЕК за РМ 2018 година, достапен на: <https://bit.ly/2qJP0Kv>

Европската комисија во областа на образование е дека земјата остварила умерен напредок со усвојување на Сеопфатната стратегија за образование. Препораките за 2018 година се во насока на: а) реализација на новата стратегија; б) зголемена поддршка за обука на наставниците и нивниот кариерен развој, како и в) подобар пристап до квалитетно образование за децата со попречености и децата од ромската заедница.

Посебни стратешки документи за образованието

Во последните десет години усвоени се дури три различни стратегии во областа на образованието. *Чекори кон интегрирано образование во образовниот систем на Република Македонија*. Оваа стратегија беше подготвена од страна на тим составен од Високиот Комесар за национални малцинства на ОБСЕ и Министерството за образование и наука на РМ. Стратегијата беше усвоена од страна на Владата во 2010 година како обид да се надмине поделеноста во образовниот систем преку различни мерки. *Концепција за интеркултурно образование*. Концепцијата е подготвена од експертски тим од Нансен дијалог центарот во Скопје и беше усвоена од МОН на почетокот од 2016 година. Концепцијата идентификува повеќе области во кои треба да се преземат мерки за да се одговори на постоечката поделба по јазични/етнички линии. *Стратегија за образованието 2018-2025 и акциски план*. Најновата стратегија во областа на образованието е усвоена од страна на Владата во јануари 2018 година. Особено важно во оваа стратегија е што јасно е истакната улогата на образованието во подобрување на меѓуетничката интеграција и социјална кохезија. Стратегијата уште се нарекува и сеопфатна, а тоа најдобро може да се увиди и од самите цели на стратегијата. Меѓу другите, стратегијата има цел и „прилагодување и доследно спроведување на концептот на инклузивно и мултикултурно образование со фокус на демократските вредности, човековите права, родовата еднаквост, почитувањето на различностите по која било основа, како и со поддршка на етничката кохезија“.⁶⁰ Со други зборови, стратегијата навистина цели кон изградување на едно општество за сите. Од друга страна, со стратегијата, при идентификување на главните предизвици во основното образование, меѓу другите се истакнуваат и следниве: i) Во повеќејазичните училишта учениците се раздвоени според јазикот на којшто се одвива наставата (работат во различни смени, објекти, катови, различна администрација итн.), поради што немаат доволно можности за интеракција, недоволно е застапено мултикултурно/интеркултурно образование во наставните и воннаставните активности, како и во некои од учебниците. Самите наставници не промовираат доволно почитување на различностите и еднаквост (во однос на полова или етничка припадност, општествен статус, интелектуални и физички способности), како и на мултикултурализмот; ii) мерките за надминување на поделбата по етнички линии во училиштата не се доволни и сегрегацијата во училиштата влијае на општествената кохезија и интеретничката интеграција; iii) голем број ученици Роми се надвор од образовниот систем. Евидентен е и голем процент на осипување од образованието и низок степен на писменост кај децата од ромска етничка припадност. Како најчести причини за оваа состојба се наведуваат: недоволното познавање на македонскиот јазик, нискиот степен на образование на родителите и лошата социоекономска состојба; iv) дел од одделенијата имаат преголем број ученици, а во некои општини не се почитува легислативата за реонизација, што е еден од најсилните фактори за сегрегација во основното образование.⁶¹

Анализа на областа на делување и услугите кои се испорачуваат

Основното и средното образование се задолжителни и бесплатни. Основното образование трае 9 години (на возраст од 6-14 години), додека средното образование трае 3 или 4 години (на возраст од 15-17/18 години). Наставата во основните училишта се изведува на пет јазици (македонски, албански, турски, српски и босански), додека во средните училишта на три јазици (македонски, албански и турски). Наставните програми и содржините на редовните предмети, па и на изборните многу често се повикуваат на некои универзални вредности како толеранција, почитување на

⁶⁰Стратегија за образованието 2018-2025, стр.24

⁶¹ Ibid, стр. 36, 37

различностите и слично, но тоа е премалку ако се има предвид потребата од интензивна интеркултурна комуникација помеѓу припадниците на сите заедници. Токму поради тоа, во изминатите две декади, од страна на разни невладини организации со финансиска помош на меѓународни организации, во областа на образованието се реализираат бројни проекти со цел креирање потолерантно и поинклузивно општество, постигнување поголема социјална кохезија и меѓуетничка интеграција.

Меѓу поголемите и подолготрајните проекти може да се издвојат *Нансен моделот за интегрирано образование* реализиран од Нансен дијалог центар (НДЦ) Скопје, кој се реализира во 30 основни и средни училишта во период од 2008 година до денес. Моделот се состои во реализација на интегрирани двојазични воннаставни содржини од страна на тим наставници преку кои учениците развиваат позитивни чувства и ставови за „другите“ кои помагаат за оспособување за заедничко живеење и има подготвено годишни програми⁶² за воннаставни активности кои ги опфаќаат сите возрасти од основно и средно образование. Со усвојување на Концепцијата за интеркултурно образование од страна на МОН во 2016 година, Нансен моделот за интегрирано образование се преименува во Нансен модел за интеркултурно образование (НМИЕ).⁶³ Моментално НМИЕ се реализира во 10 училишта (7 основни и 3 средни), а дополнително во 5 училишта (4 основни и едно средно) се применуваат проектни активности од Концепцијата за интеркултурно образование.⁶⁴ Од 2012 година НДЦ Скопје во соработка со МОН отворија Тренинг центар во кој континуирано може да се обучуваат наставници за стекнување интеркултурни компетенции.

Проектот „Градиме мостови“ и „Фондот Градиме Мостови“ (Building Bridges Fund) е заеднички проект отпочнат од Министерството за образование и наука и Мисијата на ОБСЕ во Скопје со финансиска поддршка на Владата на Швајцарија. Понатаму беше поддржан и од Владите на Ирска и Австрија. Сега, активни поддржувачи на Фондот се Амбасадата на Кралството Холандија, како и Владите на Соединетите Американски Држави, Италија и Словачка, покрај Мисијата на ОБСЕ во Скопје. Од 2018 година во работата на Фондот се вклучи и Министерството за труд и социјална политика. Од воспоставувањето во 2014 година, Фондот овозможи заеднички активности кои ги вклучуваат заедниците во повеќе од 142 училишта низ целата земја.”

Проект на УСАИД за меѓуетничка интеграција во образованието (ПМИО).⁶⁵ Овој проект се реализира од 2012-2017 година од страна на Македонскиот центар за граѓанско образование во соработка со МОН, БРО, ДПИ, ДИЦ, сите општини, како и осум граѓански организации, и со него беа опфатени сите основни и средни училишта со општа цел насочена кон создавање политичка, социјална и економска клима за да се постигне одржлива меѓуетничка интеграција во училиштата и институциите на системот. Преку проектот беа развиени успешни модели за реализација на заеднички ученички активности (краткорочни и долгорочни) како воннаставни активности и тоа во сите можни средини (повеќејазични училишта, еднојазични училишта во хетерогени средини како и еднојазични училишта во хомогени средини со воведување на соработка помеѓу партнер училишта). Истотака, со проектот успешно беа испробани и модели за реализација на заеднички наставни активности по разни предмети (странски јазици, спорт, и заеднички часови во одделенска настава). Преку ПМИО беа издејствувани и некои системски решенија и тоа: а) во рамките на МОН со поддршка на МЦГО и ОБСЕ се формира работна група за меѓуетничка интеграција во образованието, која вклучува претставници од сите образовни институции со цел да го следи, мери, поддржува и унапредува процесот на меѓуетничката интеграција во образованието. МОН го дополни Законот за основно образование со нов член 34-в, на 11.07.2016 и воведо финансиска

⁶²<https://nmie.org/publications/>

⁶³<https://nmie.org/about-the-nansen-model-for-intercultural-education/>

⁶⁴<https://nmie.org/mk/uculista/>

⁶⁵<http://pmio.mk/>

поддршка на училиштата за организирање активности кои придонесуваат за развој и унапредување на мултикултурализмот, меѓуетничката интеграција и толеранција; б) во партнерство со Државниот просветен инспекторат во Прирачникот за интегрална евалуација на училиштата⁶⁶ се вградија индикаторите за МИО (меѓуетничка интеграција во образованието) и се модифицираа инструментите за МИО; в) во соработка со Државниот испитен центар (ДИЦ) концептот за МИО се вгради во државниот испит за директори на основни и на средни училишта, како и установи со посебен модул за МИО во рамките на обуката.

*Проект на УСАИД за Меѓуетничка интеграција на младите во образованието*⁶⁷ претставува петгодишен проект кој започна да се реализира во 2017 година од страна на МЦГО во соработка со МОН и клучните образовни институции, со цел институционално да се подобри меѓуетничката интеграција преку интеракција меѓу етнички мешана младина на ниво на училиштата и на ниво на заедницата, како и подобрување на содржините по граѓанско образование, вештини и однесувања и пракси на волонтирање кај младите. Проектот ги опфаќа сите основни и средни училишта, како и сите општини во земјата.

Анализа на внатрешното и надворешното опкружување

Во рамки на МОН постојат повеќе институции кои се одговорни за различни аспекти на процесот на образование. Но кога станува збор за меѓуетничката интеграција, за тоа колку системот на образование преку неговите институции, систематски го адресира проблемот на поделеноста во образованието по етнички/јазични линии, не може да се издвои некое тело кое ексклузивно е задолжено за таа намена. Така, во недостиг на внатрешно организирање на институциите на системот, празнината во тој дел постојано се надополнува однадвор, од страна на меѓународната заедница преку покренување на најразлични иницијативи во полето на меѓуетничка интеграција/мултикултурно образование/интеркултурно образование.

Во процесот на образование треба да се води сметка за вклучување на **родителите** колку што е можно повеќе во реализацијата на евентуални активности во училиштата. Од досегашните искуства, родителите покажуваат подготвеност дури и да учествуваат во работилници заедно со нивните деца. Вакви работилници во повеќејазичните училишта секогаш може да се реализираат со ученици од различни јазици на кои се изведува наставата. Од друга страна, не помалку важен чинител во оживувањето на сите промени и предложени мерки се самите **наставници**. Од нивниот однос кон сензитивните теми (какви што се и односите меѓу заедниците) учениците учат по модел, преку идентификување со нив и нивните ставови, и тоа е особено важно да се има предвид во еднојазичните средини. Компетенциите на наставниците за работа во сензитивни средини каде што треба да има интензивна интеркултурна комуникација, издвоени како многу важни во сите стратегии/концепции за образованието, досега биле покриени од страна на надворешни проекти, а улогата на МОН била во нивно одобрување.

Заклучок за состојбата/предизвиците

Од анализа на состојбата во воведниот дел може да изведеме неколку заклучоци кои се во насока на надминување на состојбите прикажани во самата анализа. Прво, работната група за интегрирано образование при МОН, која вклучува поединци од различни институционални и невладини организации, е добра практика, но се чини дека вистински промени би се направиле само доколку и самото МОН би создало **посебен сектор** кој холистички би се бавел со проблемите што произлегуваат од јазично-етничката поделеност во образованието. Второ, постои тренд на сегрегација по јазична/етничка основа. Учениците што учат на различни јазици на кои се изведува наставата (припаѓаат на различни етникуми) немаат многу можности за комуникација преку директни контакти со „другите“. Најважна е комуникацијата и соработката меѓу учениците и наставниците од различни заедници, но, притоа, наставниците треба да имаат развиено интеркултурни компетенции согласно

⁶⁶Линк за интегрална евалуација (<http://dpi.mon.gov.mk/index.php/integral-evaluation/indikatori-za-kvalitet-na-rabotata>)

⁶⁷<http://mk.mcgo.org.mk/projects/usaid-yei/>

потребите на образовниот модел. Трето, учениците што учат на различни јазици на кои се изведува наставата, се помалку може да се разберат меѓу себе преку користење на своите мајчини јазици, па не ретко англискиот јазик станува средство за комуникација на младите. Понудените изборни предмети со кои на учениците им се овозможува да ги изучуваат јазикот и културата на повеќето етнички заедници не се реализираат, а изучувањето на јазиците на етничките заедници останува затворено во сопствениот етникум - нема интеркултурност. Четврто, со оглед на тоа што најголемото број ученици учат во еднојазични училишта без реална можност за контакт со ученици од другите заедници, од исклучителна важност е какви ќе бидат наставните програми и содржини како и содржините на учебниците. Петто, општините како основачи на училиштата, треба да ги зајакнат и да ги унапредат своите капацитети и механизми за поддршка на квалитетот на образованието и меѓуетничката интеграција.

2.2.2. Клучни приоритети и цели

Во областа на образованието се идентификувани три приоритети и соодветни приоритетни цели и активности.

Приоритет 1: Обезбедување интеракција меѓу учениците од различните етнички заедници и различните јазици на кои се изведува наставата во основното и средното образование.

Во функција на наведениот приоритет се утврдуваат следниве **приоритетни цели**:

- **Зголемена интеракција на учениците од различните етнички заедници/ јазици на кои се изведува наставата преку заеднички воннаставни активности во училиштата,**
- **Зголемена интеракција на учениците од различните етнички заедници/ јазици на кои се изведува наставата преку заеднички наставни активности по најмалку два различни предмети во училиштата,**
- **Зголемување на меѓусебната соработка меѓу различни општински/државни училишта,**
- **Зголемена соработка на наставниците кои изведуваат настава на различни јазици,**
- **Зголемена соработка на релација училиште – родители – ученици.**

Приоритет 2: Унапредување научењето на јазикот на „другиот“

Во функција на наведениот приоритет се утврдуваат следниве **приоритетни цели**:

- **Подобрено ниво на познавање на македонскиот јазик меѓу учениците кои посетуваат настава на јазик различен од македонскиот,**
- **Учениците што учат на македонски јазик се оспособени за основна комуникација на јазикот на други етнички заедници.**

Приоритет 3: Зајакнување на елементите на интеркултуралноста во наставните содржини

Во функција на наведениот приоритет се утврдуваат следниве **приоритетни цели**:

- **Ревидирање на учебниците во насока на запознавање со културата на „другите“ и почитување на различностите**
- **Воведување нови проектни активности во насока на запознавање со културата и традицијата на сите заедници**

2.3. Локална самоуправа

2.3.1. Анализа на состојбата

Вовед

Системот на локалната самоуправа во Република Северна Македонија е креиран согласно Европската повелба за локална самоуправа и добрите практики на земји членки на Европската Унија. Процесот на децентрализација на власта е најсуштински сегмент од реформата на локалната самоуправа. Станува збор за исклучително сложен и комплексен процес, кој што во 2005 година од страна на меѓународната заедница беше препознаен и признаен како успешна приказна во регионот, што има директно влијание на општествениот систем преку менување на односите меѓу централната и локалната власта, како и меѓу власта и граѓаните. Децентрализацијата на власта цели кон демократизација на општеството преку поттикнување на директното учество на граѓаните во донесувањето на одлуките, олеснување на решавањето на спорите и управување со конфликтите, како и испорака на јавни услуги по мерка на граѓаните, преку постојано комуницирање на потребите на граѓаните и прилагодување кон нив. Станува збор за процес кој што има потреба постојано да се следи и да се унапредува преку трансфер на нови надлежности и ресурси заради подобрување на услугите, обезбедување на поголема финансиска стабилност на општините, зајакнување на локалната демократија и приближување на институциите и услугите до граѓаните, како и обезбедување на услови на подинамичен и оддржлив локален развој. Тоа значи воспоставување на соодветна институционална инфраструктура која ќе работи заедно со граѓаните во решавањето на локални прашања имајќи ги предвид нивните различни потреби.

Од започнувањето на процесот на децентрализација во 2005 година, па сè до денес, иако е постигнат генерален напредок во однос на зајакнување на капацитетите на општините, сеуште има големи развојни разлики меѓу планските региони и меѓу општините, особено меѓу урбаните и помалите и руралните општини. И покрај позитивната законска рамка и стратешкото планирање на локалниот и на рамномерниот регионален развој, сеуште е предизвик спроведувањето на надлежностите и испораката на локалните јавни услуги од страна на општините на воедначен начин и во полн капацитет, како и обезбедување на услови за рамномерен развој и социјална кохезија на целата територија на државата.

Сега акцентот се става на фискалната децентрализација и на транспарентната и правичната распределба на средствата од централниот буџет за единиците на локалната самоуправа⁶⁸. Ова прашање е клучно бидејќи разликите во распределбата на ресурсите преку блок дотации кои што главно се поврзани со установите, а не со надлежностите, ги фаворизира поголемите, урбани општини на сметка на помалите и на руралните, што во крајна мерка може да влијание и на довербата на различните етнички заедници во институциите, како и на односите и довербата меѓу заедниците.

Недостигот на капацитети на општините се одразува и на ограничениот соработка со граѓанскиот сектор, како и директно со граѓаните. Заклучокот на ЕК во Извештајот за 2018 потенцира дека локалната власт има континуиран недостиг на капацитети за соработка со граѓанскиот сектор.⁶⁹ Оттука, голема е потребата од сериозно планирање и давање техничка, финансиска, и експертска помош на секоја општина за градење на административни капацитети и механизми за соработка и консултација на единиците на локалната самоуправа со граѓаните.

Анализа на рамката на јавни политики

Охридскиот рамковен договор му даде силен импулс на процесот на децентрализација на власта, како резултат на што беа донесени Законот за локалната самоуправа во 2002 година, прв од корпусот закони по усвојувањето на уставните амандмани, кои што произлегоа од Охридскиот рамковен договор. Во 2004 година беа донесени и Законот за територијалната организација на локалната самоуправа, Законот за Град Скопје, Законот за финансирање на единиците на локалната

⁶⁸Преглед на Охридскиот рамковен договор за социјалната кохезија, ССРД, 2015

⁶⁹Извештај на ЕК за РМ. 2018, стр.9

самоуправа, како и 40-сестина други материјални закони со што беше заокружена правната рамка за трансфер на нови, суштински надлежности и значајни ресурси на локално ниво. Како резултат на новата територијална организација, бројот на општини од 123 се намали на 84 и градот Скопје како посебна единица на локалната самоуправа. Од јули 2005 година единиците на локалната самоуправа почнуваат да функционираат со нови надлежности во речиси сите витални сфери, како и со трансферираните човечки, материјални и финансиски ресурси за остварување на пренесените надлежности.⁷⁰ Други важни закони кои влијаеја во воспоставувањето и унапредувањето на локалната самоуправа и децентрализацијата на власта се: Законот за рамномерен регионален развој донесен во 2007 година, Законот за меѓуопштинска соработка во 2009 година и Законот за Државниот инспекторат за локална самоуправа во 2010 година. До 2012 година сите општини, со исклучок на општина Пласница, поминаа во втората фаза на фискалната децентрализација⁷¹ што значи дека самостојно ги администрираат финансиските средства од блок дотациите од Буџетот на државата, наменети за извршување на децентрализираните надлежности во областа на културата, образованието, детската и социјалната заштита.⁷² Во 2014 година, со измените на Законот за територијалната организација на локалната самоуправа и припојувањето на четири рурални општини на општина Кичево, бројот на општини од 84 се намалува на 80.⁷³ Во услови на едностепена локална самоуправа и општини со различни фискални и административни капацитети, меѓуопштинската соработка е корисен законски механизам за заедничко извршување на одредени надлежности на ефективен начин, но, недоволно практикуван од страна на локалните власти.

Законот за локалната самоуправа со кој што се уредува системот на локалната самоуправа од неговото донесување до сега не е изменет, а измените на Законот за финансирање на единиците на локалната самоуправа немаа директно влијание на првично уредениот систем на финансирање на ЕЛС, во 2004 година.

Во Извештајот на Европската Комисија за напредокот на државата за 2016 година е констатирано дека недоволното финансирање од централниот буџет и нискиот капацитет на собирање даноци на локално ниво го поткопуваат капацитетот на одредени општини да ги извршуваат своите надлежности, со препорака правната рамка за локална самоуправа повторно да се разгледа.

Во Програмата за работа на Владата за 2019 година е планирано до крајот на годината Министерството за локална самоуправа да направи оценка на спроведувањето на Законот за локалната самоуправа. Целта е да се оцени дали одредбите од законот се применуваат во целост или пак има одредби кои што создаваат проблеми во функционирањето на ЕЛС поради непрецизност или недореченост, како и одредби кои воопшто не се применуваат. Процесот на оценување на имплементацијата на законот треба да помогне во подобрувањето на правната рамка заради зголемување на функционалноста на општините.⁷⁴

Посебен предизвик во остварувањето на правото на граѓаните на локална самоуправа е непосредното учество во утврдувањето на приоритетите, во креирањето на локалните политики и во донесувањето на одлуките на локално ниво. Иако не постои формално детерминирана правна рамка за обезбедување на задолжителна консултација на граѓаните при креирањето на политиките и донесувањето на одлуките од страна на органите на локалната власт-градоначалникот и советот на општината, сепак во Уставот, во Законот за локална самоуправа, како и во Законот за референдум и други облици на непосредно изјаснување на граѓаните, е определена правна рамка која обезбедува нормативни услови за слободно здружување и за граѓанско учество на локално ниво. Со образложение дека е обезбедена генерална правна рамка, во јули 2015 година Собранието го донесе

⁷⁰Преглед на Охридскиот рамковен договор за социјалната кохезија, ССРД, 2015

⁷¹Ibid.

⁷²Интернет страна на Министерството за финансии на Република Северна Македонија/ Фискална децентрализација <https://finance.gov.mk/mk/node/853>

⁷³Ibid.

⁷⁴Програма за работа на Владата за 2019. Генерален секретаријат Влада на Република Северна Македонија, стр. 367-368

Законот за ратификација на Дополнителен протокол кон Европската повелба за локална самоуправа за правото за учество во работите на локалната власт. Со ратификацијата на Дополнителниот протокол е потврдено значењето на дијалогот помеѓу граѓаните и локално избраните претставници и фактот дека успехот на било која политика за локално демократско учество зависи од граѓаните, но пред се од заложбата на локалните власти. Операционализацијата на Дополнителниот протокол треба да поттикне воспоставување на механизми и алатки за што поголема инклузивност и вклученост на граѓаните во работата на локалните власти, консултирање преку веќе воспоставените механизми-референдум, граѓанска иницијатива, собир на граѓани, но и преку користење на нови технологии и користење на е-алатки, како и поголемо информирање на граѓаните преку активна транспарентност на ЕЛС и објавување на сите информации на ВЕБ страницата, редовно, систематизирано и на предвидлив начин. Оттука клучно е прашањето за развивање на административните капацитети за развивање и практикување на механизми за поттикнување на граѓанското учество и обезбедување на услови за вклучување во процесите на одлучување на сите граѓани, без исклучок.

Во Законот за локалната самоуправа покрај референдум, граѓанска иницијатива, собир на граѓани, претставки и предлози се предвидуваат и други механизми кои што имаат за цел да го помогнат процесот на демократизација на локално ниво. Станува збор за Комисиите за односи меѓу заедниците, Советите на потрошувачи, како и месните и урбаните заедници. Многу направени истражувања од страна на граѓанскиот сектор аргументираат дека овие тела не се воопшто, или пак се делумно функционални и не ја остваруваат својата улога во локалните заедници. Дополнително во многу материјални закони се предвидуваат посебни тела кои што треба да го подобрат спроведувањето на националните политики на локално ниво, како што се Комисиите за еднакви можности во општините.

Имајќи предвид дека системот на локалната самоуправа е исклучително комплексен, за што зборува и фактот дека нормативно е уреден со над сто закони и подзаконски акти, потребна е постојана координација и усогласување на секторските политики во правец на подобрување на функционалноста, на демократскиот капацитет и на финансиската стабилност и оддржливост на општините. Од 2002 година наваму се направени измени во скоро исто толку секторски закони и подзаконски акти во кои се рефлектираат новите надлежности на ЕЛС, што заедно со Законот за локалната самоуправа во целост ја одсликуваат комплексноста на системот на локалната самоуправа⁷⁵ како и обемот, променливата динамика, и нестабилната средина во која локалната самоуправа егзистира. Оттаму и владината определба децентрализацијата и оддржливиот локален развој да се планираат и да се следат преку среднорочен програмски документ - Програма за одржлив локален развој и децентрализација, која што претставува инструмент за подобрување на системот на локалната самоуправа и позиционирање на локалната власт што поблиску до потребите на граѓаните.

Клучни институции/чинители и нивно дејствување

Министерство за локална самоуправа, Министерство за финансии, Министерство за образование и наука, Министерство за труд и социјална политика, Министерство за култура, единиците на локалната самоуправа, и ЗЕЛС се клучните чинители во креирањето, координирањето и спроведувањето на политиките кои што имаат директно влијание на системот на локалната самоуправа. Во функција на имплементацијата на политиката на рамномерен регионален развој, пак, со Законот за рамномерен регионален развој се воспоставени осум плански региони, каде што одлуките ги донесува Советот на планскиот регион во кој што членуваат градоначалниците на сите општини од планскиот регион, како и осум Центри за развој на планските региони, како административни тела, одговорни за спроведување на регионалните развојни приоритети.

⁷⁵Преглед на Охридскиот рамковен договор за социјалната кохезија, ССРД, 2015. Стр. 58

Како крајни корисници на услугите, граѓаните се исто така важна алка во процесот на креирање и спроведување на политиките кои што имаат директно влијание на локалната самоуправа.

Во една ваква констелација на актери, од двете нивоа на власт – централна и локална со различни институционални капацитети и институционална култура, координацијата и соработката меѓу нив е предизвик. Затоа, децентрализацијата на власта како сеопфатен процес на трансформација на општеството бара ангажирање на институциите на централно и локално ниво за прецизно и јасно дефинирање на надлежностите и постојана координација заради нивно ефективно спроведување. Во спротивно се отежнува процесот на децентрализација и градењето на локалната демократија.

Анализа на областа на делување и услугите кои се испорачуваат

Квалитетот на услугите на локално ниво е условен од повеќе фактори од кои најважни се законската рамка во смисла на јасно дефинирани надлежности, од ресурсите со кои што располагаат општините, пред сè човечки и финансиски, како и од транспарентноста, отчетноста и инклузивноста во процесот на креирање и испораката на услугите. Општините, особено помалите и руралните не располагаат со доволно финансиски средства за успешно да ги извршуваат законските надлежности и да обезбедат квалитетни услуги за граѓаните во полн капацитет⁷⁶. Ваквите прилики се одразуваат на на социоекономскиот развој и придонесуваат кон создавање на големи развојни разлики меѓу општините и меѓу планските региони. Ова може да се илустрира со неколку индикатори. На пример, Скопскиот и Југозападниот плански регион отскокнуваат со најголем процент на вградена изолација на станбени и јавни објекти⁷⁷. Во 2015 година околу ¼ од општините немаат донесено програма за енергетска ефикасност, од кои најголемиот број се рурални.⁷⁸ И во случаите кога општината има донесено програма за енергетска ефикасност, мерките не секаде се спроведуваат во целост поради недостаток на финансиски средства.⁷⁹ Разликите помеѓу Скопскиот и другите плански региони, руралните и урбаните општини, се видливи и во однос на патната инфраструктура, еколошките стандарди, јазичните политики и во други области. Најголема густина има на локалните патишта во Скопскиот и во Полошкиот плански регион, а најголем број активни депонии има во Источниот плански регион.⁸⁰ Недостигот на финансиски средства го проблематизира и спроведувањето на локалните јазични политики, а овој проблем е особено изразен во руралните средини.⁸¹ Постои јаз кај општините и за генерирање и собирање на сопствените приходи, на што укажува и податокот дека има рурални општини кои едвај успеваат да генерираат 15% од локалните приходи⁸².

Исто така е констатирана и потребата од транспарентна и правична распределба на средствата за капитални инвестиции кои што се реализираат во општините.⁸³ Ова е важно бидејќи отсуството на јасни процедури значи дека распределбата на средствата за капитални инвестиции најчесто не следи објективни критериуми, туку политички или друг вид влијание.⁸⁴

⁷⁶ Програма на Владата 2017-2020 https://vlada.mk/sites/default/files/programa/2017-2020/Programa_Vlada_2017-2020_MKD.pdf

⁷⁷ Државен завод за статистика, Потрошувачка на енергенти во домаќинствата, 2014 <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/6.4.15.03.pdf>

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Државен завод за статистика, Регионите во Република Македонија 2018 <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/RegionalenGodisnik2018.pdf>

⁸¹ Јован Близнаковски, Локални јазични политики за немнозинските заедници. Можности за поефективна имплементација. ИДССС, 2014 <https://idscs.org.mk/wp-content/uploads/2009/08/ljp-nemnozinski-zaednici-mkd.pdf>

⁸² Преглед на Охридскиот рамковен договор за социјалната кохезија, ССРД, 2015

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid.

Имајќи ја предвид улогата на локалните власти за остварување на националните политики за економски раст и развој, очигледна е потребата од активно вклучување на Владата преку конкретни мерки - трансфер на повеќе финансиски средства и следствено на тоа поефикасни механизми за мониторинг, како и зајакнување на капацитетите на единиците на локалната самоуправа за собирање на сопствените даноци и такси. Неминовно, поголемата фискална децентрализација мора да оди паралелно со зголемување на капацитетите на општините за планирање и управување со јавните финансии. Во оваа насока принципите на добро управување како транспарентност, учество на граѓаните, отчетност, ефективност и ефикасност треба да бидат главните начела за воспоставување на функционален систем на управување.

Горенаведените аспекти имаат директно влијание на социјалната кохезија во општините, особено во мултиетничките, мултикултурните и мултијазичните општини. Реално, има потреба многу да се работи на овој план, пред се преку подобрување на функционалноста на партиципативните тела, но и преку директна соработка на општината со различни целни групи и нивно вклучување во локалните работи. Еден од начините за обезбедување на социјална кохезија особено меѓу младите во мултикултурните општини, може да бидат заедничките активности.⁸⁵ Ваквите настани би ја подобриле меѓуетничката толеранција и разбирање.⁸⁶ Други начини се, обезбедување на услови за паралелно изучување на македонскиот јазик, како и на албанскиот и на јазиците на помалите етнички заедници. Ова го констатира и истражувањето на ИРИ, во кое е наведено дека 87% од испитаниците се изјасниле дека зборуваат македонски, а користењето на јазиците на припадниците на помалите заедници е многу помало.⁸⁷

Анализа на засегнатите страни

Унапредувањето на работата на општините бара редовна консултација и координација на вертикално ниво, меѓу локалната самоуправа и централната власт, како и соработка меѓу општините. Координацијата на вертикално ниво се реализира преку Владата, Министерството за локална самоуправа, други надлежни министерства и Заедницата на единиците на локалната самоуправа (ЗЕЛС). Во организација на ЗЕЛС се организираат редовни годишни средби со Владата и со надлежните министерства на кои што ЗЕЛС ги презентира усогласените ставови на градоначалниците по сите прашања чие што решавање е во надлежност на централната власт. Во Законот за локалната самоуправа има посебна глава XI. "Механизми за соработка меѓу општините, Владата и органите на управата", во која што во посебни членови се наведени прашањата на задолжителна консултација на општините од страна на централната власт, прашањата и начините на соработка меѓу Владата и општините, како и соработката со ЗЕЛС. Оваа законска одредба се имплементира преку редовни консултации на Владата и на надлежните министерства со ЗЕЛС особено за буџетот и за законските решенија кои ги засегаат единиците на локалната самоуправа.⁸⁸ Исто така се организираат состаноци на ЗЕЛС со Владата и со министерствата кои трансферираат блок-дотации, наменски дотации и капитални дотации со цел анализирање на резултатите и предлагање на нови решенија.⁸⁹

Комисиите за односи меѓу заедниците (КОМЗ) и Агенцијата за остварување и заштита на правата на заедниците под 20% (АОЗПЗ) се релевантни институции кои треба да придонесат кон стабилни меѓуетнички односи на локално ниво и да обезбедат социјална кохезија. Во однос на КОМЗ, истражувањата покажуваат дека донаторите имаат лимитирано влијание врз охрабрување на

⁸⁵ Вера Симовска, Влијание на граѓанското општество во процесот на креирање на политики во Република Македонија, 2019

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ ИРИ, Македонија Национална анкета. 2018

https://www.iri.org/sites/default/files/iri_macedonia_july_2018_poll_public_final.pdf

⁸⁸ ЗЕЛС, Систематизирани ставови, 2018

<http://www.zels.org.mk/Upload/Content/Documents/Dokumenti/%D0%9C%D0%9A/2018/FINAL-%20SISTEMATIZIRANI%20STAVOVI%20na%20ZELS%202018.pdf>

⁸⁹ Ibid.

општините бидејќи ентузијазмот исчезнува по завршувањето на донаторската поддршка⁹⁰ Тоа што несомнено недостасува е обезбедување механизми за поддршка на постојаната работа на комисиите на локално ниво, утврдување на постапката за избор на членови на КОМЗ и вклучување на граѓаните во заеднички иницијативи, со посебен фокус на помалите етнички заедници и маргинализираните групи. Исто така, треба да се подигне свеста кај градоначалниците и членовите на советите за придобивките од работата на КОМЗ, наведени во истражувањето на ИРЗ.⁹¹ Според истражувањето, процесот на избирање членови на КОМЗ не е доволно јасен и дополнително ја намалува нивната улога во локалната заедница.⁹²

АОЗПЗ како посебен институционален механизам за мониторирање, промовирање и спроведување на уставно загарантираните права на помалите заедници започна со работа во 2009 година, но првите ефекти од нејзиното постоење се видливи дури во 2014 година, кога е регистриран позначителен напредок во надзорот на правата на заедниците. Сепак, потребата од координација меѓу АОЗПЗ и две други важни институции како Управата за афирмирање и унапредување на културата на припадниците на заедниците (УАУКПЗ), и Управата за развој и унапредување на образованието на припадниците на заедниците (УРУОЈПЗ) е повеќе од потребна. Координацијата треба да му претходи на друг многу важен процес, а тоа е јакнењето на капацитетите и избегнувањето на недоследна примена на законските решенија што се однесуваат на заштитата и спроведувањето на правата на припадниците на заедниците.

Со Законот за еднакви можности на жените и на мажите, единиците на локалната самоуправа се должни да го почитуваат принципот на еднакви можности и да подготвуваат годишен план, како и да го вклучуваат начелото на еднакви можности во подготовка на нивните стратегии и буџети. Согласно Закон, единиците на локалната самоуправа се должни да формираат комисија за еднакви можности на жените и на мажите, како постојано тело. Како резултат на политиките за еднакви можности на мажите и жените во локалната заедница, бројот на жени членови на општинските совети е зголемен преку законскиот механизам за минимум 40 насто жени на кандидатските листи за членови на советите. На локалните избори во 2017 година градоначалничкиот мандат од граѓаните го добија и 6 жени⁹³ Иако е направен напредок во областа на родовата еднаквост, потребни се повеќе напори за реална еднаквост, особено кога се во прашање раководните позиции и функции во единиците на локалната самоуправа. Како забелешка во спроведувањето на Законот за еднакви можности е наведена и потребата од изработка на локални акциски планови со буџетска рамка.⁹⁴

Анализа на опкружувањето (внатрешно и надворешно)

Иако децентрализацијата на власта подразбира донесување на одлуките на нивото на власт најблиску до граѓаните со нивно директно учество, сепак не е воспоставен структурен механизам за соработка на единиците на локалната самоуправа со граѓанскиот сектор. Оваа соработка се одвива доброволно, зависно од интересот на двете страни. Со исклучок на неколку помали општини, главно, на локално ниво соработката се реализира преку финансирање на конкретни активности на ГО од страна на општината. Праксата е различна, средствата се респределуваат по претходно објавен јавен повик, или без јавен повик, со одлука на Совет или решение на градоначалник. Има малку примери на

⁹⁰Подобрување на работата на Комисијата за односи меѓу заедниците во општина Сарај. ЗИП Институт, 2015. http://zipinstitute.mk/wp-content/uploads/2012/09/CICR-Publication_ENG_Version_ZIP.pdf. Стр.9

⁹¹ ИРЗ, Анализа на политики. Комисии за односи меѓу заедниците, 2011. <https://www.nvosorabotka.gov.mk/sites/default/files/analiza-na-politiki-komisii-za-odnosi-megju-zaednicite.pdf>

⁹²Ibid.

⁹³Лилјана Поповска, Комисија за еднакви можности на жените и мажите на Собранието 2013 <https://www.sobranie.mk/WBStorage/Files/KEMBroschura.pdf>

⁹⁴ ЗЕЛС, Членови на комисијата за еднакви можности во општините до дополнати знаења за родовото одговорно буџетирање <http://www.zels.org.mk/Default.aspx?newsArchive=a56cef60-8f5a-4c6d-b5a4-c571f7d47d18&ln=3&year=2015&fbclid=IwAR0n4ipzJQXdsCp0qfJjAZ0ZSivOsRztOdavimgquJbTYxmuGxJzsHRr88>

делегирани функции од страна на општината на ГО и овој вид на соработка сеуште не е доволно развиен.

Граѓанските организации имаат голем потенцијал да влијаат врз политиките на локално ниво. Ако националните власти честопати изгледаат недостижни, локалните се полесно достапни и најчесто се отворени за соработка. Сепак, искуството покажува дека соработката со граѓанските организации како засегнати страни е најплодна кога се реализира во рамките на конкретни проекти финансирани од странски донатори⁹⁵, што директно влијае на одржливоста на добрите практики.

Важен услов за поттикнување на вклученоста на граѓаните во процесите на одлучување на локално ниво е нивната информираност за работата на органите на општината-Советот и градоначалникот, како и за услугите што ги обезбедува општината. Иако на локално ниво постои голем потенцијал за адресирање на различните потреби на граѓаните, граѓаните, особено маргинализираните заедници и лицата со попреченост не секогаш лесно ги обезбедуваат административните услуги, како и потребните информации.

Значаен исечокор во обезбедувањето на информации за прашања од надлежност на локалната самоуправа е донесувањето на Законот за слободен пристап до информации од јавен карактер. Но исто толку е важно да се обезбедат услови за активна транспарентност на општините, преку редовно објавување на сите информации релевантни за граѓаните на ВЕБ страницата на општината. Воедначениот начин на објавување на информациите од страна на сите општини дополнително би овозможил нивна споредливост и предвидливост. Објавените информации треба да се корисни за граѓаните, што значи дека треба да се објавуваат информации кои што ги бараат граѓаните, кои што информираат за услугите, за реализацијата на буџетот на општината, како и за реализацијата на проектите во општината, што значи повеќе транспарентност и отчетност за работењето, на сметка на самопромоција на тековните активности.

Во однос на влијанието на финансиските ресурси на општините, важен момент е донесувањето на Законот за финансиска поддршка на единиците на локалната самоуправа и единки корисници основани од единиците на локалната самоуправа за финансирање на доспеани, а ненаплатени обврски, во 2018 година, со кој што се овозможи покривање на 51% од вкупниот пријавен долг на општините со средства од буџетот⁹⁶ Согласно изнесените податоци најзадолжени беа општините Охрид, Тетово, Карпош, Битола, Струга и Куманово⁹⁷, со што сериозно беше доведено во прашање обезбедувањето на услугите од страна на општините, особено на оние за кои што директно е одговорна општината и кои што не се финансираат со наменски средства од централниот буџет. Покрај задолженоста, големо влијание имаат и разликите во однос на финансиските приходи што општините ги остваруваат од сопствени извори и од дотации од државата.

Руралните општини имаат помали сопствени извори на финансирање поради пониската пазарна вредност на имотот и средствата што ги обезбедуваат по основ на данок на имот. Државното градежно земјиште од чија што продажба имаат удел исто така има помала вредност, а помали се и средствата од комунално уредување, со оглед дека главно се реализираат објекти за индивидуално, а речиси и нема изградба на објекти за колективно домување. Исто така општините што немаат установи од областа на културата, детски градинки, средни училишта, неможат да обезбедат блок дотации за таа намена. Блок дотациите се во корелација со установите, кои пак главно се концентрирани во поголемите градови, што дополнително го зголемува јазот меѓу урбаните од една страна и малите и руралните општини од друга страна. Руралните општини имаат низок фискален капацитет што ги прави позависни од дотациите од централната власт.⁹⁸ Изразено во бројки, приходите на руралните општини изнесуваат само 14.22% од вкупните приходи на сите општини во

⁹⁵Швајцарска агенција за развој, УНДП, Европска унија преку ИПА програмата, се меѓу највлијателните донатори во Македонија во полето на децентрализација.

⁹⁶ Службен весник бр. 209, 15 ноември 2018 <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/9a06be4547724f25a5086e9573dfd0be.pdf>

⁹⁷Ibid.

⁹⁸Преглед на Охридскиот рамковен договор за социјалната кохезија, ССРД, 2015

2017 година. Десетте општини со највисоки приходи имаат реализирано 46% од вкупните приходи на единиците на локалната самоуправа во 2018 година. Во 12 општини со најнизок фискален капацитет приходите од дотации и други трансфери од централниот буџет изнесуваат над 80 % од вкупните приходи.⁹⁹ Ваквите разлики меѓу општините резултираат со различен капацитет и различен квалитет во обезбедувањето на јавните услуги, во зависност од местото на живеење, при што најпогодени се граѓаните кои што живеат во мали или во рурални општини. Заклучок за состојбата/предизвиците

По 15 години од спроведувањето на процесот на децентрализација, како резултат на ОРД, уставните измени во 2001 година и донесените закони за уредување на посебните области, може да се констатира дека единиците на локалната самоуправа сеуште не се во состојба да ги извршуваат сите пренесени надлежности во полн капацитет. Исто така сеуште не е создаден целосен амбиент за демократско, транспарентно и отчетно управување на локално ниво.

Во таа смисла, од направената анализа произлегуваат констатациите дека општините сеуште своите надлежности ги остваруваат во услови на:

- Недоволни капацитети и финансиски ресурси за испорака на квалитетни услуги.
- Недоволна примена на механизмот за меѓуопштинска соработка,
- Отсуство на механизми и капацитети за воспоставување на институционална соработка со граѓанскиот сектор.
- Недоволна функционалност на партиципативните тела и на месните и урбаните заедници,
- Недоволна транспарентност и отчетност,
- Недоволна грижа за потребите на одделни групи на граѓани, особено на маргинализираните заедници и лицата со различни видови на попреченост.

Приоритет е обезбедување на воедначен пристап до локалните услуги за сите граѓани без оглед на нивниот социоекономски статус, род, етничка припадност и верска определба, а особено за маргинализираните и ранливите групи, со зајакнување на капацитетите и ресурсите на општините и воспоставување на партнерства согласно потребите и во служба на граѓаните кои што живеат во општината.

2.3.2 Клучни приоритети и цели

Приоритет 1: Унапредување на локалната демократија и создавање еднакви можности за сите

Приоритетна цел 1.1. Воспоставени функционални механизми за соработка и разбирање меѓу заедниците во единиците на локалната самоуправа,

Приоритетна цел 1.2. Зајакнато партнерство меѓу општината и граѓаните за општа благосостојба

Приоритетна цел 1.3. Зголемена транспарентност и отчетност на општините

Приоритет 2: Обезбедување правичен пристап до јавните услуги на локално ниво.

Приоритетна цел 2.1. Зајакнати институционални капацитети за испорака на јавните услуги на локално ниво, согласно потребите на граѓаните

Приоритетна цел 2.2. Зголемена соработка на општините за решавање на заедничките потреби на граѓаните

Приоритетна цел 2.3. Зголемена достапност на јавните услуги за лица со попреченост и маргинализираните групи

⁹⁹ “Подобрување на општинското управување” проект на УНДП, 2019.

2.4 Култура

2.4.1. Анализа на состојбата

Вовед

Македонското општество триесетина години упорно работи на сопствената дезинтеграција. Наоѓајќи се меѓу две крајности, оние декларирани и оние спроведувани, тоа успеа да се расслои и подели на сите можни рамништа. Од ова произлегува дека општеството ги изгубило поврзувачките и врзивните (кохезивните) сили, па како такво ни самото не може веќе да произведува устројства коишто можат доволно убедливо да ја образложат стварноста од која и самата произлегува и во која самата опстојува. Тоа го оневозможува напорот општеството да се определи како конзистентен систем којшто произведува смисла, значења и вредности. Ова особено важи за областа на општествената надградба, од која културата е најважниот и највидливиот дел. Во таква една состојба не може, а да не се зборува за движечкиот погон на секое општество и на секоја негова промена – кризата, разбрана како: точка на пресврт кон промена преку донесување/носење важни и тешки одлуки.¹⁰⁰

Поради ова, секоја следна одлука мора да го земе предвид напорот општеството повторно да почне да се обмислува и промислува низ призмата на неговата целовитост (целосност) преку концептот и стратегијата на „еднакви можности за сите“, бидејќи не постои друга форма и организација на општество од онаа на неговата целовитост. Со поставувањето на таква една стратешка цел, нужно мора да се започне со критичкото промислување на тековната општественост преку деталната анализа и проценката на нејзината состојба.

Анализа на рамката на јавни политики

Временската рамка од пет години определена за оваа анализа опфаќа три сосема различни рамки за јавни политики, од кои: првата е предмет на критичко проценување; втората е предмет на критичко претпоставување и третата е предмет на критичко заокружување. Во нив се читува суштинската намера за концептно и практично вообличување на (очекуваното) идеолошко позиционирање и определување на приоритетните настојувања на општествената надградба, а пред сè, културата и уметноста, да ѝ се определат функции и алатки кои ќе придонесат за разбирање на сложеното македонско општествено и културолошко ткиво.

Така, првата рамка е доопределена и со „Националната стратегија за развој на културата во Република Македонија во периодот 2013-2017“¹⁰¹ во која и понатаму превладува темелниот концепт на „национален интерес“, односно, определувањето и разбирањето на тоа што е и која е културата која би требало да биде развивана, а која е во рамките на концептот за мултикултурализам за развој на општеството. Но тоа што е важно да се напомене е дека до овој документ, категоријата и поимот на мултикултурализам речиси и да не постои во официјалните документи за културните и јавните политики. Така, поимот не се јавува ниту во првиот Закон за културата усвоен 1998,¹⁰² а во дополнувањата на Законот (сè до 2018)¹⁰³ тој се спомнува само два пати и тоа во чл. 10 ал. 2, во кој се напоменува дека, а во рамките на Националната стратегија, за „проектите што се од национален интерес во културата, во рамките на средствата определени во Буџетот на Република Македонија за тековната година“, треба „да се има предвид мултикултурната димензија и мултикултурниот карактер на општеството“. Така, дури во 2013, со усвојувањето на „Националната стратегија за развој на културата во Република Македонија во периодот 2013-2017“ на концептот на мултикултурализмот се

¹⁰⁰ Во и за македонските услови, Иванов кризата ја доопределува и како: „искуство на системски, долготрајно попречени стремежи за промени во начинот на донесување лични одлуки и правење колективни избори за пожелните општествени цели“, односно, тој во ова го бележи суштинското за неефектуирањето на промените – нивното попречување, попречувањето на стремежите за промени. Бојан Иванов, „Предговор“, во: Мирослав Грчев, *Искри според чичко Марка Цепенко*, Темплум, Скопје, 2018, (непаг.).

¹⁰¹ Министерство за култура, „Националната стратегија за развој на културата во Република Македонија за периодот 2013-2017“, јануари 2013 [<http://kultura.gov.mk/nacionalna-strategija-za-razvoj-na-kultura/>; пристапено на 20 март 2019]

¹⁰² Собрание на Република Македонија, „Указ за прогласување на Законот за култура“, 24 јуни 1998 [http://kultura.gov.mk/wp-content/uploads/2019/02/Zakon-za-kulturata-31_98.pdf; пристапено на 26 март 2019].

¹⁰³ <http://arhiva.kultura.gov.mk/index.php/legislativa/2011-03-04-10-39-07/287-zakon-za-kulturata> [пристапено на 24 март 2019]

посветува цело едно подпоглавје: „2.4. Хармонизација на политиките на културен диверзитет, културна интеграција, мултикултурализам и интеркултурализам“, а е и еден од општите нејзини цели.

Имајќи ги предвид и претходните настојувања македонското општество да се определи како повеќекултурно, та оттука и пристапувањето кон концепцијата на мултикултурализмот како постоење и поддршка за постоење на повеќе различни културни или етнички групи внатре во општеството без тие да развиваат и негуваат соодветни врски и врзвни ткива, ваквиот концепт стана темелна причина за поделба на македонското општество. Повикувајќи се на правата на, пред сè, етничките групи, се дојде до ситуација на своевиден паралелизам во општеството.¹⁰⁴ Тоа покажа дека општеството се движи во насока на поддршка и на градење на два различни контекста во кои не се воспоставуваат меѓусебни врски. Така, идејата за практикување на концептот на мултикултурализмот (како стратешки концепт) се престори во пракса на етнокултурализам и двокултурализам, особено, на своевиден партиски културализам, односно, превладувачко финансирање на членовите и симпатизерите на управувачките политички партии.

Воочувајќи ги слабостите и проблемите на ваквата примена и практикување на мултикултурализмот, втората рамка на јавни политики се зафаќа со стратегијата „култура за сите“, прво со „Програмата за работа на Владата 2017-2020“,¹⁰⁵ а потоа и со „Националната стратегија за развој на културата во Република Македонија во периодот 2018-2022“,¹⁰⁶ односно, во нив поимот „национален интерес“ се заменува со поимот „јавен интерес“. Тоа е резултат (или соодветен силотизам) кој произлегува од концептот „учество и култура за сите“ кој подразбира не само право на пристап до култура, туку и поттикнување на културно творештво, разбрано во неговата најширока смисла, при што се оптимално вклучени сите групи и поединци, без разлика на нивниот професионален или друг интерес.

Ваквата рамка обезбедува порамноправен и порамномерен пристап до културата и до сите, т.н., маргинализирани групи.¹⁰⁷ Ова особено се однесува на принципите на еднаквост и недискриминација на групите кои, во рамките на мултикултурализмот (иако беа оформени како општествени ентитети), не успеваа да го пронајдат своето место во поширокиот јавен дискурс и во дел од легислативата. Оттука, концептот на стратегијата „култура за сите“ (кој упатува на интеркултурализмот) нив не ги укинува, туку им овозможува платформа за „еднакви можности“, за рамномерен пристап и развој во меѓусебна интеракција, со очекување дека таа ќе создаде подобри, поефективни и посуштински врски за меѓусебно признавање и прифаќање, со што би се надминале тековните превладувачки практики на етноцентризмот во културалноста на македонското општество.

Меѓутоа, клучен елемент во оваа Национална стратегија, а како вовед во третата рамка за јавни политики, е стратешката насока и приоритет за премин **„од мултикултура кон интеркултура“**. Во неа е само поставена појдовната рамка за воведување на интеркултурализмот

¹⁰⁴ Еден од таквите примери е формирањето на Саемот на книги на албанските издавачи наспроти Саемот на книги на македонските издавачи. Притоа, финансирањето и на двата саеми од страна на Министерството за култура се повикуваше токму на тој и таков мултикултурализам, обезбедувајќи ги со тоа правата и на албанските издавачи во нивните напори за негување и развивање на книжевното и издавачко творештво на Албанците, не само во Република Македонија, туку и во соседните републики Албанија и Косово. Cf. Љупка Литајкова, „Албанските издавачи денеска отвораат свој, паралелен саем на книгата“, *Дневник*, 17.04.2002

[<https://time.mk/arhiva/?d1=01&m1=01&y1=1991&d2=31&m2=12&y2=2012&all=0&dnevnik=1&fulltext=2&timeup=2&show=1&q=албанските%20издавачи%20денеска%20отвораат%20свој%20паралелен%20саем%20на%20книгата&read=e72dd0a2044d51c;> пристапено на 24 март 2019]

¹⁰⁵ Влада на Република Македонија, *Програма за работа на Владата 2017-2020*, Скопје

[https://vlada.mk/sites/default/files/programa/2017-2020/Programa_Vlada_2017-2020_MKD.pdf, пристапено на 20 март 2019]

¹⁰⁶ Собрание на Република Македонија, *Национална стратегија за развој на културата во Република Македонија во периодот 2018-2022*, *Службен весник на Република Македонија*, 81 (8.5.2018)

[<http://www.slvesnik.com.mk/Issues/8f10a5033d1e49c6bf66e8cedb004fb8.pdf>, пристапено на 3 април 2019].

¹⁰⁷ Под овој поим влегуваат ранливите групи граѓани, какви што се: лицата со попреченост, припадниците на ЛГБТИ заедницата, лицата без лични карти, мигрантите и бегалците, осиромашените, самохраните мајки, стечајните работници и др.

наместо досегашниот концепт на мултикултурализмот. Националната стратегија децидно ја дефинира рамката на интеркултурализмот како: „Оваа стратегија по прво се залага за интеркултурност отколку за мултикултура. Разликите треба да бидат поттик за градење интеркултурно општество во кое ќе се негува заедништво, дијалог и хармонично проткајување меѓу културите. Интеркултурните врски подразбираат длабока почит и разбирање за сите култури. Интеркултурната комуникација значи размената на идеи, програми и културни норми, создавајќи врски што не можат лесно да се раскинат. Во интеркултурното општество никој не останува неизменет бидејќи луѓето од различните култури учат еден од друг. Нивното менување значи и менување на државата кон подобро разбирање и соработка. Најдинамичните аспекти на современата култура, а такви примери веќе има и кај нас, произлегуваат токму од тесните врски, искуствата, инспирацијата и проткајувањето помеѓу различните култури. Во таа насока, интеркултурата не треба да се гледа како замена за мултикултурата, туку како едно ново рамниште во културните релации. Интеркултурноста не е замена за етничкото, не е нужно преживување, туку е - градење.“¹⁰⁸

Во оваа ситуација, критиката на културата (или, своевидно и културната критика) на мултикултурализмот доведе до заклучокот дека, како што пишува Иванов, се јавува низ интересот за јавниот консензус како мотив, како: „почетна точка на културната критика. Тоа ќе рече дека критичкиот приод кон општите места на оваа или онаа, одредена културна целина (заедница), настојува да ги распознае, разоткрие и да ги протолкува симптомите, признаците на епохалната гео-културна траума (општество)“.¹⁰⁹ Па така, во собраните анализи и толкувања на Петар Атанасов, замената на концептот на мултикултурализмот се покажува не само како потреба, туку како нужност, како единствена можност токму оваа „елементарна фрагментарност“ да изнајде начин како повторно да се опфати во една целина. Атанасов, откако ја заклучува состојбата на неуспех на концептот на мултикултурализмот, недвосмислено почнува да ја застапува употребата на концептот за интеркултурализам.¹¹⁰

До која мера поранешните институционални јавни политики се оглушуваа на искуствата и на сознанијата, но и на предупредувањата на вонинституционалните субјекти, говори и примерот со проектот „Комши капиџик: култура и политика. Уметноста и дефицитот на сетилноста“, организиран и спроведен уште во 2000 од страна на Здружението на граѓани „359° – Мрежа за локални и субалтерни херменевтики“ од Скопје. Овој проект своевидно и своєвременно укажа на проблематичноста на самиот концепт на мултикултурализмот, но и можноста за негова манипулација, дури и злоупотреба, и уште тогаш упати на радикална промена на тој наратив.¹¹¹

Во теренска истражувачка смисла, Центарот за изведувачки уметности „Мултимедиа“ од Скопје има организирано повеќе проекти. Меѓу поважните е проектот „Дебати за културата“.¹¹² Суштинскиот дел и темата на овој Зборник е токму понудената соработка на граѓанскиот сектор со (или преку) „Граѓанската иницијатива за определување можна стратегија за културен развој на Република Македонија“. Друг пример е и истражувањето спроведено од истиот Центар во повеќеетничките средини, односно, во Тетово, Гостивар и Кичево. Истото, и како своевиден прирачник за водење на локалните културолошки политики, е објавено двојазично (македонски и албански).¹¹³ Во своите истражувачки проекти Центарот ја има спроведено и програмата „Култура

¹⁰⁸ Собрание на Република Македонија, *Национална стратегија за развој на културата во Република Македонија во периодот 2018-2022*, (поглавје 4.3.), 12.

¹⁰⁹ Bojan Ivanov, „On the Current Thematizations of Crisis in the Social Superstructure“, 49.

¹¹⁰ Петар Атанасов, *Македонски мултиетнички јазли: битка за едно или две општества*, Просветно дело, Скопје, 2017.

¹¹¹ cf. Бранислав Саркаџац, (прир.), *Комши капиџик: култура и политика. Уметноста и дефицитот на сетилноста*, 359°, Скопје, 2000.

¹¹² *Дебати за културата. Граѓанска иницијатива*, ЦИУ Мултимедиа, Скопје, 2005.

¹¹³ Виолета Симјановска (прир.), *Резултати од истражувањето за културниот живот во Општина Тетово*, Центар за изведувачки уметности Мултимедиа, Скопје, 2010.; Истата, *Резултати од истражувањето за културниот живот во Општина Гостивар*, Центар за изведувачки уметности Мултимедиа, Скопје, 2010.; Истата, *Резултати од истражувањето за културниот живот во Општина Кичево*, Центар за изведувачки уметности Мултимедиа, Скопје, 2010.

од/за секого“ организирајќи и регионална конференција на тема „Преобмислување на локалните културни политики: нов идентитет и нова парадигма“. Во објавените прилози од конференцијата, упатно се нагласува потребата од поинаква (локална) културна политика која би имала за цел зацврстување на мултикултурната концепција преку соодветна децентрализација.¹¹⁴ Од овој аспект на истражувањето произлегува, исто така, и нужноста од децентрализацијата на културата, на што уште порано укажува и дилемата на Роберт Алаџозовски дали таа ќе биде / би била предност или закана?, а според кого за подобрување на состојбата и односот меѓу централните и локалните власти, дополнително настојува тие да се поврзат и да оформат соработка, односно, стратешко партнерство со независниот граѓански сектор, „со кого можат да најдат заеднички интерес, локалните институции да ги понудат сопствените инфраструктурни капацитети, а невладиниот сектор да го пренесе знаењето“.¹¹⁵

Во оваа смисла, воведувањето на концептот на интеркултурализам, зацртан во „Националната стратегија за развој на културата во Република Македонија во периодот 2018-2022“ се покажува како темелна алатка за надминување на тековните состојби.

Клучни институции/чинители и нивно дејствување

Водењето на културните политики од страна на Министерството за култура, како темелна институција, во периодот 2015-2019 исто така познава три фази, соодветни на трите претходно анализирани рамки за јавните политики. Културните и јавните политики на Министерството спроведувани преку институтите (разните комисии во рамките на Министерството за култура; Годишните конкурси за финансирање на проекти од национален интерес или самостојните проекти на Министерството) и институциите (оние категоризирани како национални установи) ја исцртуваат состојбата во областа на културата како „состојба на постојан диктат“, односно, состојба во која културата (преку институциите и нејзините институти) е употребувана како алатка за спроведување, пред сè, на интересите на политичките партии.

Оттука, а што се однесува до проектите на Министерството за култура, првата фаза се карактеризира со довршување, од една страна, на проектот „Скопје 2014“, и, од друга, со проектирање и започнување на изградбата на Плоштадот „Скендербег“, а двата проекта се одраз и изблик на етноцентризам кој воведува етопаралелизам.¹¹⁶ Втората фаза, пак, го довршува проектот за Плоштадот „Скендербег“, што уште посимптоматично наведува на потврдување дека етноцентризмот и поединечната афирмација на етничките групи е уште еден показател дека концептот на мултикултурализмот е (зло)употребен.¹¹⁷ Третата фаза се карактеризира со тоа што, а врзано со овие два проекта, е започната ревизија на проектот „Скопје 2014“, но не и на проектот „Плоштад ‘Скендербег’“; дополнително, ревизијата како да е повлечена од средишниот интерес.

Втората фаза се карактеризира со суштинските промени на клучниот критериум „национален интерес“ во „јавен интерес“ и тоа воведени во „Националната стратегија за развој на културата во Република Македонија во периодот 2018-2022“ со што е поставена основата за замена на концептот на мултикултурализам со концептот на интеркултурализам. Конкретните чекори во оваа насока, како продолжување на втората фаза, а како трета фаза, е започнувањето на работата врз „Националната стратегија за едно општество и интеркултурализам“.

¹¹⁴ Violeta Simjanovska (Ed.) *Re-thinking Local Cultural Policy: new identity and new paradigm*, PAC Multimedia, Skopje, 2011.

¹¹⁵ Robert Alagjovzovski, „Cultural decentralization in Macedonia: Chance or threat?“, *Eurozine*, 16 July 2004 [<https://www.eurozine.com/cultural-decentralization-in-macedonia-chance-or-threat/>; пристапено на 28 март 2019].

Понатамошни примери и анализи за децентрализацијата и демократизацијата cf. Виолета Симјановска, *Дебати за културата. Граѓанска иницијатива*, 143-170; а за децентрализацијата и демократизацијата низ аспектите на мултикултурализмот cf. исто, 171-187.

¹¹⁶ Маријлен Демири, „Плоштадот ‘Скендербег’, мозаик на етноцентризам“, веб-портал *Гласник*, 2017 [<http://glasnik.mk/plostadot-skenderbeg-mosaic-etnocentrizam/>; пристапено на 21 август 2017]

¹¹⁷ Небојша Вилиќ, „Ретроградноста на еден идеолошки политизиран (и промашен) проект – Маријлен Демири во разговор со Небојша Вилиќ“, *Критика* (Скопје) V 1 (8) (2017): 59-64 [<https://kritickamisl.wordpress.com/2017/12/10/критика-v1-8/>; пристапено на 20 март 2019]

Како особено значајна институција во спроведувањето не само на Охридскиот рамковен договор, кој ги уредува правата на немнозинските заедници во Република Северна Македонија,¹¹⁸ и формирањето на Секретаријатот за спроведување на Охридскиот договор,¹¹⁹ туку, пред сè, за унапредување на нивната култура, е и основањето на Управата за афирмирање и унапредување на културата на припадниците на заедниците.¹²⁰ Основана уште 2002, Управата за свои основни цели ги поставува следните: афирмација и унапредување на културата на помалите заедници во РМ поодделно; зачувување на идентитетот, културата и обичаите на заедниците во РМ и овозможување на соработка на сите етнички заедници во РМ за меѓусебно запознавање на културите, обичаите, јазикот и традициите. Меѓутоа, од прегледот на вработените во Управата (до 2008 во Управата се вработени 29 државни службеници од кои: 26 од албанската заедница, 1 од ромската, 1 од бошњачката и 1 од македонската) се забележува дека таа е главно насочена кон албанската етничка заедница, со што се стекнува впечаток за биполаризација, односно, нерамномерна застапеност на претставници на етничките заедници. Тоа оди во прилог на несоодветната примена на концептот на мултикултурализмот, кој, во вака поставената организација доведува кон нерамноправен однос на припадниците на помалите заедници.

Анализа на областа на делување и услугите кои се испорачуваат

И покрај донесените закони за културата и прокламираните национални стратегии, трите посочени рамки на јавните политики се најдоа во расчекор помеѓу декларираното и практикуваното. Институционалниот систем, почнувајќи од Министерството за култура, преку Годишните конкурси за финансирање програми и проекти од национален интерес, особено во периодот 2014-2017, ја продолжи претходно востановената пракса на финансирање на кандидати и нивни проекти врз основа на политичко-партиската припадност или блискост, од една страна, и партиските вработувања во институциите одговорни за спроведување на политиките и проектите на Владата, од друга страна.

Анализа на засегнатите страни

Во вакви услови и состојби, засегнатите страни (професионалните субјекти и нивните струковни здруженија и активистите и организаторите од граѓанските здруженија) со намалени буџети или, најчесто нефинансирани, мораа да се свртат кон финансирањето од страна на, главно, европските фондови и фондации. Но, и покрај тоа тие покажаа извонредна активност во пополнувањето на празните, од државата непокриени простори, со што успешно го оддржуваа квалитетот на уметничките проекти. Ова особено важи за претставувањето на државата надвор од нејзините граници, главно во регионот, но со чија соработка, тие успеаја да воведат една нова генерација на културни работници која се поврза со нивните регионални колеги.

Анализа на опкружувањето (внатрешно и надворешно)

Наоѓајќи се во скоро слична ситуација, опкружувањето, исцрпено од сопствениот предолг период на премин и преобразба (транзиција), упорно ги покажува истите системски и институционални слабости. Тоа е забележливо, на пр., во постојаните настојувања на меѓународните фондови и фондации за поинтензивна регионална соработка, како еден од нивните основни критериуми. Со тоа и своевидно, гледајќи од позитивната страна, се отворија но можности за соработка која воспостави нови контакти и врски, но и вмрежувања на, пред сè, домашните

¹¹⁸ „Охридски договор“, 13 август 2001 [http://www.siofa.gov.mk/data/file/Ramkoven_dogovor_mk.pdf]

¹¹⁹ <http://www.siofa.gov.mk/mk/>. Надлежностите на овој Секретаријат ги превзема новото Министерство за политички систем и односи меѓу заедниците

¹²⁰ Собрание на Република Македонија, чл. 15 од „Закон за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението во Република Македонија“. *Службен весник на Република Македонија* LXIV (92) (22 јули 2008), 1-3 [<http://www.slvesnik.com.mk/Issues/ED8DC7AF8F917D4B9704F49E8EFCDD0DB.pdf>]; пристапено на 1 април 2019 [<http://kultura.gov.mk/ministerstvo/>] Управата, исто така, преминува во новото Министерство за политички систем и односи меѓу заедниците.

здруженија на граѓани (во првата и втората фаза) и на националните установи (во втората и третата фаза).

Ова е особено важно, бидејќи мрежите и соработките на постарите генерации на чинители во културата, заради балканските состојби од 1991 наваму, како да се прекинаа и да се изгубија, па новите и младите генерации беа препуштени сами на себе. Опасноста од самоизолација, па оттука и чувството за самодоволност (што за секоја култура е погубно) делумно се ублажи токму со овие вмрежувања кои ги поттикна припадниците на средната генерација културни чинители да го направат генерацискиот мост за новите генерации.

Заклучок за состојбата/предизвиците

Во напорите да се изнајде излез од кризата на модерноста и модернизацијата, а врз основа на сопствените искуства, културата во Република Северна Македонија се наоѓа на сериозен и вистински крстопат. Крстопатот се однесува токму на прашањето: Како оваа сложена и испреплетена културна содржина и суштина да се определи самата себеси во однос на времето и условите во кои се појавува? Оттука, а имајќи предвид дека културата е секогаш пред своето време, за очекување е дека проективноста во идејата за „едно општество за сите“ спроведено преку концептот за интеркултурализам е сериозен предизвик не само за македонското, туку и за секое друго општество. Согледувајќи ги недостатоците и неуспешноста на и, особено, незадоволствата од концептот на мултикултурализмот, новиот концепт на интеркултурализам е уште еден обид, како јавна културна политика, во кој би биле исполнети предусловите за развој на една нова општествена стратегија за новите општествени цели, односно, за еден нов проект.

Успешноста на остварувањето на овој нов проект како целина, во која културата има специфична и важна улога, секако дека ќе зависи од исполнувањето не на партикуларноста на мултикултурализмот, туку на интегративноста на интеркултурализмот, односно, пред сè, на системот во целина. Само така одделните „финансиски, морални, институционални, творечки или економски манифестации“ би можеле да ја остварат својата основна функција и функционалност, од кои ќе произлезат и основните придобивки на еднаквоста и рамноправноста, слободата и напредокот, обезбедувајќи еднакви можности за сите и за секого.

2.4.2. Клучни приоритети и цели

Приоритет 1: Создавање еднакви можности, целосна достапност и вклученост на сите граѓани во развивањето и негувањето на интеркултурализмот и градење заедничките културни вредности и специфичности;

Приоритетни цели:

- 1.1. Демократизација на културата со развивање кохезивни и инклузивни политики;
- 1.2. Зајакнување на надлежностите и севкупните капацитети и ресурси на институциите од културата и уметноста за креирање и спроведување на проекти кои обезбедуваат култура за сите;
- 1.3. Зајакнување на надлежностите и севкупните ресурси на Управата за афирмирање и унапредување на културата на припадниците на заедниците.

Приоритет 2: Афирмација и развој на меѓусебната почит, разбирање и поддршка на културните различности во општеството, во кое културите на сите заедници, врз основа на развиен интеркултурен дијалог силно соработуваат, меѓусебно се надополнуваат и се збогатуваат.

Приоритетни цели:

- 2.1. Субвенционирање на програми и содржини кои се залагаат за елиминирање на национализмот, ксенофобијата, етничките стеги, религиозна, родова, полова и секаква друга дискриминација;
- 2.2. Зголемување на бројот на интеркултурните програми и проекти на централно и локално ниво;
- 2.3. Зголемена поддршка за проекти и активности кои ја подигаат свеста и потребата од силен интеркултурен дијалог, заемно меѓусебно разбирање и еднаква вклученост во заедничката културна и уметничката продукција без оглед на различностите.

2.5 Млади

2.5.1 Анализа на состојбата

Вовед

Младите во Република Северна Македонија ги направија, ги прават и ќе ги прават промените во државата и како такви, тие сакаат да одат напред кон градење општество по нивна мерка. Младите претставуваат движечка сила на модерните демократии кои треба да се во функција на „будно око“ кое ќе биде постојан коректив и носител на демократски промени и напредок на општеството.

Младата популација во РСМ се соочува со сериозни предизвици кои се резултат на неповолната и неконзистентната општествена и економска состојба. Тоа има негативно влијание врз нејзината позитивна проекција за сопствената иднина. Еден од најважните предизвици на младиот човек е како да дојде до пристојна работа и како да се реализира себеси во рамките на својата професија и кариерните аспирации.

За младите да имаат желба и мотив за работа, потребно е да им се понуди можност за работа, да имаат реална конкуренција, каде што може да се натпреваруваат со знаења, идеи и решенија, да им се остави простор и можност да имаат своја улога и да влијаат на општествените текови, да се поттикнува младински активизам, но без, притоа, да се користи процесот на селективност.

Нашето општество за да докаже дека навистина светот останува на младите треба да направи многу повеќе од празните заложби за активно вклучување на младите луѓе во општествените и економските текови. Секојдневно треба да се слушаат заложбите, но и да се сфатат предизвиците и можностите кои можат единствено да ги понудат младите градејќи мостови на пријателство и заедништво.

Затоа, не е потребно само менување на општествената свест, туку конкретни дела и акции, младешки ентузијазам, аспирации, но пред сè знаења, да се стават во функција на целокупниот развој на општеството. Младите мора да бидат вклучени, за да не се оддалечат од општеството.

Стратешки документи во областа млади:

Националната стратегија за млади¹²¹ ги поставува основните принципи и насоки за акција на сите чинители во општеството кои ќе водат кон подобрување на социоекономската положба на младите и кон создавање средина која ќе им овозможи на младите да ги остваруваат своите права, потреби и интереси. Една од клучните вредносни определби втемелена во стратегијата е мултикултурализмот, што претставува можност нашето општество да биде препознаено како ресурс и додадена вредност на развојот на сите сфери на општественото дејствување. Согласно националната стратегија за млади, еден од стратешките приоритети е и креирање услови за почитување и заштита на фундаменталните права и слободи, и систематска интеграција и интеракција на различни категории млади. Ова е клучен аспект кој придонесува младите да имаат еднакви можности без оглед на разликите и што е најважно, тие активно да бидат вклучени во процесот на донесување одлуки. Развивајќи го својот потенцијал и учејќи едни за други по различни основи, тие придонесуваат кон општиот развој и благосостојба на Република Северна Македонија.

- **Национална стратегија за вработување во Република Македонија 2016-2020.**¹²²
- **Ревидиран Акциски план за вработување на млади 2016-2020 година;**¹²³
- **Национален акциски план за вработување 2018-2020;**¹²⁴

¹²¹ Национална стратегија за млади на Република Македонија

(https://www.na.org.mk/tl_files/docs/eplus/2018/eksperti/2/NDzM%202016%20-%202025.pdf)

¹²² Министерство за труд и социјална политика, „Национална стратегија за вработување на Република Македонија 2016-2020“, октомври 2015,

<http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Nacionalna%20Strategija%20za%20Vrabotuvane%20na%20Republika%20Makedonija%20za%20Vlada%2016102015.pdf>.

¹²³<http://www.mtsp.gov.mk/dokumenti.nspix>

¹²⁴<http://www.mtsp.gov.mk/dokumenti.nspix>

- **Оперативен план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на трудот за 2019 година,**¹²⁵

Во 2019 година Владата преку Министерство за труд и социјална политика има изготвено оперативен план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на трудот¹²⁶ каде што има предвидено пакет мерки вклучително и гаранцијата за млади (ГМ) со цел да им обезбеди на младите лица (15-29) во период од четири месеци понуда за вработување, континуирано образование и обука, односно вклучување во некоја од активните програми и мерки за вработување. Република Северна Македонија е единствена држава која не е членка на Европската Унија, а ја спроведува Гаранцијата за млади.

Клучни институции/чинители и нивно дејствување

Агенција за млади и спорт: секторот за млади врши работи кои се однесуваат на сферите на интерес и потребите на младите и нивниот развој во Република Северна Македонија. Секторот за млади своите задачи, обврски и задолженија ги извршува во две одделенија и тоа: одделение за младинска политика и обука и одделение за меѓународна соработка. Функции на овој сектор се: воспоставување партнерство меѓу државните органи и приватниот сектор во областа на вработување на младите луѓе; интеграција на младите во работниот процес, без оглед на социокултурно потекло; воспоставување баланс и соработка помеѓу образованието и обуката со пазарот на работна сила (понуда и побарувачка) и развојот на новите технологии; развивање активна образовна политика, која ќе содејствува на потребата на младите.

Министерство за труд и социјална политика¹²⁷, чии надлежности се директно поврзани со младите во областите на работните односи, вработувањето и вработеноста, заштита на децата и малолетните лица. Исто така министерството, од аспект на младите, подготвува програми за нивно вработување и спроведува политики за младинско вработување и стекнување одредени вештини за влегување во пазарот на труд.

Агенција за вработување¹²⁸, чии надлежности вклучуваат зголемување на интеграцијата на долгорочно невработените, младите лица; Поддржување на невработените млади лица до 29 години во основање сопствена фирма/*startup* ап; Одржува обуки за осознавање на претприемништвото, изготвување одржливи бизнис-планови, помош при регистрација, финансиска поддршка за бизнисот; Поддржување на растот на микро и мали претпријатија за креирање нови работни места за млади лица до 29 години; Обуки за стекнување вештини за занимања барани на пазарот на трудот, кариерно советување и профилирање.

Собрание – Комисија за образование, наука и спорт¹²⁹ ги разгледува прашањата што се однесуваат за образованието на младите, ученикот и студентскиот стандард; воспоставување меѓународна соработка за прашања кои се однесуваат на образованието, науката, младите и спортот; поттикнување на интелектуалното, културното и научното творештво на младите.

Министерство за образование и наука¹³⁰ Министерството за образование и наука е директно насочено кон управување со образованието, кое во најголема мера ги опфаќа младите луѓе. Министерството за образование и наука е директно вклучено во креирање на младински политики, преку управување со образовниот систем, стипендиите и учеството на младите во меѓународни образовни програми.

¹²⁵<http://www.mtsp.gov.mk/dokumenti.nspix>

¹²⁶ МТСП (2019). ОПЕРАТИВЕН ПЛАН за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на трудот за 2019 година, Скопје: Влада на РСМ, стр. 46-52.

¹²⁷<http://www.mtsp.gov.mk/pocetna.nspix>

¹²⁸<http://www.avrm.gov.mk/>

¹²⁹ Собрание на Република Македонија, „Комисија за образование, наука и спорт“, n.d., https://www.sobranie.mk/rabotni-tela-2016-2020-ns_article-komisija-za-obrazovanie-nauka-i-sport-16.nspix.

¹³⁰<http://www.mon.gov.mk/>

RYCO – Регионална Канцеларија за младинска соработка/Локална канцеларија во РСМ ¹³¹е меѓувладина независна институција, креирана од шесте земји на Западниот Балкан, промовирајќи соработка меѓу младите и младинските организации на регионот преку обезбедување грантови и финансиска поддршка за реализација на проекти на национално и регионално ниво и учество во неформално образование на младите.

Национална Агенција за европски образовни програми и мобилност¹³² има за цел да работи на промоција и спроведување на европските програми во областа на образованието, обуката, младите и спортот во Република Македонија и е администратор на програмата „Еразмус +“ и воедно претставува фактор кој има влијание на насочување на младински политики, особено во поттикнување на европските трендови на младинска политика во македонски контекст.

Во рамките на сите процеси, со цел успешна имплементација на стратегијата, мора да се обезбеди широка вклученост на сите засегнати страни и клучни актери кои дејствуваат директно или индиректно во младинскиот развој во државата. Сите засегнати страни мораат да преземат одговорност за придонес кон спроведувањето на стратегијата имајќи ги предвид ограничените расположливи капацитети на институциите. Целокупниот процес мора да обезбеди хоризонтално и вертикално поврзување на локалните и националните институции, приватниот сектор и младите како краен корисник на оваа стратегија.

Владата на Република Северна Македонија како институција со извршна улога има носечка обврска во обезбедување можности за спроведување на стратегијата. Агенцијата за млади и спорт како тело на Владата одговорно за спроведување и координирање на национално ниво ќе има улога да врши мониторинг и известување за спроведувањето на регуларна основа. Исто така, релевантни државни институции кои се насочени и можат да дадат свој придонес кон спроведување на стратегијата се: Министерство за образование и наука, Министерството за труд и социјална политика, Министерство за култура, основните и средните училишта, универзитетите.

Клучна улога овде би имал и граѓанскиот сектор кој треба да ги насочи своите капацитети при јакнење на младите да бидат независни и самостојни, да бидат проактивни, да учат едни со други, да живеат во заедништво и бидат активни чинители во социополитичкиот развој на Република Северна Македонија. Не смеат да се заборават ниту локалните власти кои треба да одржуваат продуктивна и конструктивна комуникација и соработка со младите и граѓанскиот сектор на локално ниво со цел соодветно спроведување на целите и на приоритети од документот во инклузивен и консултативен процес.

Проценка на состојбата

Речиси триесетина години по етаблирањето на независна и самостојна држава која ги спроведува негува процесите на демократизација и европеизација, статусот на младите сè уште не е конкретно уреден во законска рамка. Сето она што е опфатено во постојните позитивни прописи во многу мала мера го третира и уредува прашањето, положбата и улогата на младите, и со тоа се наведува на податокот дека Република Северна Македонија сè уште нема донесено **Lex specialis**, односно отсуствува посебно законско решение за младите во кој би се уредил статусот, начинот на организирање и регистрација, формите на делување на младите и вклучување во општествените процеси.¹³³

Според „Студијата за младите во Република Македонија“¹³⁴ на просторите на нашата држава младите во поголем дел или 70 отсто (%) сметаат дека тешко ќе успеат да се вработат со формалното

¹³¹<https://www.rycowb.org/> ; https://www.rycowb.org/?page_id=3184

¹³²<https://www.na.org.mk/index.php/mk/kлучna-akcija-1.html>

¹³³Процесот на креирање на Закон за младинско учество и младински политики е почнат и интензивно се работи на него. Со овој закон ќе се утврдат потребите, правата и обврските на младите. Од добиените информации законот треба да биде донесен во текот на 2019 година

¹³⁴ Група професори од УКИМ, (2016). Студија за младите во Република Македонија 2016, Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Печати: Европа 92 – Кочани.

образование што го имаат стекнато. 44 отсто (%) од младите не работат според професијата што ја имаат, а се наведува дека само 25 отсто(%) од младите се спремни да започнат сопствен бизнис, дури 80 отсто (%) од полнолетната млада генерација сè уште живеат во заедница со родителите, а притоа само 51 отсто (%) самостојно донесуваат одлуки, нешто повеќе од половина од анкетираниите млади или 53 отсто (%) се решени или размислуваат да заминат надвор од земјата или во голема мера младите луѓе во државата сметаат дека немаат никакво влијание врз општествените процеси, како и врз централната и локалната власт. Мора да се наведе податокот дека стапката од 47,3 отсто (%) од невработените во државата Македонија¹³⁵ се помеѓу 15 и 24 години.¹³⁶ Речиси половина од населението на таа возраст нема сопствен приход. Во 2015 година 92 792 до 29 години, односно 43 793 до 24 години се невработени.

Согласно последната „Студија за млади на Северна Македонија 2018/2019“ објавена со поддршка на Фондација Фридрих Еберт¹³⁷, во минатото доминантна основа врз која се засновала нееднаквоста и се вршела политичката мобилизација била преку социјалната и класната припадност, но денес таа е манифестирана преку културната припадност, доколку под овој поим ги подведеме расните, етничките, религиозните, јазичните социјални групи. Во рамките на истражувањето, најчеста форма на дискриминација е онаа по политичките убедувања (12,9%) и по етничко потекло (9%), додека сексуалната ориентација и јазикот кои го зборуваат младите најмалку е причина за дискриминација. Младите сметаат дека токму политичката припадност на граѓаните се јавува како најзначаен фактор за привилегиран третман во општеството.¹³⁸

Во рамките на овие појави на дискриминација, постои и уште една форма која зема сè поголем замав и е присутна токму меѓу младите луѓе, а тоа е нетрпеливоста на социјалните мрежи, која настанува од нетолерантноста меѓу мнозинството и други малцинства што доведува до создавање јавен простор каде што која било различност што отстапува од општоприфатените норми е дискриминирана.

Во период на сериозни општествени промени кои се случуваа години наназад, иако постои тенденција на зголемување на ментална свест и прифаќање прогресивни идеи и нови можности, сепак сè уште постои високо ниво на дискриминација и стереотипи кон различностите кои се длабоко вкоренети во ставовите и секојдневното живеење на младите луѓе. Ова отвора широко поле за справување со сите овие предизвици со кои треба да се справат креаторите на политики и носителите на одлуки, но пред сè и младите, со цел да се искоренат и директно да се влијае на овие негативни форми и трендови.

Заклучок за состојбата и предизвиците

Врз основа на горенаведените истражувања, препораките за надминување на негативните појави и трендови би се преземале во следните сфери и тоа: образованието (средно и високо образование), спортот (масовно учество на младите во спортот – професионално и рекреативно и зголемување на бројот на млади кои спортуваат), јавниот и социјалниот живот на младите (кафетерии, дискотеки, кино, театарски претстави, перформанси), јавниот превоз (автобуси, возови итн.), религија и вера, формално и неформално образование и граѓанскиот сектор.

Од овие причини и во ситуација на евидентни етнички, социјални разлики и разединето општество кај нас е потребна широка и специјализирана акција од сите релевантни институции, граѓански организации, како и поединци од повеќе области во функција на надминување на разликите кај младите и нивно зближување и помирување во однос на етничко, социјално, религиско, партиско,

¹³⁵ Јаќимовски Јорде, (2016). Младите на пазарот на трудот, Скопје Студија за младите во Република Македонија 2016, Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Печати: Европа 92 – Кочани, стр. 31.

¹³⁶ Македонија во бројки, (2016). Скопје: Издавач: Република Македонија, Државен завод за статистика, стр.61.

¹³⁷ Топузовска, Лактовиќ, М., Борота Поповска, М., Серафимовска, Е. Цекиќ, А. Старова, Н. (2019). Студија за млади во Северна Македонија 2018/2019, Скопје: Фондација Фридрих Еберт – Скопје, печати bub Bonner Universitats Buchdruckerei,

¹³⁸ Топузовска, Лактовиќ, М., Борота Поповска, М., Серафимовска, Е. Цекиќ, А. Старова, Н. (2019). Студија за млади во Северна Македонија 2018/2019, Скопје: Фондација Фридрих Еберт – Скопје, печати bub Bonner Universitats Buchdruckerei,, стр.50

полово и сексуално ниво. Образованието, културата, спортот и останатите општествени сегменти кои се достапни за младите луѓе, гледано од повеќе сегменти се идеален модус за поттик, приближување и запознавање на младите со вредностите на фер-плејот, почитта, различноста, толеранцијата и заедништвото. Конкретните активности кои ги препорачуваме се:

1. Донесување посебен Закон со кој ќе се уреди статусот на младите, нивното здружување и учество во општествените процеси и негово усогласување со останатите документи и акти кои се на сила во РСМ,
2. Младинските организации се едногласни во ставот дека е потребно нивно здружено и организирано дејствување со цел поуспешно да се застапуваат и да се претставуваат интересите на младите луѓе,
3. Потребно е поголема вклученост на младите луѓе во процесот на одлучување од страна на релевантните институции и тоа: АМС, МОН, МТСП и Владата, како и универзитетите, основните и средните училишта
4. Да се потенцира неформалното учење за млади со акцент на толерантноста, непочитувањето на другиот различен од себе, говорот на омраза и криминал од омраза, како и интеркултурализмот
5. Се наметнува потребата од поквалитетно образование за млади, особено во делот на промената на наставните планови и програми за средно образование и наставните програми на универзитетите,
6. Во соработка со релевантните институции: МВР, јавното обвинителство, МОН, АМСМ да се зголеми безбедноста на младите во јавниот живот, спортот и останатите сегменти каде што се случува насилство помеѓу младите,
7. Активности за подигнување на јавната свест, особено кај младите, за суштината на поимите политика, религија и вера и предпочување на јасната разлика меѓу политиката и партија, религија и религиска припадност,
Да се мотивира Владата на РСМ за доследно и прецизно спроведување на позитивните мерки за подигање на квалитетот на младите луѓе, особено во делот на вработување, социјална и здравствена заштита и образованието.

2.5.2 Клучни приоритети и цели

Приоритет 1. Промовирање на ненасилството, толеранцијата и интеркултурната комуникација меѓу младите и елиминирање на говорот на омраза и криминалот од омраза

1.1. Да се намали и елиминира степенот на насилството, нетолерантноста, говорот на омраза и криминалот од омраза, вклучително и од страна на органи/институции кон граѓаните и ранливите групи

Приоритет 2. Намалување на етноцентризмот меѓу младите и изолација на различни моногрупаии, учество во заеднички активности и меѓусебна интеракција

Приоритетна цели:

- 2.1. Унапредување на наставните програми и техники во основното, средното и високото образование, вклучувајќи ја и практичната настава во средно и високо образование
- 2.2. Доследно и конзистентно спроведување на политиките за едно општество и интеркултурализам кои се однесуваат за младите
- 2.3. Млади со еднакви можности и нивна вклученост во процесите на донесување одлуки
- 2.4. Воспоставен систем за детектирање говор на омраза и криминал од омраза на локално и на национално ниво
- 2.5. Намалена сегрегација и дискриминација на младите

2.6 Медиуми

2.6.1. Анализа на состојбата

Вовед

Медиумите се моќен инструмент преку кој во општествената практика се пренесува и негува концептот на интеркултурализам. Дефиницијата на медиумскиот плурализам го содржи и културниот плурализам, односно правичното претставување и изразување на различните културни и општествени групи во медиумите. Во оваа смисла, како што е дефинирано и во Националната стратегија за развој на културата во Република Северна Македонија во периодот 2018-2022 година¹³⁹, културниот идентитет не ги подразбира само етничките заедници, туку акцент се става на негување на разноликоста, што вклучува групи со различни специфики базирани на различниот социјален или класен статус, род, сексуалност, посебни потреби, итн.

Пристапот на различните заедници до медиумите е дел од нивното темелно човеково право на слобода на изразување. Иако пристапот до медиумите, сам по себе, не претставува човеково право, тој е еден од клучните предуслови за ефикасно остварување на правото на слобода на изразување во практиката. Слободата да се застапува одредено мислење без никакво вмешување и можноста секој да прима и да дава информации и идеи преку медиумите и без оглед на границите се пропишува и во член 19 од Универзалната декларација за човекови права¹⁴⁰, како и во член 19 од Меѓународниот пакт за граѓанските и за политичките права.¹⁴¹

Следствено, една од заложбите на Владата во Програмата за работа за 2017-2020¹⁴² е да гради мултикултурно општество во насока на поголема интеркултурна комуникација и градење дух на почитување и културен плурализам, што, меѓу другото, подразбира и поттикнување програмски содржини во кои ќе бидат вклучени претставници на сите заедници кои живеат во државата.

Уставната и законската рамка на Република Северна Македонија (PCM) на припадниците на различните културни заедници им го гарантира правото на слобода на изразување, како и на основање автономни и независни медиуми. Регулативата посебно го обврзува јавниот радиодифузен сервис да емитува разновидни програми наменети за сите делови на општеството и да ги задоволува информативните, едукативните, културните и другите потреби на припадниците на различните културни групи и заедници. Во рамките на Вториот програмски сервис на Националната радиотелевизија (НРТ) се емитуваат програми на сите немнозински заедници што се наведени во Уставот. Иако комерцијалните и непрофитните медиуми имаат помалку законски обврски од јавниот радиодифузен сервис и тие остваруваат дејност од јавен карактер и имаат обврска да емитуваат програма во која се води грижа за културните различности.

Сепак, истражувањата упатуваат на тоа дека состојбата е доста сериозна кога станува збор за социјалната инклузивност на медиумскиот систем „бидејќи пристапот до медиумите на луѓето со попреченост, на жените и на маргинализираните групи, како и лошата состојба со медиумската писменост, се системски проблеми што ургентно треба да се адресираат“.¹⁴³ Освен тоа, „програмите на јазиците на немнозинските заедници во јавниот сервис функционираат како посебни паралелни редакции што фокусот го ставаат примарно на сопствената етничка заедница и кои настаните ги „врамуваат“ и ги „набљудуваат“ доминантно од аголот на сопствената заедница. Особено загрижува

¹³⁹Собрание на PCM, *Национална стратегија за развој на културата во PCM 2018-2022*, Скопје, достапно на:

https://drive.google.com/file/d/1gFzA76RBOTS1_A00fNn62n352E3nr8kB/view

¹⁴⁰ООН, *Универзална декларација за човекови права*, достапно на: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

¹⁴¹ООН, *Меѓународен пакт за граѓанските и политичките права*, достапно на:

<https://treaties.un.org/doc/publication/unt/volume%20999/volume-999-i-14668-english.pdf>

¹⁴²Влада на СРМ, *Програма за работа на Владата 2017-2020*, Скопје, достапно на:

https://vlada.mk/sites/default/files/programa/2017-2020/Programa_Vlada_2017-2020_MKD.pdf

¹⁴³Институт за истражување на општествениот развој РЕСИС, *Мониторинг на медиумскиот плурализам во Европа: Примена на Мониторот на медиумскиот плурализам 2017 во Европската Унија, Македонија, Србија и Турција* (Скопје: РЕСИС, 2018), достапно на: https://resis.mk/wp-content/uploads/2018/11/Macedonia_MPM2017_narrative_report_MK_FINAL.pdf

тенденцијата на еднострано користење на изворите по етничка линија“.¹⁴⁴ На потребата, пак, од подигнување на свеста кај медиумите за спречување на деградирачкото претставување, односно за промовирање имиџ за жените во медиумите и преземање активности во таа насока се содржани препораки и во Шестиот периодичен извештај по Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација на жената.¹⁴⁵

Анализа на јавните политики

Во медиумската сфера, правата на заедниците се целосно гарантирани уште со **Уставот** од 1991 и со првиот **Закон за радиодифузната дејност од 1997 година**. Слободата на изразувањето, слободата на говорот, јавниот настап и јавното информирање, како и слободното основање институции за јавно информирање се гарантира во членот 16 со Уставот.¹⁴⁶ Истиот член го гарантира и слободниот пристап до информациите, слободата на примање и пренесување информации. Според членот 48 од Уставот, кој во 2001 година беше изменет и дополнет, на припадниците на заедниците им се гарантира правото слободно да го изразуваат, да го негуваат и да го развиваат својот идентитет и особености.

Остварувањето на правата на мнозинските заедници во медиумската сфера¹⁴⁷ подетално беше уредено уште со првиот **Закон за радиодифузната дејност**, усвоен во 1997 година. Во овој Закон беше утврдена обврска за јавниот радиодифузен сервис, освен на македонски јазик, да емитува програми и на јазиците на мнозинските заедници (член 45).

Во **Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги**¹⁴⁸ се утврдува дека аудио и аудиовизуелните медиумски услуги не смеат да содржат програми со кои се поттикнува или шири дискриминација, нетрпеливост или омраза врз основа на раса, боја на кожа, потекло, национална или етничка припадност, пол, род, сексуална ориентација, родов идентитет, припадност на маргинализирана група, јазик, државјанство, социјално потекло, образование, религија или верско уверување, политичко уверување, друго уверување, попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба, лично својство и општествен статус, или која било друга основа.

Националната радио-телевизија (НРТ), како јавен сервис, и натаму има најголеми законски обврски во поглед на негувањето на јазичната разноликост и културниот идентитет на мнозинските заедници. Законот определува дека НРТ е должна да развива и планира програмска шема во интерес на целокупната јавност, а програмите да бидат наменети за сите сегменти на општеството без дискриминација, притоа водејќи сметка за специфичните општествени групи. Освен тоа, според **Законот**, НРТ обезбедува најмалку еден телевизиски програмски сервис на македонски јазик, еден програмски сервис на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните различен од македонскиот јазик, кои ќе емитуваат програма 24 часа секој ден во неделата, како и еден телевизиски програмски сервис кој ќе емитува програма на јазиците на другите мнозински заедници.“ (член 107). Во истиот член се нагласува дека НРТ обезбедува најмалку два програмски сервиса на македонски јазик на радиото, еден сервис на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните, кој е различен од македонскиот јазик, кои емитуваат програма 24 часа секој ден во неделата и еден програмски сервис на јазикот што го зборуваат другите мнозински заедници, кој ќе се емитува 24 часа“.

¹⁴⁴Мицевски, И., Трпевска, С., Трајкоска, Ж. *Известување од паралелни светови: медиумите на заедниците во Македонија* (Скопје:Институт за комуникациски студии, 2013)

¹⁴⁵Достапен на: <http://www.mtsp.gov.mk/rodova-ramnopravnost.nsp>

¹⁴⁶Собрание на РСМ, *Одлука за прогласување на Уставот на РСМ*, Скопје, достапно на: <https://www.sobranie.mk/WBStorage/Files/UstavnaRmizmeni.pdf>

¹⁴⁷Сферата на печатените медиуми во РСМ не е уредена со ниту еден закон, односно правото на мнозинските заедници да основаат печатени медиуми директно произлегува од Уставот.

¹⁴⁸Собрание на РСМ, *Указ за прогласување на Законот за изменување и дополнување на Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги*, достапно на: <http://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/11/001-Zakon-za-izmenuvanje-i-dopolnuvanje-na-ZAAVMU-248-18-od-31.12.2018-odina.pdf>

Во Законот за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението¹⁴⁹ е утврдено дека припадниците на заедниците имаат право на информирање на свој јазик преку електронските и печатените медиуми (член 6).

Во Законот за електронски комуникации¹⁵⁰ (член 127) е предвидено Агенцијата за електронски комуникации да може во Планот за доделување и користење радиофреквенции да утврди обезбедување соодветна јавна електронска комуникациска услуга во одреден радиофреквенциски опсег, доколку тоа е неопходно за: поттикнување на културен и јазичен диверзитет и плурализам на медиумите, на пример, за обезбедување радио или телевизиско емитување.

Кривичниот законик содржи одредби со кои се криминализира говорот на омраза. Поконкретно, со член 394-г се определува дека „тој што преку компјутерски систем во јавноста шири расистички и ксенофобичен пишан материјал, слика или друга репрезентација на идеја или теорија која помага, промовира или поттикнува омраза, дискриминација или насилство, против кое било лице или група, врз основа на пол, раса, боја на кожа, род, припадност на маргинализирана група, етничка припадност, јазик, државјанство, социјално потекло, религија или верско уверување, други видови уверувања, образование, политичка припадност, личен или општествен статус, ментална или телесна попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба, или на која било друга основа предвидена со закон или со ратификуван меѓународен договор, ќе се казни со затвор од една до пет години“.¹⁵¹

Резолуциите, повелбите и препораките на СоЕ¹⁵², кои се вградени во уставната и законската рамка, имаат за цел да овозможат ефикасна и доследна примена на правото на слобода на изразување. Нивната цел е да го обезбедат „преточувањето“ на општите принципи на слободата на изразување утврдени во членот 10 на Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП) во законите, политиките и практиката на државите - членки на СоЕ.

Во Препораката CM/Rec(2018)1 на СоЕ за плурализам во медиумите и транспарентност на медиумската сопственост¹⁵³, државите се охрабруваат да усвојат регулаторни и политички мерки со цел унапредување на расположливоста, наоѓањето и пристапноста до најразновидни медиумски содржини, како и застапеноста на целиот диверзитет на општеството во медиумите, вклучувајќи и поддршка на иницијативи за тие цели од страна на медиумите.

Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства¹⁵⁴ (РКНМ) и Европската повелба за малцински јазици (ЕПМЈ)¹⁵⁵, содржат и обработуваат специфични аспекти на правото на

¹⁴⁹Собрание на РСМ, Указ за прогласување на Законот за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението во РСМ, достапно на: <http://aopz.gov.mk/wp-content/uploads/2014/11/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D-%D0%9D%D0%90-%D0%90%D0%93%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%88%D0%90.pdf>

¹⁵⁰Собрание на РСМ, Указ за прогласување на Законот за електронски комуникации, достапно на: http://www.mio.gov.mk/sites/default/files/pbl_files/documents/legislation/Zakon%20za%20elektronskite%20komunikacii_2014.pdf

¹⁵¹Кривичен законик, достапно на: <http://jorm.gov.mk/wp-content/uploads/2016/03/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BD-%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf>

¹⁵² Во овој документ се дава краток приказ само на документите на Советот на Европа, бидејќи Република Северна Македонија е членка на оваа организација. Инаку, правата на националните немнозински заедници се загарантирани и со други меѓународни инструменти: Универзалната декларација за човекови права, Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, Меѓународниот пакт за економски културни права, Декларација на ОН за заштита на правата на лицата што припаѓаат на национални или етнички, религиозни и јазични малцинства, итн.

¹⁵³Препораката е усвоена од Комитетот на министри на 7 март 2018 година, на 1309-та средба на замениците-министри, достапно овде: <https://rm.coe.int/recommendation-2018-1-on-media-pluralism-macedonian/16808c9c79>

¹⁵⁴ Council of Europe, *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Strasbourg, достапно на: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_AtGlance/PDF_Text_FCNM_mk.pdf

¹⁵⁵ Република Македонија ја потпиша оваа Повелба на 25 јули 1996 година, но таа сè уште не е ратификувана, што значи и сè уште не е обврзувачка.

слобода на изразување, во согласност со нивниот тематски фокус. Во последното Мислење на советодавниот комитет (СК) од 2016 година се нагласува дека „не е постигнат забележителен напредок во промоцијата на толеранција, заемно разбирање, почит и интеркултурен дијалог“.¹⁵⁶ Потоа, се укажува дека „во медиумите честопати се засилуваат негативните стереотипи и инфламаторен говор, што понатаму ги зајакнува општествените поделби по етничка линија и предизвикува широк спектар на меѓуетнички инциденти“.¹⁵⁷ Во овој контекст, СК нагласува дека е „неизбежно меѓу новинарите и медиумските професионалци да се поттикнува свеста за постоечките етички стандарди, со цел да се зајакне нивниот професионализам и да се обезбеди дека негативното стереотипизирање на одредени групи во општеството и навлегувањето на говорот на омраза нема да се прифати како нормално однесување меѓу медиумите“.¹⁵⁸ Во исто време, СК жали што не постојат поддршка или субвенции за помалите медиуми што работат на јазиците на мнозинските заедници и/или ги претставуваат позициите на мнозинските заедници.

Во **Националната стратегија за еднаквост и недискриминација за периодот 2016-2020** на Владата на РСМ¹⁵⁹, медиумите се наведуваат како главен социјален партнер во заштитата од дискриминација на национално ниво.

Концепцијата за интеркултурно образование на Министерството за образование и наука на РСМ¹⁶⁰ од 2015 година опфаќа „воспоставување професионален линк на воспитно-образовните институции со локалните и националните медиуми“ (стр.58), како и „информирање и запознавање на медиумите со активностите на воспитно-образовните институции во сфера на интеркултурно образование“ (стр.59).

Општа слика за медиумите на мнозинските заедници

На јавниот радиодифузен сервис, програми на јазиците на етничките заедници се емитуваат и на Националната телевизија и на Националното радио. На Националната телевизија, од 2002 година, овие програми се емитуваат на Вториот сервис. „Притоа, најмногу програма се емитува на албански јазик, потоа на турски јазик, додека редакциите на ромски, српски, влашки и босански јазик имаат по околу два часа програма во неделата. На Националното радио, пак, неделно се емитуваат 119 часа програма на албански јазик, 35 часа програма на турски јазик и по 3 часа и 30 минути на влашки, ромски, босански и српски јазик“.¹⁶¹ Вкупно 45 ТВ станици и 70 радија емитуваат програма во комерцијалниот радиодифузен сектор во државата¹⁶² во 2019 година. Од нив, 17 телевизии и 14 радија емитуваат програми на некои од јазиците на етничките заедници (албански, турски, босански, ромски и српски).

Во секторот на печатени медиуми во државата¹⁶³, на албански јазик се објавуваат: дневниот весник Коха, Лајм, магазинот Заман Шкип, списанијата за ученици Мини либи и Либи и месечниот магазин Шења. Од печатените изданија на другите заедници, се издаваат: на турски јазик - месечниот

¹⁵⁶Види стр. 6 од Четвртото мислење на Советодавниот комитет од 24 февруари 2016 година. Достапно на: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d23e3>

¹⁵⁷ibid, стр.6

¹⁵⁸ibid

¹⁵⁹Влада на РСМ, *Национална стратегија за еднаквост и недискриминација 2016-2020*, достапно на:

http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/dokumenti/7.7_Strategija%20za%20ednakvost%20i%20nediskriminacija.pdf

¹⁶⁰ На 14 јануари 2016 година, Министерството за образование и наука на РСМ ја прифати новата Концепција за интеркултурно образование како официјален документ на МОН. Достапно на <http://www.mon.gov.mk/images/Koncepcija-mk.pdf>

¹⁶¹Тунева, М., *Анализа за правата и известувањето за етничките заедници во медиумската сфера*, (Скопје, АОПЗ: 2013) Достапно на: <http://aopz.gov.mk/wp-content/uploads/2015/01/МК-%C0%ED%E0%EB%E8%E7%E0%F2%E0-%ED%E0-%D2%F3%ED%E5%E2%E0.pdf>

¹⁶²Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, *Регистер на телевизии*, достапно на: <http://avmu.mk/registar-na-televizii/>

¹⁶³Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, *Регистер на издавачи на печатени медиуми*, достапно на: <http://avmu.mk/pechateni-mediumi/>

весник Јени Балкан, двомесечниот магазин Бахче и неделниот весник Јени Балкан Хафтал'к Билтен и Заман (како неделник и месечен весник).

Во државата функционираат и онлајн медиуми кои објавуваат содржини на јазиците на етничките заедници. Поголемиот број се на албански јазик, но отсуствува сеопфатен извор на податоци за медиумите кои работат на јазиците на мнозинските заедници. „Еден од начините за утврдување на сопствеништвото на онлајн медиумот е преку Марнет, кој ги регистрира мк domeјните во државата“.¹⁶⁴

Државната новинска агенција МИА своите содржини ги објавува и на албански јазик, но не и на јазиците на другите мнозински заедници. Од приватните субјекти, функционира и една приватна новинска агенција на албански јазик (INA - IliriaNewsAgency).

Клучни институции/чинители и механизми за заштита на правата на различните заедници и културни идентитети во медиумите

Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги (Агенцијата за ААВМУ), како самостојно и независно непрофитно регулаторно тело, има обврска да се грижи за поттикнување на плурализмот и разновидноста на содржините во медиумската сфера и за постигнување на целите на Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги. Во Програмата за работа на Агенцијата за 2019 година¹⁶⁵ е наведено дека таа ќе го следи исполнувањето на програмските обврски на радиодифузерите, преку програмски надзор врз радио и телевизиските сервиси на јавниот радиодифузен сервис, трговските радиодифузни друштва и непрофитните радиодифузни установи, а меѓу програмските обврски кои ќе бидат предмет на надзорот е и поттикнувањето и заштитата на културниот идентитет. Агенцијата, исто така, има надлежности да спроведува мониторинг врз содржините во медиумите што би можеле да поттикнат омраза. Случаите на говор на омраза ги анализира и во согласност со правилата од „Водичот на мониторинг на говорот на омраза“¹⁶⁶.

Комисијата за заштита од дискриминација (КЗД), во согласност со Законот за спречување и заштита од дискриминација¹⁶⁷, има обврска „да ја информира јавноста со случаите на дискриминација и да презема активности за промоција и едукација на еднаквоста, човековите права и недискриминација (член 24)“.

Агенцијата за остварување на правата на заедниците (АОПЗ) го следи остварувањето и унапредувањето на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението во државата. Меѓу другото, според Законот¹⁶⁸, Агенцијата се грижи и за: одржување комуникација со јавноста и другите целни групи преку медиумите и ажурирање на веб-страницата на Агенцијата (член 13). Стратешки приоритет на АОПЗ во програмската област на информирање и медиуми е

¹⁶⁴ЗНМ, *Препораки за одговорни онлајн медиуми*, (ЗНМ:2017), достапно на: <http://znm.org.mk/wp-content/uploads/2016/03/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D0%BE%D0%B4%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8-%D0%BE%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D1%98%D0%BD-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%83%D0%BC%D0%B8-%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D0%BC%D0%B2%D1%80%D0%B8-2017.pdf>

¹⁶⁵Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, *Програма за работа за 2019 година*, достапно на <http://avmu.mk/wp-content/uploads/2018/12/3.-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-2019-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf>

¹⁶⁶Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, *Водичот на мониторинг на „говорот на омраза“ на Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги*, достапно на: <http://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/05/Vodic-zamonitoring-za-govorot-na-omraza-Mak.pdf>

¹⁶⁷Собрание на РСМ, *Закон за спречување и заштита од дискриминација*, достапно на: http://www.mps.mk/wp-content/themes/mps/pravni-akti-pdf/PT_na_Zakon_za_sprecurvanje_i_zastita_od_diskriminacija_177_14102015.pdf

¹⁶⁸Собрание на РСМ, *Указ за прогласување на Законот за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението во РСМ*, достапно на: <http://aopz.gov.mk/wp-content/uploads/2014/11/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D-%D0%9D%D0%90-%D0%90%D0%93%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%88%D0%90.pdf>

унапредување на правото на информирање на мајчин јазик на припадниците на заедниците, додека стратешката цел на програмата е подобро информирање во медиумите на јазиците на заедниците. Во 2013 година изработена е Анализа за правата и известувањето за етничките заедници во медиумската сфера¹⁶⁹, во која, меѓу другото, се препорачува посилно вмрежување и размена на информации меѓу медиумите на етничките заедници, граѓанскиот сектор и 'мејнстрим' медиумите. Во 2015 година е подготвена Анализа на правото на пристап до медиумите и правото на информирање на заедниците на локално ниво. Во неа се укажува дека е неопходно да се работи на сеопфатна анализа на различни контексти, односно професионален, институционален, комерцијален, културен и сл. и начинот на кој секој од нив влијае врз претставувањето на помалкубројните заедници во медиумите. Освен тоа, се упатува на потребата од подготовка на комплексна и повеќеслојна стратегија заради постигнување позитивни промени во оваа сфера. Една од препораките на Партиципативниот форум на АОПЗ беше Владата да донесе стратегија за медиумско претставување на помалкубројните заедници, како и да се одвојат буџетски средства за реализација на програми и акциски планови поврзани со пристапот на помалкубројните заедници до медиумите.

Посебни надлежности, особено во однос на дискриминацијата по основа на етничка припадност, имаше **Секретаријатот за спроведување на Рамковниот договор (ССРД)**. Една од надлежностите на ССРД¹⁷⁰ беше „обезбедување редовно и навремено информирање на јавноста за процесот на спроведување на Охридскиот рамковен договор (ОРД)“. Стратегијата на ССРД за информирање и комуникација со јавноста, подготвена за периодот 2010-2012 година¹⁷¹, се фокусира на потребата од активна комуникација со јавноста и медиумите, со цел да се постигне промоција и презентација на политиките што се поврзани со реализацијата на ОРД.

Народниот правобранител (НП) е орган кој, меѓу другото, според Законот¹⁷² презема дејствија и мерки за заштита на начелата за дискриминација и соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците во органите на државната власт, органите во ЕЛС и јавните установи и служби. Во Програмата за работа на НП за 2017 година¹⁷³ е потенцирано дека, во функција на транспарентно дејствување на институцијата, НП редовно ќе одржува средби со претставници на медиумите во контекст на навремено запознавање на граѓаните за степенот на остварувањето и заштитата на човековите права по конкретни предмети и воопшто.

Во рамки на Собранието на РСМ, како работно тело, функционира **Постојаната комисија за заштита на слободите и правата на граѓанинот**, која разгледува начелни прашања, предлози и мислења во врска со остварувањето на одредбите на Уставот, закони и други прописи и акти од значење за остварување и заштитата на слободите и правата на граѓанинот.

Комитетот за односи меѓу заедниците е постојано работно тело на Собранието, кое разгледува прашања во врска со односите меѓу заедниците во РСМ, меѓу кои и остварувањето на правото на изразување на идентитетот и особеностите на заедниците кои не се мнозинство во информирањето. За промоција и следење на родовата еднаквост во сите полиња на општественото живеење во 2006 година е формирана собраниската Комисија за еднаквост меѓу мажите и жените, чија заложба е да работи во партнерски однос и со медиумите.

Министерства со посебни надлежности за еднаквост/недискриминација се: Министерството за труд и социјална политика - МТСП, Министерството за внатрешни работи – МВР, Министерството за

¹⁶⁹Тунева, М., *Анализа за правата и известувањето за етничките заедници во медиумската сфера*, (Скопје, АОПЗ: 2013) Достапно на: <http://aopz.gov.mk/wp-content/uploads/2015/01/MK-%C0%ED%E0%EB%E8%E7%E0%F2%E0-%ED%E0-%D2%F3%ED%E5%E2%E0.pdf>

¹⁷⁰ Од јуни 2019 година Секретаријатот за спроведување на Рамковниот договор е трансформиран во Министерство за политички систем и односи меѓу заедниците.

¹⁷¹Комуникациската стратегија за ССРД е подготвена од авторот на оваа Анализа.

¹⁷²Собрание на РСМ, *Закон за народниот правобранител*, достапно на: <http://ombudsman.mk/upload/documents/Zakon%20na%20NP.PDF>

¹⁷³Народен правобранител, *Програма за работа за 2017 година*, достапно на: <http://ombudsman.mk/upload/Programa%20za%20rabota/2017/Programa%20za%20rabota-2017.pdf>

локална самоуправа – МЛС, Министерството за правда – МП, Министерството за образование и наука – МОН, Министерството за здравство – МЗ и други.

Главни тела за прашањата на еднаквост и недискриминација во единиците на локалната самоуправа се **комисиите за односи меѓу заедниците** (задолжителни за општини со мешан етнички состав) и **комисиите за еднаквост меѓу жените и мажите** (кои треба да се воспостават во сите општини). Тие се советодавни тела на советите на општините и расправаат прашања од своја надлежност, а нивните препораки се земаат предвид од страна на советите. **Граѓанските организации и образовните институции** во континуитет ја истражуваат состојбата со законодавството, состојбата со концептот на еднаквост и недискриминација и учествуваат во негова промоција. Некои од нив имаат мошне значајна улога во промоцијата на концептот на интеркултурализмот во медиумите и во формалната и неформалната едукација на новинарите, а во овој контекст издвојуваме неколку во чијшто примарен фокус е работата на медиумите и новинарите: Здружението на новинари (ЗНМ), Советот за етика во медиумите (СЕММ), Самостојниот синдикат на новинари и медиумски работници (ССНМ), потоа Македонскиот институт за медиуми (МИМ), Центарот за развој на медиумите (ЦРМ), ЦИВИЛ Центар за слобода и организациската единица, ЦИВИЛ Медиа, и др.

Бројни граѓански организации и мрежи на организации во рамки на својата мисија имаат предвидено работа со медиумите, залагајќи се за еднаквост, недискриминација и почитување на основните човекови права.¹⁷⁴ Активности околу развивањето на професионалните стандарди во новинарството и медиумите имаат и образовните и истражувачките организации, како што се Институт за комуникациски студии, Високата школа за новинарство и односи со јавноста, Институтот за истражување на општествениот развој РЕСИС, итн.

И покрај мноштвото институции и организации кои работат во оваа сфера, оценката за нивното функционирање има значителни слабости. Што се однесува до работењето на КЗД оценките во минатогодишниот Извештај на ЕК за државата остануваат негативни. „Потребно е да се решат постојаните недостатоци во работата на Комисијата, вклучително и во поглед на нејзината непристрасност и независност... Јавноста има мала доверба во оваа Комисија...неколкуче случаи на наводен говор на омраза пренесени од АААВМУ не биле проследени од КЗД или Јавното обвинителство...“¹⁷⁵. Инаку, иако КЗД поседува комуникациска стратегија, изработена во 2013 година¹⁷⁶, голем дел од планираните активности не се спроведени во пракса, како што е, на пример, комуникацијата со медиумите и редовна соработка со нив.

Како слабо се оценува и спроведувањето на политиките поврзани со немнозинските заедници од страна на релевантните институции. „Ова е поради нејасниот мандат на институциите, отсуството на меѓуинституционална соработка, недостигот на ресурси и недостигот на политичка волја.... немнозинските заедници сè уште се стереотипизираат во медиумите и на Интернет“.¹⁷⁷

Работата на Народниот правобранител се оценува како ефикасна, и покрај недостигот на капацитети, а јавноста го препознава Омбудсманот како главна институција за заштита на човековите права.

¹⁷⁴Во Анализата наведуваме некои од нив, како што е, на пример, Фондацијата отворено општество, Мрежата за заштита од дискриминација, Коалицијата „Маргини“, Хелсиншки комитет за човекови права, Институтот за човекови права, Македонскиот центар за меѓународна соработка, Женската граѓанска иницијатива АНТИКО, Здружението за еманципација, еднаквост и солидарност на жените ЕСЕ, Националниот совет за родова рамноправност, ЛГБТИ - Центарот за поддршка, „СОНЦЕ“ - Асоцијација за демократски развој на Ромите, Европскиот центар за права на Ромите, „Месечина“ - Дебар, ДРОМ Куманово, Полио Плус - Движење против хендикеп, Здружение за поддршка на лица со ментални болести, останати маргинализирани групи итн. Листата не ги исклучува и сите други активни граѓански организации, мрежи и коалиции кои дејствуваат во насока на промоција на концептот на еднаквост, недискриминација и почитување на човековите права.

¹⁷⁵Извештај на ЕК за РМ 2018 година

¹⁷⁶Стратегијата е изработена во рамки на стратешкото партнерство со Мисијата на ОБСЕ во Скопје, а како дел од проектот „Поддршка за натамошен развој на ефективна инфраструктура за еднаквост“.

¹⁷⁷Извештај на ЕК за РМ 2018 година.

Во Оценката за спроведување на Законот за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението¹⁷⁸, се констатира дека не е обезбедена финансиска поддршка за нови (документарни) емисии на јазиците на заедниците поради неосновањето на посебниот фонд на АОПЗ регулиран со членот 17 од ЗУЗПЗ.¹⁷⁹ Од друга страна, како што е нагласено во оценката, информирањето за работата, програмите и активностите на Агенцијата е слабо и тоа има директно влијание врз неинформираноста на припадниците на заедниците за нивните права. Во Извештајот за остварување и заштита на правата на етничките заедници на локално ниво¹⁸⁰ се констатира дека државните и локалните институции не направиле доволно да ги промовираат комисиите за односи меѓу заедниците меѓу граѓаните и тоа создало простор за спекулации за тоа која е нивната улога.

Активности и чекори во афирмацијата на интеркултурализмот во медиумите

Еден од позначајните чекори во развојот на областа на национално ниво е формирањето Мрежа за медиумска писменост¹⁸¹ во април 2017 година, што ја иницираше Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги. Во Мрежата заклучно со 30 септември 2019 година членуваат 53 граѓански организации, креатори на политики, едукатори, државни институции и други засегнати страни. Во Политиката за медиумска писменост¹⁸² на Агенцијата е наведено дека ќе се работи на поттикнување на секоја директна или индиректна активност што би придонела за подобри вештини на граѓаните за медиумска писменост и учество во општеството преку медиумите.

Граѓанскиот сектор е главен стожер на неформалната едукација, промоција и истражувања во областа на инклузивното известување и различностите. Советот за етика во медиумите (СЕММ) од своето формирање во 2014 година реализира активности во насока на развивање на меѓусекторската соработка заради адресирање различни проблеми, како на пример појавата на говор на омраза во медиумите, дискриминацијата по различни основи, итн. СЕММ се координира и со Народниот правобранител кој има законска обврска да ги штити правата на граѓаните кои се изложени на дискриминација преку медиумите. Во јануари 2019 година СЕММ ја формираше Мрежата против говорот на омраза во медиумите, којашто обединува министерства, институции, организации, медиуми и други чинители. Една од целите на Мрежата, наведени во Декларацијата против говорот на омраза во медиумите и Интернетот¹⁸³, е превенција на ширењето на говорот на омраза во јавната сфера, зајакнување на професионалното и етичко вршење на новинарската дејност и подигнување на свеста на пошироката популација за негативните последици од говорот на омраза.

Македонскиот институт за медиуми (МИМ) има спроведено бројни активности за развивање на вештините на новинарите од немнозинските заедници, создавајќи можности за нивно вклучување во индустријата. Во периодот 2009-2011 година спроведе бројни обуки за медиумска писменост во

¹⁷⁸ОБСЕ/АОПЗ, *Оценка за спроведувањето на Законот за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението – конечен извештај*, достапно на: <http://aopz.gov.mk/wp-content/uploads/2016/11/MK-FINAL-Ex-Post-Evaluation-Report-21.01.2015-RM.pdf>

¹⁷⁹Собрание на РСМ, *Указ за прогласување на Законот за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението во РСМ*, достапно на: <http://aopz.gov.mk/wp-content/uploads/2014/11/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D-%D0%9D%D0%90-%D0%90%D0%93%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%88%D0%90.pdf>

¹⁸⁰Извештајот е достапен на: <http://aopz.gov.mk/wp-content/uploads/2015/01/%C8%E7%E2%E5%F8%F2%E0%BC-%CE%F1%F2%E2%E0%F0%F3%E2%E0%9C%E5-%E8-%E7%E0%F8%F2%E8%F2%E0-%ED%E0-%EF%F0%E0%E2%E0%F2%E0-%ED%E0-%E5%F2%ED%E8%F7%EA%E8%F2%E5-%E7%E0%E5%E4%ED%E8%F6%E8-%ED%E0-%EB%EE%EA%E0%EB%ED%EE-%ED%E8%E2%EE.pdf>

¹⁸¹Веб-страница на Мрежата за медиумска писменост на РСМ

<http://mediumskapismenost.mk/%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0/>

¹⁸² Овој документ е подготвен во рамките на заедничкиот проект на ЕУ и Советот на Европа „Зајакнување на судската експертиза за слободата на изразување и за медиумите во Југоисточна Европа (JUFREX)”

¹⁸³Совет за етика во медиумите, *Декларација за борба против говорот на омраза во медиумите и на Интернетот*, достапно на: <http://semm.mk/attachments/deklaracija.pdf>

контекст на меѓуетничката интеграција, преку соработка со Проектот на УСАИД за меѓуетничка интеграција во образованието. И покрај соработката со Бирото за развој на образованието (БРО) и МОН со поддршка преку програмата МАТРА на Министерството за надворешни работи на Кралството Холандија, во реформите на наставните програми во изминатите десет години медиумската писменост сè уште не е формално вклучена во наставните содржини.

Здружението на новинари (ЗНМ), во насока на поттикнување на слободата на медиумите, медиумскиот и културниот плурализам, спроведува активности за обука на новинарите на теми поврзани со известувањето за мнозинските и маргинализираните заедници, поттикнувајќи изаедничка продукција.

Високата школа за новинарство и за односи со јавноста во континуитет, од 2011 година до денес, е активна на полето на неформалното образование за медиумска и информациска писменост, пред сè со фокус на младата популација.

На активности за набљудување на медиумското известување за различните мнозински и културни групи во државата работат и други граѓански организации, меѓу кои и Коалицијата „Маргини“, Здружението за заштита и едукација на деца и млади Роми „Прогрес“, итн.

Застапеност и пристап на различните културни и етнички заедници во медиумите – состојби и перспективи

Повеќе домашни и меѓународни извештаи и анализи укажуваат на потребата државата да преземе мерки за интегрирање и пристап на различните заедници во медиумите. Во четвртото Мислење на Советодавниот комитет за спроведување на РКНМ се нагласува дека „во отсуство на владина стратегија за креирање интегрирано општество, сè повеќе се очигледни поделбите во јавната сфера, а меѓу другото и во медиумите.“¹⁸⁴

Фридом Хаус (FreedomHouse) во минатогодишниот извештај ситуацијата со медиумите ја оценува како малку подобрена, одразувајќи ги позитивните случувања во однос на кредибилитетот на медиумското известување како резултат на промената на власта на централно ниво. „Сепак, медиумите, во голем дел, се поларизирани по политичка, етничка и јазична линија“.¹⁸⁵

Поделеноста во медиумите е опишана и во „Белата книга“¹⁸⁶ на МИМ, каде што се заклучува дека нивната етничката подвоеност води до прикажување парцијална слика на општеството, погледната низ призма на различните етницитети или различните политички идеологии. Притоа се укажува дека граѓанските организации и медиумите треба да создадат притисок врз институциите, како што се КЗД, НП, Агенцијата за ААВМУ и други тела.

Новинарското известување, како што се укажува во извештајот од истражувањето на тема „Дискриминација по основ на етничка припадност“¹⁸⁷ придонесува за зацврстување на степенот на затвореност и ксенофобија кај етничките заедници. Во препораките од ова истражување е потенцирана потребата од понатамошна промоција на концептот на еднаквост и недискриминација.

И граѓаните се согласуваат дека медиумите несоодветно го промовираат концептот на еднаквост и недискриминација. Еден од заклучоците во истражување на мислењето на публиката во

¹⁸⁴ Совет на Европа/Советодавен комитет за Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, *Четврто мислење за Република Северна Македонија*, достапно на: <https://rm.coe.int/16806d23e3>

¹⁸⁵ Freedom House, *Nations in Transit 2018: Macedonia Country Report*, достапно на: https://freedomhouse.org/sites/default/files/NiT2018_Macedonia.pdf

¹⁸⁶ Македонски институт за медиуми, *Бела книга, приоритети и механизми за унапредување на соработката меѓу граѓанските организации и медиумите за ефикасна заштита на човековите права*, (Скопје: МИМ, 2013), достапно на http://medium.edu.mk/images/resursi/BelaKniga_web_v1.pdf

¹⁸⁷ Истражувањето го спроведе група експерти ангажирани од Македонскиот центар за меѓународна соработка, во рамки на заеднички проект на Набљудувачката мисија на ОБСЕ во Скопје и ССРД, достапно на: <https://www.osce.org/mk/skopje/116792?download=true>

државата за 2017 година на Агенцијата за ААВМУ е дека „над 60% од испитаниците се согласуваат дека во ТВ вестите се поттикнува омраза и нетрпеливост по етничка основа“.¹⁸⁸

Во минатогодишниот Извештај на ЕК за државата се нагласува дека „државата треба да ги адресира преостанатите предизвици, вклучувајќи реформа на јавниот радиодифузен сервис“¹⁸⁹, а се нагласува и потребата од зајакната независност на јавниот сервис. Освен тоа, во Извештајот се наведува дека општествените предрасуди продолжуваат и говорот на омраза против ЛГБТИ-заедницата е широкораспространет во медиумите, на Интернет и на социјалните мрежи, а се нагласува и дека се потребни повеќе заложби во однос на инклузијата на Ромите. Во Предлог-стратегијата за развој на радиодифузната дејност за периодот 2013-2017 година се укажува дека е „потребно кон обврската за негување на културниот идентитет на заедниците и за почитување на културните и религиозните разлики да се изгради приод што ќе биде заеднички за сите радио и ТВ програмски сервиси што ги нуди МРТ. На радио и ТВ сервисите на етничките заедници им е потребно во создавањето на програмската шема и на емисиите да учествуваат редакциите на сите јазици на етничките заедници“.¹⁹⁰ Се истакнува и потребата од стимулирање на развојот на мултиетнички медиуми.

Советодавниот комитет за примена на РКНМ ја повикува власта да ја зголеми поддршката за печатените и радиодифузните медиуми на јазиците на мнозинските заедници. „Ова вклучува обезбедување повисок буџет и подобрена техничка опрема за да се олесни соодветното покривање на сите релевантни политички и општествени случувања, не ограничувајќи се на културата, а и да се овозможи висококвалитетната јавна радиодифузија да биде достапна на централно и регионално ниво за цела публика“.¹⁹¹ Инаку, во ноември минатата година, Владата донесе Програма за поддршка за печатење и дистрибуција на печатените медиуми за 2018 година¹⁹². Меѓу медиумите кои добија субвенции се Коха и Лајм на албански јазик, како и Заман¹⁹³ на турски јазик.

Заклучок

Интеркултурните комуникации не се можни без медиумите кои имаат голема улога во развојот на интеркултурниот развој и образованието. СоЕ потенцира дека „постои потреба од засилување на свеста на професионалците во медиумите за неопходноста од интеркултурен дијалог и соработка надвор од етничките, религиозните и јазичните граници, со перспектива за промовирање на култура на толеранција и заемно разбирање“.¹⁹⁴

¹⁸⁸Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, *Истражување на мислењето на публиката* (Скопје: ААВМУ, 2017), достапно на: <http://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/06/%D0%98%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D1%98%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B5%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-17.04.pdf>

¹⁸⁹Извештај на ЕК за РМ 2018 година.

¹⁹⁰Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, *Предлог стратегија за развој на радиодифузната дејност за периодот 2013-2017 година*, достапно на: <http://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/05/Predlog-Strategija-i-Akciski-plan.pdf>

¹⁹¹Совет на Европа/Советодавен комитет за РКНМ, *Компилација на мислења на Советодавниот комитет во однос на член 9 од РКНМ (четврти циклус)*, достапно на: <https://rm.coe.int/1680648f5c>

¹⁹² Според одлуката на Владата за оваа Програма, издвоени се 50 милиони денари за покривање на трошоците за печатење и дистрибуција на печатените медиуми за 2017, и тоа во висина до 50% за печатените медиуми на македонски јазик, и во висина од најмалку 50%, но не повеќе од 70% за печатените изданија на јазиците на другите етнички заедници. Програмата е достапна на:

https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/programa_za_finansiska_poddrshka_za_pechatenje_i_distribucija_na_pechatenite_mediumi_za_2018_godina.pdf

¹⁹³Во јануари годинава, весникот „Заман“ излезе со соопштение дека се откажува од владината поддршка. Повеќе на: <https://civilmedia.mk/zaman-se-otkazha-od-vladinata-subvencija-po-obvinuvanata-od-turtsija-za-povrzanost-so-terorizam/?print=pdf>

¹⁹⁴Совет на Европа, *Бела книга за меѓукултурниот дијалог „Живееме заедно еднакви во достоинството“*, (Стразбург: 2008), достапно на: <https://rm.coe.int/16804ec73d>

Во развојот и примената на концептот на интеркултурализам и диверзитет во медиумското известување силна посветеност се забележува кај професионалните медиумски и новинарски организации, што може да се заклучи од бројните активности спроведени на ова поле. Оттука и препораката „медиумските организации, саморегулаторните тела и другите граѓански организации во чиј фокус е медиумската писменост ангажирано да развиваат проекти и да ги насочат своите активности кон сеопфатна промоција и афирмација на медиумската писменост меѓу стручната јавност, граѓаните од сите возрасни групи, маргинализираните групи, новинарите и други сегменти од општеството.“¹⁹⁵ Останува отворено прашањето на кој начин медиумската писменост ќе се инкорпорира во образовниот систем, особено во основното образование.

И од Националната радиотелевизија се очекува продуцирање и емитување разновидни програми од областа на медиумската писменост за различни сегменти од публиката. „Со тоа ќе им помогне на гледачите да ги разберат информациите и вестите, да ги анализираат и да ги оценуваат пораките кои ги примаат преку различни медиуми (и не само преку јавниот сервис), да го бранат своето право на слободно информирање“.¹⁹⁶ Во околности кога публиката не поседува директно знаење или искуство за она што се случува, тие стануваат особено зависни од медиумите.¹⁹⁷ Сепак, истражувањата покажуваат дека дури и кога медиумите известуваат за немнозинските и маргинализираните групи тие, во основа, се фокусираат на сториите што произлегуваат од дневните настани, наместо темите да ги обработат длабински и сеопфатно. „Постои тенденција на сè почесто користење ‘готови’ текстови од новинарските агенции или официјални соопштенија од државните институции“.¹⁹⁸

Оттука се согледува и потребата од поддршка во промена на практиките на работа во редакциите, организациската поставеност, вложување во кадарот и градење на неговите вештини. Во овој процес значајна е мрежната поврзаност и дијалог меѓу образовниот систем, граѓанскиот сектор, медиумите и институциите во креирањето политика и програми на дејствување и создавањето најдобри практики во овој процес.

Паралелно на ова, важно е да се работи на зајакнување на капацитетите, ангажираноста и посветеноста на самите институции и нивна координација и активно учество во спроведувањето на политиките и програмите за еднаква застапеност и пристап на различните заедници до медиумите.

Понатаму, во духот на поддршка на работата на медиумите се укажува и на потребата „Владата, преку транспарентни и независни механизми да обезбеди субвенционирање на медиумите од помалите заедници, кои не можат да опстојат на пазарот, со што би се поттикнал плурализмот во медиумите“.¹⁹⁹ Нужно во оваа насока е и стимулирањето и развојот на мултиетничките медиуми.

2.6.2 Клучни приоритети и цели

¹⁹⁵Македонски институт за медиуми, *Истражување за образовните потреби на новинарите и за медиумската писменост на публиката* (Скопје: 2016), достапно на:

https://mim.org.mk/attachments/article/1092/Istrazuvanje_z_a_obrazovnite_potrebi_na_novinarite_i_publikata.pdf

¹⁹⁶Никодиноска, В. Миленковски, С., Васинова, И. *Медиумска и информациска писменост, политика и практики – вовед во истражувачкиот извештај*, достапно на: <http://seenpm.org/wp-content/uploads/%D0%92%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4-%D0%B2%D0%BE-%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%87%D0%BA%D0%B8%D0%BE%D1%82-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98-%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B01.pdf>

¹⁹⁷ Pinar, A., Tuneva, M. and Mengu, S. (2018) Intercultural Communication and the Media: A Study of Effects of Globalization and New Technologies, in Linking Business and Communication: From a Sparkle to a Flame, DOBA Business School, Maribor

¹⁹⁸ Troshanovski, M. *Representation of Minorities in the New Media – analysis of professional journalistic standards in new media practices*, достапно на: <http://mediaobservatory.net/sites/default/files/Final-report-Minority-representation-in-new-media.pdf>

¹⁹⁹ Јовановски, М., *Механизми за субвенционирање на медиумите и на новинарството во Македонија и во европските земји*, (Скопје: МИМ, 2018), достапно на:

<https://mim.org.mk/attachments/article/1125/mehanizmi%20za%20subvencioniranje%20na%20mediumite.pdf>

Приоритет 1. Унапредување на медиумскиот простор во функција на навремено, непристрасно и објективно информирање на граѓаните, промовирање и развој на интеркултурализмот и медиумскиот плурализам

Приоритетна цел 1.1. Реформиран јавен радиодифузен сервис кој го негува интеркултурализмот

Приоритетна цел 1.2. Зајакнување на борбата против говорот на омраза и јакнење на духот на интеркултурализмот во медиумскиот простор

Приоритетна цел 1.3. Надградени капацитети и зголемени професионални вештини и знаења на вработените во приватните медиуми и развивање и промовирање на интеркултурализмот.

Приоритетна цел 1.4. Збогатени програмски содржини за инклузивно известување за етничкиот и културниот идентитет и за другите различности на припадниците на сите заедници во државата.

Приоритет 2. Јакнење на медиумската писменост кај граѓаните од сите возрасти

Приоритетна цел 2.1. Изградена свест за критичко разбирање на содржини поврзани со интеркултурализмот и борбата против говорот на омраза.

Приоритетна цел 2.2. Воведен пристап на медиумската писменост во образовниот систем и неформалното образование

2.7 Општествена кохезија

2.7.1. Анализа на состојбата

Вовед

Не постои универзално прифатена дефиниција за социјална кохезија. За потребите на оваа анализа најсоодветни се дефинициите кои под социјална кохезија подразбираат способност на општеството да им обезбеди благосостојба на сите негови членови, да ги минимизира нееднаквостите и да ги избегне поделбите. Најголемиот дел од дефинициите ги содржат следните клучни аспекти на социјалната кохезија: чувството на припадност кон заедницата; перцепцијата дека општеството е праведно; желба и волја за учество во јавниот и политичкиот живот; позитивен став кон маргинализираните групи и оние групи кои не се дел од доминантната култура во општеството. Главни аспекти на општествената кохезија се: чувството на припадност кое подразбира заеднички вредности, идентификација со локалната заедница и доверба во институциите на локалната самоуправа; чувството за социјална правда и еднаквост кое меѓудругото подразбира оценување на јавните политики од страна на граѓаните; чувство и желба за активно учество во јавниот и политичкиот живот на државата. Вредности: чувство на задоволство од квалитетот на живот и позитивен став кон изгледите за подобар живот. Од гледна точка на граѓаните, социјалната кохезија значи дека сите граѓани без оглед на нивната припадност, лични карактеристики и ориентации имаат: еднаков пристап до правата гарантирани со закон; еднаков пристап до ресурсите на општеството, како што се пазарот на трудот, образованието, здравството, социјалната заштита, културата итн.; можат подеднакво да учествуваат во донесувањето одлуки, да придонесуваат кон развојот и благосостојбата на општеството; можат да ги развијат своите потенцијали и да живеат достоинствено.

Оваа анализа на состојба се состои од два посебни дела: анализа на состојбата во однос на рамномерниот регионален развој и анализа на состојбата во однос на родовата еднаквост, недискриминација и еднакви можности по основа на сите различности.²⁰⁰

Вовед – рамномерен регионален развој

Р. Северна Македонија е поделена на 8 региони и тоа: Скопски регион, Источен регион, Југоисточен регион, Североисточен регион, Пелагониски регион, Вардарски регион, Југозападен регион и Полошки регион. Планските региони на Република Македонија се усвоени во Собранието на Македонија на 29 септември 2009 година. Официјално, Македонија е поделена на 8 плански региони, кои служат за статистички, економски и административни цели. Покрај регионите, првостепена административна поделба на Р. Северна Македонија се општините. Најголем регион по површина е пелагонискиот, кој има и најмногу населени места, околу 343, но се одликува со мала густина на населеност од 50 жители на километар квадратен, додека најмалиот регион, скопскиот има изразито густа населеност од 319 жители на километар квадратен и апсорбира повеќе од една четвртина од вкупното население во Р. Северна Македонија. Руралните општини се доста застапени речиси во сите региони, меѓутоа најголем дел од населението живее во поголемите урбани центри, што упатува на нерамномерна концентрација на населението внатре во регионите. Полошкиот и југозападниот регион се издвојуваат според високото учество на населението кое живее во руралните средини, додека во другите региони руралните населби се поретко населени.²⁰¹

Анализа на состојбите по клучните индикатори

Р. Северна Македонија сè уште е една од фискално најцентрализираните држави во Европа во која најголем дел од општините немаат доволно финансиски средства за успешно да ги извршуваат законските надлежности и да обезбедат квалитетни услуги за граѓаните. Дополнително, Република Северна Македонија е исклучително нерамномерно развиена земја. Огромни се разликите во степенот на развиеност меѓу урбаните и руралните општини, како и меѓу Градот Скопје и остатокот од државата. Голем број општини не можат да ги покријат ни тековните трошоци за, на пример, превоз

²⁰⁰ Охридски рамковен договор (член 4; член 7; член 48 од уставните амандмани; член 5 и 6 од анекс Ц)

²⁰¹ Биро за регионален развој на Р. Северна Македонија

на учениците и за затоплување на училишните објекти. Животот во селата и помалите општини е многу тежок, поради што голем број луѓе, особено млади, заминуваат во урбаните центри или во странство.²⁰²

Повеќе од 50% од демографскиот раст на населението во Република Северна Македонија доаѓа од скопскиот регион. Највисока стапка на наталитет има во полошкиот регион со утврдени 90% од националниот демографски пораст на населението во државата. Другите региони имаат скромни стапки на пораст на населението, додека пелагонискиот и источниот регион се карактеризираат со повисок степен на морталитет во однос на наталитетот на населението. Во последните 5 години само во скопскиот регион се забележува пораст на населението за околу 30 000 нови жители. Секако за тоа придонесува константното мигрирање на населението од внатрешноста кон главниот град во државата, како и миграцијата надвор од државата. Во Полошкиот регион се забележува пораст од околу 10 000 жители. Ова се должи на високиот наталитет, и постојаната миграција од руралните кон урбаните средини во овој регион. Загрижувачка е состојбата во североисточниот и во југоисточниот регион со минимален пораст на населението од 1 500 до 2 500 жители во последните пет години.²⁰³

Дистрибуцијата на невработеноста по региони води кон заклучок дека главните разлики остануваат и треба да послужат како основа за различни мерки и активности во различни региони. Во некои региони, на пример југоисточниот, невработеноста во стапка е повисока за речиси 16%, а во југозападниот регион е повисока за 7% од националниот просек за последните пет години. Скопскиот регион, кој е место на живеење на 1/3 од населението во државата генерира 43% од БДП. Затоа, овој регион е доминантен во однос на регионалниот БДП по глава на жител. Треба да се истакне дека оваа стапка е два и пол пати повисока од БДП по глава на жител на североисточниот, како најмалку развиен регион. Според Државниот завод за статистика уште два региона (југоисточниот и вардарскиот) имаат повисок БДП по глава на жител во споредба со просечната стапка во државата. Ова е доволен сигнал за потребата од сеопфатна и детална политика за рамномерен регионален развој која може да даде позитивни резултати на краткорочен, среднорочен и долгорочен рок.²⁰⁴

Ако направиме споредба со другите европски држави ќе видиме дека во 2018 г. Република Северна Македонија се наоѓа на загрижувачкото 36 место според БДП со 15,661 долари по глава на жител. На прво место е Луксембург со 110,870, а потоа следат Ирска со 79,925 и Норвешка со 74, 065 долари по глава на жител. Што се однесува до земјите каде што најчесто мигрираат граѓаните на Р. Северна Македонија состојбата е следна: Швајцарија со 63,380; Германија со 52,801; Шведска со 53,077; Белгија со 49,705; Малта со 44,670 и Италија со 39, 499 долари по глава на жител. Во однос на регионот пред нас се: Словенија со 36,566; Грција со 29,057; Хрватска со 26,215; Бугарија со 23,154; Црна Гора со 16,681 и Србија со 15, 941 долари по глава на жител. Од нашата држава во полоша состојба се само Босна и Херцеговина со 13,442 и Албанија со 13,274 долари по глава на жител.²⁰⁵ Од овие податоци јасно се гледа каде лежи основната причина за најновиот бран иселување на граѓаните од Р. Северна Македонија.

Скопскиот регион учествува со околу 40% од вкупниот број активни деловни субјекти во државата. Во смисла на овој индикатор за регионален развој на второ место е полошкиот регион, а потоа следуваат југозападниот и пелагонискиот регион. Другите региони имаат исклучително низок процент на стопански капацитети кои ги доведува до состојба во која нивното население е на работ на сиромаштија.²⁰⁶ Анализата на регионалните застапености во вкупните инвестициски вложувања предизвикува загриженост, бидејќи повеќе од половина од економските инвестициите се направени

²⁰²Влада на Република Македонија, 2018. *Одлука за утврдување на стратешките приоритети на владата на Република Македонија во 2019 година*. Скопје: Службен весник на РМ, бр. 84 од 9.5.2018 година

²⁰³ Државен завод за статистика. 2018. *Регионите во Република Македонија*

²⁰⁴Penev Slagan and Trenovski Borce. 2016. *Policy on Balanced Regional Development in Macedonia - Goals, Challenges, Trends*. Скопје: FORUM-CSID

²⁰⁵Извештај на Меѓународниот монетарен фонд за 2018 година

²⁰⁶ Државен завод за статистика. 2018. *Регионите во Република Македонија*.

во најразвиениот скопски регион, а речиси нема инвестиции направени во најмалку развиениот североисточен регион.

Заклучок

Очигледно е дека Скопскиот регион, како најголема урбана област во Република Северна Македонија е населен со граѓани со највисок приход во државата. Тој нуди многу подобриможности за бизнисид останатите региони. Големата концентрација на повисокоприходната популација е многуповолна средина заразвој на пазарот за услужната индустрија, која генерира високи стапки на раст на економијата во скопскиот регион. Поради тоа во другите региони услужниот сектор не е во можност да генерира доволен раст на индустриските капацитети. Скопскиот регион, исто така, има највисоко ниво приходи и најниска стапка на невработеност (Стратегија за регионален развој на Република Македонија 2009-2019).²⁰⁷

Исто така, во овој регион има најниска стапка на неписменост, што резултира со фактот што најголемиот број студенти и академски граѓани живеат во овој регион. Овие граѓани имаат пристап до квалитетни здравствени услуги и бројни јавни културни објекти. Останатите региони се карактеризираат со ниско образовно ниво на населението, неквалитетни здравствени услуги и недостаток на културни манифестации. Постои јасна поделба на регионите и општините во рангирањето според социјалниот индекс во зависност од нивните урбани или рурални карактеристики. Полошкиот и Североисточниот регион се најниско рангирани во однос на социјалниот индекс, поради тоа што во овие региони доминираат руралните општини. Таму има задоволително присуство на образовните институции, но културните, здравствените и спортските објекти се концентрирани во урбаните средини. Инфраструктура е уште една област со остра поделба помеѓу скопскиот регион и сите останати. Концентрација на урбаните општини во скопскиот регион е главниот фактор за ваквата состојба.

Општо земено, јавната инфраструктура во Република Северна Македонија е исклучително лоша во однос на две категории: економска инфраструктура и социјална инфраструктура. Економската инфраструктура се однесува на објекти кои директно влијаат врз економските активности во државата, вклучувајќи ги тука: снабдувањето со електрична енергија, транспортот (магистрални и локални патишта) и телекомуникациите. Социјалната инфраструктура вклучува објекти кои главно влијаат на животниот стандард на граѓаните вклучувајќи ги тука квалитетот кој се нуди во основните, средните и високообразовните институции; квалитетот на здравствените услуги во примарната и секундарната здравствена заштита; социјална заштита и квалитетот на локалната структура во урбаните и руралните населби. Кога станува збор за одредување на економскиот раст на нашата држава, напредокот на јавната инфраструктура по сите индикатори е еден од клучните показатели. Држава со добро развиени системи во транспортот, комуникацијата, енергијата, водата, канализацијата и јавните комунални претпријатија создаваат околина која поттикнува инвестиции во сите сфери од индустриските, стопанските и услужните капацитети. Создавањето на услови за вработување и економски можности за сите, особено за младите треба да биде неопходен предуслов за социјално и економско вклучување и интеграција на социјално загрозените лица. Треба да се стимулираат работни места и различни видови на економски активности, вклучително и земјоделството кое може да генерираат потребни приходи и интензитет за понатамошен развој и социјално вклучување на сите оние кои се дискриминирани по овој основ.

Анализа на родовата еднаквост, недискриминација и еднакви можности по основа на сите различности

²⁰⁷Собрание на Република Македонија. 2009. *Стратегија за регионален развој на Република Македонија 2009-2019*. Скопје: Службен весник на РМ.

Вовед

Концептот за еднакви можности на жените и мажите сè уште претставува прашање кое ги оптоварува општествените односи во Република Северна Македонија. Тоа особено се однесува на дискриминацијата на жената на пазарот на трудот, социјалната заштита и здравствената заштита.²⁰⁸ Нееднаквоста, односно нееднаквата дистрибуција на права, ресурси и моќ помеѓу мажите и жените е евидентна и од многуте статистички податоци. Жените во современото македонско општество страдаат од дискриминација и насилство и се соочуваат со нееднакви почетни позиции во однос на пристапот до образовните институции, здравствените организации и човечкиот капитал во трудот. Нивната застапеноста во процесот на политички и економски одлуки е далеку од задоволувачка. Жените во Република Северна Македонија сè уште немаат рамноправен пристап кон остварување на нивните економски, политички, културни, репродуктивни и сексуални права. Родовата еднаквост е темелна вредност чие постигнување има огромни социоекономски придобивки. Зајакнувањето на жените води кон просперитетна економија, поттикнување на продуктивноста и економски раст. Но и покрај тоа, родовите нееднаквости остануваат длабоко вкоренети во нашето општество.

Начелото на еднаквост и недискриминација е воспоставено во највисокиот правен акт, Уставот на Република Северна Македонија, кој во својот член 9 ги гарантира правата и слободите на граѓаните независно од полот, етничката припадност и на социјалниот статус. Вредностите втемелени во Уставот се проследени преку низа закони и акти што се темелат врз принципот на еднаквост и недискриминација. Стратегијата за родова еднаквост 2013–2020 беше донесена со цел унапредување на еднаквите можности на жените и мажите во севкупното општествено живеење во државата. Стратегијата претставува документ „кој ја обезбедува рамката за целосна еднаквост на жените и мажите како крос-секторски, хоризонтален и универзален социјален и политички приоритет“.²⁰⁹

Исто така, во државата постои изразена дискриминација и кон лицата со попреченост; кон лицата од маргинализираните етнички групи; лицата од маргинализираните религиски групи; лицата со различна сексуална ориентација; лицата кои се занимаваат со професии кои не се општествено признаени итн.

Анализа на состојбите по клучните индикатори

Република Северна Македонија ја ратификува Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените и Факултативниот протокол по пат на сукцесија во 1994 година. Во 2018 година, државата ја ратификуваше Истанбулската конвенција на која беше потписник од 2011 година. Министерството за труд и социјална политика во 2018 година го изработи и усвои Националниот акциски план за спроведување на Конвенцијата за спречување и борба против насилството врз жените и семејното насилство²¹⁰. Акцискиот план како своја прва цел го предвидува усогласувањето на националните закони со одредбите на Истанбулската конвенција. Оттаму, се формира и работна група која учествува во подготовката на Предлог-законот за спречување и заштита од насилството врз жените вклучувајќи го и семејното насилство.

Република Северна Македонија има усвоено неколку закони и механизми за унапредување на родовата еднаквост. Законот за еднакви можности на жените и мажите ги обврзува јавните институции да обезбедат еднакви права и можности за жените и мажите и да ги интегрираат родовите во нивните политики, стратегии и буџети преку конкретни мерки за намалување на родовата нееднаквост. И покрај значајните законски промени, родовите јазови и нееднаквостите продолжуваат

²⁰⁸ Реактор, 2012 Демографските политики и родовата еднаквост во Р. Македонија

²⁰⁹ Министерство за труд и социјална политика, Стратегија за родова еднаквост 2013 – 2020, достапна на: <http://morm.gov.mk/wp-content/uploads/2018/03/Strategija-2013-2020.pdf>

²¹⁰ Министерство за труд и социјална политика, „Акциски план за спроведување на конвенцијата за спречување и борба против насилството врз жените и семејното насилство на Република Македонија 2018 - 2023.“

на сите нивоа (Стратегија за родова еднаквост 2013-2020). Но, ако сакаме да направиме анализа на бројот на вработени жени и мажи во општинската администрација и јавните претпријатија во општината апсолутната бројка покажува дека речиси за половина е поголем бројот на вработените мажи. Истовремено, соодносот на жените и на мажите на раководни позиции во општинската администрација и јавните претпријатија во општината (раководители на одделенија и сектори) може да се заклучи дека разликата уште повеќе се зголемува. Ова покажува дека речиси три пати повеќе мажи се на позиции кои се раководни и каде што се носат одлуки. Значи, ако во општинската администрација и јавните претпријатија вработеноста на жените е речиси половина помала во однос на мажите, разликата уште повеќе се зголемува кога станува збор за позиционирање на раководни места, односно можноста да се одлучува. Овие податоци укажуваат на економската зависност на жената и на постоење на родова нееднаквост.²¹¹ Имајќи го предвид процесот на вработување, дискриминацијата на жените може да се воочи и при самите огласи за вработување, каде што неретко се забележуваат посебни барања за работни места кои не се неопходни, како што се: приложување фотографија, брачен статус, пол, возраст и слично. Во истражувачкиот извештај на Комисијата за заштита од дискриминација подготвен во 2013 година се забележува дека во огласите за вработување како дискриминациска основа најчесто доминира полот со 55 %, на кој се надоврзува и основата „личен статус“ со 21 %, во кој е вклучен семејниот и брачниот статус и бременост. Во истиот извештај се заклучува дека во огласите има и повеќекратна дискриминација, во кои најчесто се комбинира полот со возраста и личниот статус.²¹² Следната фаза каде што се забележува дискриминација на жените е при процесот на селекција на кандидатите за одредено работно место, кога за време на интервјуто им се поставуваат одредени прашања поврзани со личниот живот како што се: „Дали се во брак? Дали имаат деца? и Дали планираат да имаат деца во наредните неколку години?“ Ова е особено карактеристично за приватниот сектор каде што имало и случаи да се побара од кандидатките кои се вработуваат да потпишат и писмена изјава дека во одреден период нема да родат дете.²¹³ Лицата со попреченост сè уште се подложени на стереотипи и предрасуди, непризнавање на нивните способности и нивниот придонес кон развојот на македонското современо општеството и покрај тоа што државата ја ратификуваше Конвенцијата за правата на лица со инвалидност и Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на лица со инвалидност уште во 2011 година.

Во изминатиот период ЛГБТИ-активистите во државата работеа во услови на екстремно непријателско расположение против нив, воедно и поради користењето на хомофобијата за политички цели. Од 2017 година зајакната е соработката помеѓу Владата и граѓанските организации кои работат на унапредување на човековите права со посебен фокус на ЛГБТИ-лицата и заедницата. Таа со години наназад повикува македонското законодавство за антидискриминација да биде усогласено со законите на Европската Унија, што е започнато со новиот Закон за спречување и заштита од дискриминација, како и политичките и општествените лидери да го осудат хомофобичното и трансфобичното насилство.

Во Република Северна Македонија постојат етнички заедници ранливи по основ на расна дискриминација, како што се на пример Ромите. Оваа заедница сè уште се соочува со различни предизвици во споредба со сите други етнички групи во земјата. Во овој случај, постои и расна компонента во нивната дефиниција како група. Начинот на кој другите ја перципираат води кон расна дискриминација. Второ, заради историјата на дискриминација на исклученост и маргинализација, тие се соочуваат со одреден пакет на социокономски и политички предизвици. Како резултат на спроведувањето на бројни активности на национално ниво, како и поддржани од бројни донатори, направен е значителен напредок во однос на вклученоста на Ромите во образованието, но остануваат

²¹¹ МТСП, Анализа за квалитативното учество на жените во јавниот и политичкиот живот во единиците на локалната самоуправа

²¹² Комисија за заштита од дискриминација, Дискриминација во огласите за вработување, 2013, стр. 60.

²¹³ МТСП, Анализа на учеството на жените на пазарот на трудот

бројни предизвици во однос на дискриминацијата во основните услуги на социјална заштита, домување, здравство, како и повеќекратна дискриминација на жените Ромки.²¹⁴ Визијата за оваа област врз јасна проценка на досега сработеното и приоритетите се очекува дека ќе се обезбеди и со новата Стратегија за Роми која треба да почне да се подготвува во 2020 година.

Република Северна Македонија се соочува со проблемот на затвореноста на малите култури (органски култури). Во прашање се култури коишто постојано се судираат и се соочуваат со недоразбирања, особено со доминантната култура во земјата. Овие судири во принцип се решаваат преку еуфорија на затвореност, делејќи ги субјектите на „наши“ и на „нивни“, при што однапред се знае кои какви се. Поради сето погоре наведено, во нашата држава постојат етнорелигиски групи, кои се дискриминирани и немаат еднакви можности. Поради тоа припадниците на одредени маргинализирани религиски групи, се речиси општествено исклучени.²¹⁵ Сето погоре кажано многу лесно може да доведе до дискриминација по верска основа. Сепак, за да се добијат конкретни податоци врз основа на апсолутни бројки и процентуални податоци треба да се финансираат лонгитудинални квантитативни научни истражувања за да ги поткрепат овие анализи.

Заклучок

Родовото базирано насилство е препознаено како едно од најтните прашања кои треба да се решат доколку се сака да се постигне родова еднаквост. Семејното насилство, според достапните извештаи и истражувања, е најчестиот вид на родово базирано насилство во Р. Северна Македонија. Нашата држава ја ратификува Конвенцијата на СоЕ за спречување и борба против насилството врз жените и семејното насилство (позната како Истанбулска конвенција). Сепак, релевантните промени во законодавната и политичката рамка остануваат предизвик за наредниот период. Родовите стереотипи се едни од клучните фактори за сите други форми на дискриминација на жените во Р. Северна Македонија. Досегашните истражувања укажуваат на фактот за висока распространетост на конзервативните и патријархалните вредности во македонското општество. Уште повеќе загрижува тоа што овие вредности се промовираат преку медиумите и образовните институции во државата.²¹⁶

Во Р. Северна Македонија се забележува родова дискриминација на пазарот на трудот, манифестирана или при ниско женско учество на пазарот на трудот или при дискриминација и мобинг на работното место. Балансирањето помеѓу приватните и професионалните активности на жената во македонските традиционални средини придонесува за ниското ниво на женската активност на пазарот на трудот, но исто така и како пречка за жените да се искачат повисоко на скалата на општествената подвижност во македонското постмодерно општество. Жените сè уште се соочуваат со бројни пречки за нивното активно учество во политичкиот живот на земјата и донесувањето одлуки. Вклучувањето на родовите аспекти во главните владини политики е признаено како приоритет и неопходна алатка за да се подобри родовата рамноправност во државата. Но сè уште треба да се работи на практично имплементирање на овие владини политики. Од друга страна, пак, граѓанските организации се значаен двигател за развојот на родовите политики преку кои се унапредува родовата еднаквост во Р. Северна Македонија. Тоа го прават преку разни активности и програми. Сепак, граѓанските организации преку механизми на следење и евалуација обезбедија мониторинг и известување за специфичните индикатори кои влијаат врз родовата дискриминација во државата.

Еднакви можности на мажите и на жените по достоинство и право значи промовирање на начелото за воведување на еднакво учество на жените и на мажите во сите области од јавниот и приватниот сектор, еднаков статус и третман во остварувањето на сите права и во развојот на нивните индивидуални потенцијали преку кои тие придонесуваат во општествениот развој, како и еднакви придобивки од резултатите произлезени од тој развој. Основните мерки за остварување на принципот

²¹⁴ Види Извештај на ЕК за РМ за 2018 година

²¹⁵ Види пошироко кај: Matevski, Zoran, 2012(A); 2012(B); 2013(A); 2013(B); 2014; 2015; 2017(A); 2017(B).

²¹⁶ <http://www.stat.gov.mk/PrikaziPoslednaPublikacija.aspx?id=23>

на еднакви можности се нормативни мерки од различни области со кои се забранува дискриминација врз основа на пол и род и се предвидува обврска за субјектите утврдени со овој Закон за грижа и создавање услови за обезбедување еднаков третман во остварувањето и заштитата на правата и слободите и со кои се предвидуваат санкции за непочитување на барањата и прекршување на забраните.

Анализата на сите видови застапеност во економијата, образованието, политиката, јавната администрација и масмедиумите во Р. Северна Македонија, нуди аргументи коишто докажуваат дека недовербата, затвореноста и изолацијата, не само што не му се природни на денешното современо македонско општество туку се и сосема неостварливи како егзистенцијални категории. Сето ова може да се третира и во пошироки контекст. Во таа смисла треба да се опфатат сите димензии на доброволна и еднаква социјална, културна, економска и политичка вклученост, интеграција, учество и кохезија во сите сфери на јавниот и приватниот живот. За да можат да бидат ефективни во рамките на македонското мултикултурно општество, граѓаните преку оваа стратегија ќе се оспособат да бидат заинтересирани за другите култури и да бидат доволно сензитивни да ги перцепираат културните разлики. Со тоа ќе бидат подготвени да го модифицираат своето однесување за почит кон луѓето од другите култури. Тоа е способност да се размислува и да се дејствува интеркултурно на соодветни начини.

2.7.2 Клучни приоритети и цели

Приоритет 1: Унапредување на одржлив и инклузивен социоекономски рамномерен регионален развој (PPP)

Приоритетна цел 1: Јакнење на постоечките институционални механизми за спроведување на политиките за Рамномерен регионален развој (PPP)

Приоритетна цел 2: Зголемена свест кај јавната администрација и целокупното општество за концептот „Едно општество и интеркултурализам“ и рамномерен регионален развој

Приоритетна цел 3: Јакнење на севкупните капацитети и ресурси на субјектите во функција на обезбедување на одржлив PPP

Приоритетна цел 4: Усогласена правна регулатива во различни институции со политиките за рамномерен регионален развој

Приоритет 2: Унапредување на општествената кохезија и интеграција со обезбедена родова еднаквост, недискриминација и еднакви можности по основа на сите различности

Приоритетна цел 1: Почитување и унапредување на концептите на родова еднаквост, недискриминацијата и еднаквост по сите основи на различност;

Приоритетна цел 2: Унапредување и вклучување на родовата перспектива во законската регулатива и усогласување со концептот на „Едно општество и интеркултурализам“

Приоритетна цел 3: Функционални органи и тела за унапредување на еднаквите можности на жените и мажите и спречување на дискриминација по различна основа

Приоритетна цел 4: Зголемена свест и разбирање во целокупното општество за концептот на родова еднаквост и концептот на еднаквост и недискриминација.

Приоритетна цел 5: Обезбедување на интеркултурна сензитивност преку соодветни механизми на интеркултурно буџетирање.

3. Спроведување на стратегијата

3.1. Политичко ниво

Спроведувањето на оваа стратегија на политичко ниво го следи **Постојаното тело на ВРСМ за едно општество и интеркултурализам**. Истото го сочинуваат по функција министерот/министерката за: правда, министерот/министерката за култура, министерот/министерката за образование, министерот/министерката за труд и социјална политика, министерот/министерката за политички систем и односи меѓу заедниците, претставници од кабинетот на Претседателот на Владата, Народниот правобранител, директорот на Агенцијата за остварување на правата на заедниците, директорот на Комисијата за односи со заедниците, претседател на Комисијата за заштита од дискриминација, директорот на Агенцијата за примена на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните на Република Северна Македонија, претседателот на координативното тело при КПВРСМ, претседателот на Советот за соработка со и развој на граѓанското општество, како и претставници на академската заедница. Составот на координативното тело го определува Владата на предлог на КПВРСМ.

Главната улога на постојаното советодавно тело е да предлага мерки и активности до Владата поврзани со прашања во врска со развојот на концептот за „Едно општество и интеркултурализам“. Ова тело ќе ги разгледува препораките и извештаите на меѓународните тела и комисиии. Постојаното советодавно тело по правило се состанува четири пати годишно за да го разгледа извештајот за спроведување на Стратегијата и акцискиот план, но и да ја разгледа поврзаноста на приоритетите со другите стратешки документи. Дневниот ред, записниците, материјалите и заклучоците од седниците на постојаното советодавно тело се објавуваат на веб-страниците на Министерството за политички систем и односи меѓу заедниците и на ВРСМ.

3.2. Координација, следење, известување и ризици за остварување

Следењето и известувањето за спроведувањето на Стратегијата и Акцискиот план го спроведува **Координативното тело при КПВРСМ** во соработка со ресорните министерства. Ова тело врши координација на процесот на спроведување на Стратегијата за едно општество и интеркултурализам; обезбедување поврзаност и усогласеност на останатите стратешки документи; следење на спроведување на Акцискиот план на оваа стратегија и давање препораки до ВРСМ за преземање соодветни мерки во случај на неспроведување или тешкотии во спроведувањето; приоритизација на клучните активности во спроведувањето на оваа стратегија, како и планирање на идните активности.

Одговорните субјекти задолжени за функционалниот систем за следење на спроведувањето, оценувањето и известувањето на ниво на кластери, посветуваат особена грижа на степенот на реализација на приоритетите и целите на ниво на стратешка област, на почитување на динамиката на спроведување на мерките и на активностите, ефикасноста и ефективноста во користењето на финансиските средства и видливоста на ефектите на политиките кои се спроведуваат. Следењето на спроведувањето се одвива континуирано во согласност со временската рамка на мерките и активностите утврдени со акцискиот план на стратешката област.

Следењето на стратегијата подразбира собирање податоци за степенот на реализација на активностите и на утврдување на евентуалните ризици кои можат да произлезат од нереализирани активности или од неостварените резултати. Составен елемент во развивањето на секторската стратегија е воспоставување на функционален систем за следење на спроведувањето, оценувањето и известување кој треба да обезбеди:

-професионална грижа и посветеност врз спроведувањето и согледување на степенот на напредок;

- квалитетно спроведување на стратегијата во целина како стратешки плански документ;
- алатка за информирање по хиерархија-раководството за актуелната состојбата со спроведувањето, оценувањето и известување;
- обезбедување можност за навремено реагирање преку идентификување на проблемите и потешкотиите кои би настанале во рамките на спроведувањето;
- создавање дата база на податоци која ќе послужи како здрава основа при идните планирања;
- спроведување на анализа и споредба меѓу планираниот и реално остварениот резултат на годишно ниво;
- основа за квалитетна отчетност и транспарентност

Одговорните субјекти задолжени за функционалниот систем за следење на спроведувањето, оценувањето и известувањето на ниво на кластери особена грижа посветуваат на степенот на реализација на приоритетите и целите на ниво на кластер/стратешка област, на запазување на динамиката на спроведување на мерките и активностите, ефикасноста и ефективноста во користењето на финансиските средства средства и видливоста на ефектите на политиките кои се спроведуваат.

Следењето на спроведувањето се одвива континуирано во согласност со временската рамка на мерките и активностите утврдени со акцискиот план на стратешката област. Спроведувањето на стратегија се следи од страна на одговорниот субјект – лица задолжени за секоја стратешка област одделно. Следењето подразбира собирање на податоци за степенот и навременото спроведување на мерките и активностите и на утврдување на евентуалните потешкотии, застои и ризици кои можат да произлезат во текот на спроведувањето, оценка на влијанието на нереализираните активности врз остварувањето на планираните цели како и предлагање на решенија за излез од настанатата ситуација како резултат на застојот во спроведувањето.

Во функција на мерење и оценување на показателите на успешност за секој показател се утврдува планиран резултат на годишно ниво. При изборот на показатели на успешност треба да се води грижа и за избор родово сензитивен показател(и). Во функција на анализа и оценување меѓу планираниот и реално остварениот резултат и утврдување на потенцијалното отстапување во неговото спроведување со показателот се утврдува и појдовната основа на показателот. Доколку од различни причини не може да се утврди појдовната основа на показателот, за појдовна основа се зема резултатот (квантитативен или квалитативен) кој ќе се добие со првото мерење. Во рамките на ефикасниот систем за следење, оценување и известување на акционите планови по кластери/стратешки области се утврдува систем за прибирање на податоци, врз основа на утврден образец за следење на акционите планови по кластери/стратешки области.

Координативното тело четири пати годишно до Постојаното советодавно тело и до Владата на Република Северна Македонија доставува извештај за спроведување на Акцискиот план на Стратегијата за едно општество и интеркултурализам. При подготвување на извештаите ќе се имаат во предвид следните начела: концизност и јасност; релевантност; објективност, како и информациите да бидат квантитативно и квалитетно изразени. Извештаите се објавуваат на веб-страницата на ВРСМ. На овој начин ќе се обезбеди преглед за степенот на реализација по стратешките области и ќе се утврдат потенцијалните ризици. Оценувањето ќе се прави од страна на независни експерти на среден рок (на две години), како и по истекот на временската рамка на Стратегијата за едно општество и интеркултурализам 2020 – 2023. Врз основа на извештаите за степенот на имплементација и наодите на оценувањето ќе се пристапи кон ревизија на Акцискиот план на Стратегијата за едно општество и интеркултурализам 2020-2023 односно дефинирање на основата за следната стратегија.

Во насока на обезбедување транспарентност и инклузивност во процесот на следење и известување, Координативното тело, како и постојаното советодавно тело ќе остварува редовна соработка со сите засегнати страни. Имено, најмалку еднаш годишно ќе се одржуваат јавни расправи за степенот на имплементацијата и за постигнатите резултати на Стратегијата за едно општество и интеркултурализам 2020-2023 и за предлози за ревидирање на Акцискиот план на Стратегијата. Јавните расправи ќе бидат отворени за сите заинтересирани страни.

Анекс 1:Акциски план – во прилог

Библиографија

Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, *Водичот на мониторинг на „говорот на омраза“ на Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги*. Достапно на: <http://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/05/Vodic-zamonitoring-za-govorot-na-omraza-Mak.pdf>

Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги (2017), *Истражување на мислењето на публиката*. Скопје: ААВМУ. Достапно на: <http://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/06/%D0%98%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D1%98%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B5%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-17.04.pdf>

Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, *Предлог- стратегија за развој на радиодифузната дејност за периодот 2013-2017 година*, достапно на: <http://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/05/Predlog-Strategija-i-Akciski-plan.pdf>

Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, *Програма за работа за 2019 година*, достапно на <http://avmu.mk/wp-content/uploads/2018/12/3.-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-2019-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf>

Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, *Регистер на телевизији*, достапно на: <http://avmu.mk/registar-na-televiziji/>

Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, *Регистер на издавачи на печатени медиуми*, достапно на: <http://avmu.mk/pechateni-mediumi/>

Анализа „Добро владеење на општинската демократија и граѓанското учество на ниво на локална самоуправа“ (2018), стр. 45-48

Alagjovovski, R. (2004), *Cultural decentralization in Macedonia: Chance or threat?* Eurozine. Available at: <https://www.eurozine.com/cultural-decentralization-in-macedonia-chance-or-threat/>

Атанасов, П. (2017), *Македонски мултиетнички јазли: битка за едно или две општества*. Скопје: Просветно дело

Анастасовски, И. (2010) *„Социолошки аспекти на насилно и агресивно однесување на спортски менфестации во Република Македонија*. Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања –УКИМ, Докторски труд. стр.32-34стр.198-203 и 207-211.

Анастасовски И. & Стојаноска Т. (2010), *„Насилство, агресија и спорт*. Скопје: Факултет за физичка култура, Флексограф – Куманово стр 13-15, 18-19Бакиу, Б., Димитрова, М. & Брава, А. (2016), *Дијалози за визија: Како до интегрирано образование во Република Македонија?* Достапно на: http://epi.org.mk/docs/D4V_Social%20cohesion_mk.pdf

Basic, G., Zagar, M., Tatalovic S. (2018), *Multiculturalism in Public Policies*, Institute for Social Sciences, Belgrade, p. 18-22

Booth, T (2003) Book review of: *Interculturalism, Education and Inclusion*, British Journal of Educational Studies, 51 (4) pp: 432–433.

Биро за развој на образованието, Министерство за образование и наука. (2007), *Концепција на деветгодишно основно воспитание и образование*.

Биро за развој на образованието. (2010), *Концепција за изработка на учебник и методологија за вреднување на учебник*.

Биро за развој на образованието. (2019), *Список со лектури од второ до деветто одделение од основното образование*. Достапно на: <https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2019/03/Список-со-лектури-од-второ-до-деветто-одделение-мкд.pdf>

Близнаковски, Ј., (2014), Локални јазични политики за мнозинските заедници. Скопје: ИДСЦС. Достапно на: <https://idsccs.org.mk/wp-content/uploads/2009/08/ljp-nemnozinski-zaednici-mkd.pdf>

Vezzali, L., Capozza, D., Stathi, S., & Giovannini, D. (2012). Increasing outgroup trust, reduced inhumanization, and enhancing future contact intentions via imagined intergroup contact (Vol. 48). <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.09.008>

Вилиќ, Н. (2017), *Петроградноста на еден идеолошки политизиран (и промашен) проект* – Маријен Демири во разговор со Небојша Вилиќ. Критика (Скопје) V 1 (8) (2017): 59-64
<https://kritickamisla.wordpress.com/2017/12/10/критика-v1-8/>

Влада на Република Македонија. (2018), *Одлука за утврдување на стратешките приоритети на владата на Република Македонија во 2019 година*. Скопје: Службен весник на РМ, бр. 84 од 9.5.2018 година

Влада на Република Македонија. (2015), *Преглед на Охридскиот договор за социјална кохезија*. Секретаријат за спроведување на Охридскиот рамковен договор, Скопје, стр.11.
Достапно на: <http://www.siofa.gov.mk/data/file/dokumenti/ATT01290.docx>

Влада на Република Македонија. (2016), *Програма за работа на Владата 2017-2020*, достапно на: <https://vlada.gov.mk/programa>

Влада на Република Македонија. (2018), *Стратешки приоритети на Владата на Република Македонија во 2019 година*, достапно на: <http://www.mchamber.mk/upload/Asocijacii/MTA/mk/Sobranie/New%20Folder/Odluka%20strateski%20prioriteti%20na%20Vladata%20na%20RM%20vo%202019%20god..pdf?AspxAutoDetectCookieSupport=1>

Влада на Република Северна Македонија (2019), *Програма за работа на Владата за 2019 година*, достапно на: https://vlada.mk/sites/default/files/programa/2017-2020/Programa_na_Vladata_2019.pdf

Група експерти ангажирани од Македонскиот центар за меѓународна соработка, во рамки на заеднички проект на Набљудувачката мисија на ОБСЕ во Скопје и ССРД. (2010), *Дискриминација по основ на етничка припадност*. Достапно на: <https://www.osce.org/mk/skopje/116792?download=true>

Топузовска Латковиќ, М. Борота Поповска, М, Цацановска Р. Јаќимовски, Ј. Сасајковски, С. Симоска, Е. Забијакин Чатлеска, В (2016), *Студија за младите во Република Македонија 2016*, Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Печати: Европа 92 – Кочани.

Генерален секретаријат, Влада на Република Северна Македонија. (2019), *Програма за работа на владата за 2019*. Стр. 367-368

Демири, М. (2017), *Плоштадот „Скендербег“, мозаик на етноцентризам*. веб-портал Гласник. <http://glasnik.mk/plostadot-skenderbeg-mozaiik-etnocentrizam/> пристапено на 21 август 2017

Државен завод за статистика (2018), *Регионите во Република Македонија*. Достапно на: <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/RegionalenGodisnik2018.pdf>

Државен завод за статистика (2014), *Потрошувачка на енергенти во домаќинствата*. Достапно на: <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/6.4.15.03.pdf>

Европска Комисија (2016), *Извештај за напредокот на РМ*. Достапно на: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf

Европска комисија (2018), *Извештај за напредокот на РМ*. Достапно на: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-report.pdf>

El-Moubayed Bissat, L. (2002), *The Role of Civil Society in Rural Community Development: Two Case Studies from Lebanon*.

Закон за основното образование, Службен весник на Република Македонија бр. 103/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015 и 145/2015 (член 3)

Закон за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник на Република Македонија, бр. 177

ЗЕЛС, (2018), Систематизирани ставови, Достапно на : <http://www.zels.org.mk/Upload/Content/Documents/Dokumenti/%D0%9C%D0%9A/2018/FINAL-%20SISTEMATIZIRANI%20STAVOVI%20na%20ZELS%202018.pdf>

ЗЕЛС, Членови на комисијата за еднакви можности во општините до дополнати знаења за родовото одговорно буџетирање <http://www.zels.org.mk/Default.aspx?newsArchive=a56cef60-8f5a-4c6d-b5a4-c571f7d47d18&ln=3&year=2015&fbclid=IwAR0n4ipzJQXdsCp0qfJjAZ0ZSivOsRztOdavimgquJbTYxmuGxJzsHRr88>

ЗИП Институт. (2015), *Подобрување на работата на Комисијата за односи меѓу заедниците во општина Сарај*. Достапно на: http://zipinstitute.mk/wp-content/uploads/2012/09/CICR-Publication_ENG_Version_ZIP.pdf Стр.9

ЗНМ (2017), *Препораки за одговорни онлајн медиуми*, достапно на: <http://znm.org.mk/wp-content/uploads/2016/03/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D0%BE%D0%B4%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8-%D0%BE%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D1%98%D0%BD-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%83%D0%BC%D0%B8-%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D0%BC%D0%B2%D1%80%D0%B8-2017.pdf>

Ivanov, B. (2018), *On the Current Thematizations of Crisis in the Social Superstructure*. The Large Glass 25/26 (2018): 48-50.

Иванов, Б. (2018), „Предговор“, во: Мирослав Грчев, Искри според чичко Марка Цепенко. Скопје: Темплум. (непаг.)

Извештај на експертска група за прашања од систематско владеење на правото во врска со следењето на комуникациите откриено во пролет 2015 година, Брисел 8 јуни 2015 година, достапен на:

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/news_corner/news/news-files/20150619_recommendations_of_the_senior_experts_group.pdf

Извештај на ЕКРИ за Република Македонија“. 2016.

ИРИ, Македонија Национална анкета Јуни 28 – Јули 15(2018) https://www.iri.org/sites/default/files/iri_macedonia_july_2018_poll_public_final.pdf

Институт за развој на заедницата, (2011), *Анализа на политики. Комисии за односи меѓу заедниците*. Достапно на: <https://www.nvosorabotka.gov.mk/sites/default/files/analiza-na-politiki-komisii-za-odnosi-megju-zaednicite.pdf>

Институт за истражување на општествениот развој РЕСИС. (2018) *Мониторинг на медиумскиот плурализам во Европа: Примена на Мониторот на медиумскиот плурализам 2017 во Европската Унија, Македонија, Србија и Турција*. Скопје: РЕСИС. Достапно на: https://resis.mk/wp-content/uploads/2018/11/Macedonia_MPM2017_narrative_report_MK_FINAL.pdf

Јовановски, М., (2018), *Механизми за субвенционирање на медиумите и на новинарството во Македонија и во европските земји*, (Скопје: МИМ), достапно на: <https://mim.org.mk/attachments/article/1125/mehanizmi%20za%20subvencioniranje%20na%20mediumite.pdf>

Клековски, С. (2011), *Меѓуетничките односи во Република Македонија*. Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка

Коцески, С. (2014), *Остварување и заштита на правата на етничките заедници на локално ниво*, достапно на: <http://aopz.gov.mk/wp-content/uploads/2015/01/%C8%E7%E2%E5%F8%F2%E0%BC-%CE%F1%F2%E2%E0%F0%F3%E2%E0%9C%E5-%E8-%E7%E0%F8%F2%E8%F2%E0-%ED%E0-%EF%F0%E0%E2%E0%F2%E0-%ED%E0-%E5%F2%ED%E8%F7%EA%E8%F2%E5-%E7%E0%E5%E4%ED%E8%F6%E8-%ED%E0-%EB%EE%EA%E0%EB%ED%EE-%ED%E8%E2%EE.pdf>

Комисија за заштита од дискриминација. (2013) *Дискриминација во огласите за вработување*, стр. 60.

Kotevska, B. (2018) Country report Non-discrimination, available at: <https://bit.ly/2GW5nvD>

Кривичен законик, достапно на: <http://jorm.gov.mk/wp-content/uploads/2016/03/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BD-%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf>

Крстеска-Папиќ, Б., Билал С., Емин О., Миовска-Спасева С., Ачковска-Лешковска Е., Стојковски Ц. (2015), *Концепција за интеркултурно образование*. Достапно на <http://www.mon.gov.mk/images/Koncepcija-mk.pdf>

Kymlicka, W. (1995), *Multicultural citizenship a liberal theory of minority rights*. Oxford

Лембовска, М., Богдановски, А., (2017) *Извештај за следењето на работата на Комисијата за заштита на правото на слободен пристап до информации од јавен карактер и Дирекцијата за заштита на лични податоци*. Скопје: Аналитика. Достапно на: http://www.analyticamk.org/images/2017/zashtita-izveshtaj-interactive_ac277.pdf

Литајкова, Љ. (2002), *Албанските издавачи денеска отвораат свој, паралелен саем на книгата*. Дневник. Достапно на: <https://time.mk/arhiva/?d1=01&m1=01&y1=1991&d2=31&m2=12&y2=2012&all=0&dnevnik=1&fulltext=2&timeup=2&show=1&q=албанските%20издавачи%20денеска%20отвораат%20свој%20паралелен%20саем%20на%20книгата&read=e72dd0a2044d51c>

Македонски институт за медиуми (2013), *Бела книга, приоритети и механизми за унапредување на соработката меѓу граѓанските организации и медиумите за ефикасна заштита на човековите права*, (Скопје: МИМ), достапно на http://medium.edu.mk/images/resursi/BelaKniga_web_v1.pdf

Македонски институт за медиуми (2016), *Истражување за образовните потреби на новинарите и за медиумската писменост на публиката*. Скопје, достапно на: https://mim.org.mk/attachments/article/1092/Istrazuvanje_za_obrazovnite_potrebi_na_novinarite_i_publicata.pdf

Matevski Zoran. 2012.(A) *National and religious identity in R. Macedonia in global age*. In Proceedings from the International scientific conference: Identity in the era of globalization and Europeanization. Skopje: Ss Cyril and Methodius University, pp. 323-329

_____. 2012. (B) *The culture of peace as a precondition of the Euro-Atlantic perspectives of the Balkan region*. In Proceedings from the International scientific conference: Security and Euroatlantic Perspectives of the Balkans. Ohrid: University St. Kliment Ohridski, pp. 106 - 113

_____. 2013. (A) *The Role of the Religion in Post Conflict Period in R. Macedonia*. In Proceedings from the International scientific conference: Global-Local/Local-Global. Skopje: Faculty of Philosophy, pp. 43 – 56

_____. 2013.(B) *National and Religious Identity in R. Macedonia in Global Age*. In: Globalization and Sovereignty Decline (Thematic Collection of Papers of International Significance). Kosovska Mitrovica: Faculty of Philosophy, University of Pristina

_____. 2014. *Religious Dialogue and "Globalization of Understanding" in R. Macedonia and Balkan Region*. In: Proceedings from the First International Scientific Conference: Social Change in the Global World. Shtip: Gpce Delcev University in Shtip, pp. 849-861

_____. 2015. *The Influence of Religious Fundamentalism on the Conflicts in the Post Communistic States in the Balkan Region*. Security Dialogues. Vol. 6, Number 2-1, 2015. pp.135-145. Skopje: Faculty of Philosophy

_____. 2017. (A) Religious Situation in R. Macedonia and West Balkan Region. In Collection of Papers: *Phd students in science*. Blagoevgrad: University Press "Neofit Rilski", pp. 62-72

_____. 2017. (B) Reshaping of Religious Identity among the Believers of R. Macedonia in the Global Age. In: *Proceedings from 5-th International Conference "Ohrid – Vodici, 2017" (edited by Rubin Zemon)*. Skopje: Institute for Socio-Cultural Anthropology of Macedonia, pp. 84-93

Lindsey Cameron and Adam Rutland, Extended Contact through Story Reading in School: Reducing Children's Prejudice toward the Disabled, *Journal of Social Issues*, Vol. 62, No. 3, 2006, pp. 469-488

Meer, N. & Modood, T. (2012), *How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?* *Journal of Intercultural Studies*, 33:2, 175-196, DOI: 10.1080/07256868.2011.618266

Министерство за култура. (2013), *Националната стратегија за развој на културата во Република Македонија за периодот 2013-2017*. Достапно на: <http://kultura.gov.mk/nacionalna-strategija-za-razvoj-na-kultura/>

Министерство за култура. (2011), *Закон за Култура*. Достапно на: <http://arhiva.kultura.gov.mk/index.php/legislativa/2011-03-04-10-39-07/287-zakon-za-kulturata>

Министерство за локална самоуправа. (2018), *Програма за одржлив локален развој и децентрализација 2015 – 2020, ревидирана во 2018 година*. Достапно на <http://mls.gov.mk/images/documents/regionalenrazvoj/2.%20%20%20%20Programa%20za%20odrzliv%20lokalen%20razvoj%20i%20%20decentralizacija-Revidirana-Precisten%20tekst-MAK-lektor.pdf>

Министерство за образование и наука. (2017), *Стратегија за образованието 2018-2025 со акциски план*. стр.18

Министерство за образование и наука. (2019), *Стратешки план 2019 – 2021*. Достапно на http://mon.gov.mk/images/Florentin_MON/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%98%D0%B0/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%88%D0%BA%D0%B8_%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD_2019-2021_-_1.pdf

Министерство за образование и наука. (2010), *Чекори кон интегрирано образование во образовниот систем на Република Македонија*.

Министерство за труд и социјална политика, (2018) „Акциски план за спроведување на конвенцијата за спречување и борба против насилството врз жените и семејното насилство на Република Македонија 2018 - 2023.“

Министерство за труд и социјална политика (2017). Анализа на учеството на жените на пазарот на трудот

Министерство за труд и социјална политика (2011). Анализа за квалитативното учество на жените во јавниот и политичкиот живот во единиците на локалната самоуправа. Достапно на: http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/informacija%20za%20analiza_lokalna%20samouprava.pdf

Министерство за труд и социјална политика. (2016). *Национална Стратегија за еднаквост и недискриминација 2016-2020*, достапно на: http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/dokumenti/7.7_Strategija%20za%20ednakvost%20i%20nediskriminacija.pdf

Министерство за труд и социјална политика. (2013), *Стратегија за родова еднаквост 2013-2020*. достапно на: <http://morm.gov.mk/wp-content/uploads/2018/03/Strategija-2013-2020.pdf>

Министерството за финансии на Република Северна Македонија/ Фискална децентрализација. Достапно на: <https://finance.gov.mk/mk/node/853>

Мицевски, И., Трпевска, С., Трајкоска, Ж. (2013), *Известување од паралелни светови: медиумите на заедниците во Македонија*. Скопје: Институт за комуникациски студии

Народен правобранител, *Програма за работа за 2017 година*, достапно на: <http://ombudsman.mk/upload/Programa%20za%20rabota/2017/Programa%20za%20rabota-2017.pdf>

Никодиноска, В. Миленковски, С., Василова, И. (2018), *Медиумска и информациска писменост, политика и практики – вовед во истражувачкиот извештај*, достапно на: <http://seenpm.org/wp-content/uploads/%D0%92%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4-%D0%B2%D0%BE-%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%87%D0%BA%D0%B8%D0%BE%D1%82-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98-%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B01.pdf>

ОБСЕ/АОПЗ, *Оценка за спроведувањето на Законот за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението – конечен извештај*, достапно на: <http://aopz.gov.mk/wp-content/uploads/2016/11/MK-FINAL-Ex-Post-Evaluation-Report-21.01.2015-RM.pdf>

ОБСЕ, Висок комесар за национални малцинства. (2012), *Насоки од Љубљана за интеграција на разнолики општества со образложение*. достапни на: <https://www.osce.org/mk/hcnm/100449?download=true>

ООН, *Меѓународен пакт за граѓанските и политичките права*, достапно на: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20999/volume-999-i-14668-english.pdf>

ООН, *Универзална декларација за човекови права*, достапно на: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

Penev, S., and Trenovski B., (2016), *Policy on Balanced Regional Development in Macedonia - Goals, Challenges, Trends*. Skopje: FORUM-CSID

Петроска-Бешка, В., Најчевска, М., Кениг, Н., Балажи, С., Томовска, А. (2009), *Студија за мултикултурализмот и меѓуетничките односи во образованието*. Скопје: Канцеларија на УНИЦЕФ.

Pinar, A., Tuneva, M., Mengu, S. (2018), *Intercultural Communication and the Media: A Study of Effects of Globalization and New Technologies, in Linking Business and Communication: From a Sparkle to a Flame*, DOBA Business School, Maribor

Поповска, Л., (2013), *Комисија за еднакви можности на жените и мажите на Собранието*. Достапно на: <https://www.sobranie.mk/WBStorage/Files/KEMBroschura.pdf>

Putnam, RD., Robert D. (1995). *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*. Journal of Democracy 6(1):65–78. <https://muse.jhu.edu/article/16643/summary>

Реактор (2012). *Демографските политики и родовата еднаквост во Република Македонија*. Достапно на:

<http://www.reactor.org.mk/CMS/Files/Publications/Documents/Rodova%20ednakvost%20i%20demografski%20politiki.pdf> Саркаџац, Б. (прир.) (2000), *Комши капиџик: култура и политика. Уметноста и дефицитот на сетилноста*. Скопје: 359° – Мрежа за локални и субалтерни херменевтики

Симјановска, В. (прир.) (2005), *Дебати за културата, граѓанска иницијатива*. Скопје: Центар за изведувачки уметности Мултимедиа.

Симјановска, В. (прир.) (2010), *Резултати од истражувањето за културниот живот во Општина Тетово*. Скопје: Центар за изведувачки уметности Мултимедиа.

Симјановска, В. (прир.) (2010), *Резултати од истражувањето за културниот живот во Општина Гостивар*. Скопје: Центар за изведувачки уметности Мултимедиа.

Симјановска, В. (прир.) (2010), *Резултати од истражувањето за културниот живот во Општина Кичево*. Скопје: Центар за изведувачки уметности Мултимедиа.

Simjanovska, V. (Ed.) (2011), *Re-thinking Local Cultural Policy: new identity and new paradigm*. Skopje: PAC Multimedia

Симовска, В. (2019) Влијанието на граѓанското општество во процесот на креирање политики во Република Македонија, Скопје: Менора

Службен весник бр. 209, 15 ноември 2018 Достапно на: <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/9a06be4547724f25a5086e9573dfd0be.pdf>

Собрание на РСМ, *Закон за народниот правобранител*, достапно на: <http://ombudsman.mk/upload/documents/Zakon%20na%20NP.PDF>

Собрание на Република Македонија. (2018), *Национална стратегија за развој на културата во Република Македонија во периодот 2018-2022*. Службен весник на Република Македонија. 81. Достапно на:

<http://www.slvesnik.com.mk/Issues/8f10a5033d1e49c6bf66e8cedb004fb8.pdf>

Собрание на Република Македонија (2008), чл. 15 од „Закон за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението во Република Македонија“. Службен весник на Република Македонија LXIV (92), 1-3. Достапно на:

<http://www.slvesnik.com.mk/Issues/ED8DC7AF8F917D4B9704F49E8EFCDD0DB.pdf>

Собрание на РСМ, *Одлука за прогласување на Уставот на РСМ*, Скопје, достапно на: <https://www.sobranie.mk/WBStorage/Files/UstavnaRmizmeni.pdf>

Собрание на Република Македонија. (2009), *Стратегија за регионален развој на Република Македонија 2009-2019*. Скопје: Службен весник на РМ.

Собрание на Република Македонија. (1998), *Указ за прогласување на Законот за култура*. Достапно на: http://kultura.gov.mk/wp-content/uploads/2019/02/Zakon-za-kulturata-31_98.pdf

Собрание на РСМ, *Указ за прогласување на Законот за изменување и дополнување на Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги*, достапно на: <http://avmu.mk/wp-content/uploads/2017/11/001-Zakon-za-izmenuvanje-i-dopolnuvanje-na-ZAAVMU-248-18-od-31.12.2018-odina.pdf>

Собрание на РСМ, *Указ за прогласување на Законот за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението во РСМ*, достапно на: <http://aopz.gov.mk/wp-content/uploads/2014/11/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D-%D0%9D%D0%90-%D0%90%D0%93%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%88%D0%90.pdf>

Собрание на РСМ, *Указ за прогласување на Законот за електронски комуникации*, достапно на: http://www.mio.gov.mk/sites/default/files/pbl_files/documents/legislation/Zakon%20za%20elektronskite%20komunikacii_2014.pdf

Совет за етика во медиумите, *Декларација за борба против говорот на омраза во медиумите и на Интернетот*, достапно на: <http://semm.mk/attachments/deklaracija.pdf>

Совет на Европа(2008), *Бела книга за меѓукултурниот дијалог „Живееме заедно еднакви во достоинството“* Стразбур, достапно на: <https://rm.coe.int/16804ec73d>

Совет на Европа, Комитет на министри (2008), *Бела книга за меѓукултурниот дијалог „Живееме заедно еднаквото достоинството“* достапен на: <https://rm.coe.int/16804ec73d>

Совет на Европа, Комитет на министрите (2018), *Препораката CM/Rec(2018)1 на Советот на Европа за плурализам во медиумите и транспарентност на медиумската сопственост*. Достапно на <https://rm.coe.int/recommendation-2018-1-on-media-pluralism-macedonian/16808c9c79>

Совет на Европа/Советодавен комитет за Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, *Четврто мислење за Република Македонија*, достапно на: <https://rm.coe.int/16806d23e3>

Совет на Европа/Советодавен комитет за РКНМ, *Компилација на мислења на Советодавниот комитет во однос на член 9 од РКНМ (четврти циклус)*, достапно на: <https://rm.coe.int/1680648f5c>

Стојилоvsка, А., (2015) *Анализа на локалните програми за енергетска ефикасност во Македонија – состојби, предизвици, решенија*, Скопје: Аналитика. Достапно на: http://www.analyticamk.org/images/Files/Programi_zaa_EE_final_48a08.pdf

Tendler Judith (1997) *Good Government in the Tropics* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press

Топузовска, Латковиќ, М., Борота Поповска, М., Серафимовска, Е. Цекиќ, А. Старова, Н. (2019). *Студија за млади во Северна Македонија 2018/2019*, Скопје: Фондација Фридрих Еберт – Скопје, печати bub Bonner Universitats Buchdruckerei, стр. 7-8

Troshanovski, M. *Representation of Minorities in the New Media – analysis of professional journalistic standards in new media practices*, достапно на: <http://mediaobservatory.net/sites/default/files/Final-report-Minority-representation-in-new-media.pdf>

Тунева, М., (2013), *Анализа за правата и известувањето за етничките заедници во медиумската сфера*. Скопје: АОПЗ. Достапно на: <http://aopz.gov.mk/wp-content/uploads/2015/01/MK-%C0%ED%E0%EB%E8%E7%E0%E2%E0-%ED%E0-%D2%E3%E5%E2%E0.pdf>

Треновски, Б. И др, (2018), *Анализа „Добро владеење на општинската демократија и граѓанското учество на ниво на локална самоуправа“* Велес: ЗФР. Достапно на: <http://gld.mk/codeframe/external/media/source/istrazuvanja/Analiza%20CIVICA%2028%20Junji%202018.pdf>

Устав на Република Македонија. (2011), Службен весник на Република Македонија
Freedom House, *Nations in Transit 2018: Macedonia Country Report*, достапно на: https://freedomhouse.org/sites/default/files/NIT2018_Macedonia.pdf

Центарот за човекови права и разрешување конфликти. (2016), *Извештај од електронско истражување за реализација на ПМИО*. Достапно на: <http://pmio.mk/wp-content/uploads/2016/12/Electronic-survey-report-MAK.pdf>

Центарот за човекови права и разрешување конфликти. (2012), *Истражување на појдовната состојба во врска со меѓуетничката интеграција во образованието*. Достапно на: http://mk.pmio.mk/wp-content/uploads/2013/04/IIEP-BASELINE-STUDY_MAC.pdf

Петроска-Бешка, В. и Најчевска, М., (2018). *Од етнички до граѓански национализам*. Скопје: Центар за човекови права и разрешување конфликти. Достапно на: <https://www.scribd.com/document/398829282/From-Ethnic-to-Civic-Nationalism>

Council of Europe. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. 2016. Fourth Opinion on the Republic of Macedonia. Available on <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d23e3>

Council of Europe, *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Strasbourg, available at: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_AtGlance/PDF_Text_FCNM_mk.pdf